

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Φιλοσοφία: Γνώση, Αξίες και Κοινωνία»

«Θεωρητική ασυμμετρία και εκπαίδευση»

Διπλωματική εργασία του

Νικολόπουλου Χρήστου

A.M.: 178

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Θεοδώρου Παναγιώτης: Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος
Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών Πανεπιστημίου Κρήτης
(Επιβλέπων)

Βενιέρη Μαρία: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Φιλοσοφικών και
Κοινωνικών Σπουδών Πανεπιστημίου Κρήτης

Δαλακούρα Κατερίνα: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος
Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών Πανεπιστημίου Κρήτης

Ρέθυμνο, 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	iii
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	iv
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	iv
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	vi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΜΕΡΟΣ Α΄.....	7
1. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΤΥΠΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ (ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΣΕΩΝ)..	8
2. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ.....	13
3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΛΟΓΙΚΗΣ» ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΠΡΑΞΗΣ».....	18
4. ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΜΑΣ ΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΑΦΗΓΗΜΑΤΑ.....	23
ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ: ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΛΑΙΣΙΩΝ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ.....	26
ΜΕΡΟΣ Β΄.....	30
5. ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΕΝΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΕ ΑΛΛΟ.....	31
6.1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΣΕ ΠΛΑΙΣΙΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΑ (ΑΤΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ).....	31
6.2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΣΕ ΠΛΑΙΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ (ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ).....	35
7. ΟΙ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΜΑΣ ΩΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ (ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΣΗΣ και ΔΙΑΛΟΓΟΥ).....	38
8. ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΗ.....	44
9. ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΩΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	51
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ (ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΘΕΩΡΗΣΕΩΝ) και ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΠΟΨΕΩΝ (ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΗΣΕΩΝ).....	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	61

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- EM* Feyerabend, P., ([1975] 2006). Εναντία στη Μέθοδο-για μια αναρχική θεωρία της γνώσης, (μετάφραση Γρ. Καυκαλάς, Γ. Γκουνταρούλης, εισαγωγή-επιμέλεια Γ. Γκουνταρούλης). Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.
- ΓΕΑ* Feyerabend, P., ([1980] 1986). Γνώση για ελεύθερους ανθρώπους, (μετάφραση Γ. Τζαβάρας), Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.
- ΑΙ* Feyerabend, P., ([1987] 2002). Αποχαιρετισμός στον Λόγο, (μετάφραση Π. Μπουρλάκης). Αθήνα: Εκκρεμές.
- ΔΕΕ* Kuhn, T., ([1962] 1981). Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων, (μετάφραση Γ. Γεωργακόπουλος, Β. Κάλφας, επιμέλεια Β. Κάλφας). Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.
-

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα εργασία αποτελεί το επιστέγασμα μιας προσπάθειας με μεγάλη διάρκεια και σηματοδοτεί το κλείσιμο του Μεταπτυχιακού προγράμματος «Φιλοσοφία: Γνώση, Αξίες και Κοινωνία» του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη μου κ. Θεοδώρου Παναγιώτη, ο οποίος από την πρώτη στιγμή κατάφερε να αφουγκραστεί τους προβληματισμούς μου, να μου δείξει την κατεύθυνση που τελικώς οδήγησε στην παρούσα εργασία και με – μεγάλη, ομολογουμένως– υπομονή να μου εξηγήσει πώς μπορεί να αποκτήσει “σάρκα και οστά” η διατύπωση ενός νοήματος. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τις συνεπιβλέπουσες κ. Βενιέρη Μαρία και κ. Δαλακούρα Κατερίνα για την τιμή που μου έκαναν να συμμετέχουν στην τριμελή επιτροπή εξέτασης της διπλωματικής μου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον συμφοιτητή και φίλο Σαββουλίδη Αντώνη για τις καίριες συμβουλές και για την αμέριστη στήριξή του όλο αυτό το διάστημα. Ένα μεγάλο ευχαριστώ θέλω να δώσω στους γονείς μου Ελένη και Ηλία που στήριξαν τις σπουδές μου και την πορεία μου ως σήμερα, στον αδερφό μου Άγγελο που με το παράδειγμα του με δίδαξε να αποφεύγω τον εφησυχασμό και στη σύζυγό μου Αμαλία που μου έδωσε τα κίνητρα για να ολοκληρώσω αυτή την προσπάθεια.

Τέλος, στο κλείσιμο, θα ήθελα να αφιερώσω την εργασία στη μητέρα μου, η οποία παρότι όλο αυτό το διάστημα δεν “κατάφερε” να διαβάσει το κείμενο, ποτέ δεν έπαψε να αγωνιά και να μεριμνά για την πρόοδό του.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι επιστημονικές εξελίξεις στο τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα έφεραν το ερευνητικό ενδιαφέρον στον τομέα της γνωσιολογίας. Το επιστημονικό ενδιαφέρον στράφηκε προς τη διερεύνηση των συνθηκών όπου οι επιστημονικές θεωρίες μπορούν να αναδεικνύονται ή και να ανατρέπονται. Η μελέτη αυτή έφερε στο επίκεντρο της έρευνας την ιστορία των επιστημών. Οι Kuhn και Feyerabend υποστήριξαν την ιστορική φύση της επιστήμης και πάνω σε αυτή τη θεώρηση έθεσαν τις δικές τους γνωσιολογικές βάσεις σε μια περίοδο κατά την οποία η κριτική στις αξιώσεις του *λογικού θετικισμού* είχε ήδη πυκνώσει. Σε αυτή την ιστορική συνθήκη και η θεωρία της *διαψευσιοκρατίας* του K. Popper έθετε νέες βάσεις στον χώρο της γνωσιολογίας του 20^{ου} αιώνα.

Για τους Kuhn και Feyerabend η ιστορία των επιστημών διαπερνάται από τη διαδοχή κοσμοθεωρήσεων, οι οποίες κατάφεραν και έγιναν κύριες θεωρίες σε ιστορικές συνθήκες που εντέλει αποδείχθηκαν ευνοϊκές γι'αυτές. Υπό ευμενή εξέταση θεωρίες έφτασαν στη θέση της επικρατούσας επιστημονικής άποψης καθώς ανήσυχες ή εναλλακτικές σχολές σκέψης κατόρθωσαν με τα δικά τους ερευνητικά σχήματα να δώσουν πειστικές απαντήσεις και να αλλάξουν τον τρόπο εξέτασης των φαινομένων. Αυτό που δείχνει η μελέτη της ιστορίας των επιστημών είναι το εξής: η παρουσίαση μίας γραμμικής πορείας για την έρευνα (που μπορεί και στηρίζεται στην «αντικειμενικότητα» της μεθόδου) δείχνει όχι μόνο να λειτουργεί παραπλανητικά αλλά και να εκπίπτει ενώπιον μιας αδογμάτιστης μελέτης της ιστορίας των επιστημών.

Η παρούσα εργασία δεν επιχειρεί μία παρουσίαση της ιστοριστικής προσέγγισης, αλλά ούτε και την αντιπαραβολή της ως προς άλλες σχολές σκέψης για τη φιλοσοφία της επιστήμης του αιώνα που μας πέρασε. Επιχειρεί μόνο να φωτίσει πτυχές από το έργο δύο κύριων εκφραστών της ιστοριστικής σχολής, του Thomas Kuhn και του Paul Feyerabend, οι οποίες και σχετίζονται αμεσότερα με το θέμα που θα μας απασχολήσει εδώ: την ανθρώπινη εκπαίδευση (άτυπη αλλά και τυπική). Ειδικότερα, έμφαση δίδεται στις απόψεις του Feyerabend για τη σχέση του ανθρώπου με την κοινωνία και για τον ρόλο που μπορεί να έχει η επιστήμη μέσα σ' αυτό το πλαίσιο. Το ενδιαφέρον μας στρέφεται και στις αναφορές του Kuhn σχετικά με τη

διαμόρφωση του χαρακτήρα της επιστημονικής εκπαίδευσης. Βασικά, όμως, αυτό που εξετάζεται είναι το θεωρητικό πλαίσιο που θέτουν οι δυο θεωρητικοί για το φαινόμενο της ασυμμετρίας: μιας ερμηνείας των όχι εντελώς ορθολογικά αναλύσιμων αλλαγών θεωρίας (theory change) που λειτουργούν καθοριστικά στην καθημερινή αναζήτηση της γνώσης.

Η ιστορική θεώρηση του Thomas Kuhn εισήγαγε την έννοια του «Παραδείγματος», φέρνοντας μεγάλες ανακατατάξεις στη φιλοσοφία της επιστήμης του 20^{ου} αιώνα. Ο Feyerabend εξετάζει ανθρωπολογικά τη θεωρία της γνώσης¹ (αποδίδοντας μεγάλη έμφαση στις «φυσικές ερμηνείες»² αλλά και στους τύπους παράδοσης).³ Υποστηρίζει πως οι ερμηνείες μας για την «πραγματικότητα»⁴ καθώς

---

¹ «Ο κόσμος, όπως τον περιγράφουν οι επιστήμονες και οι ανθρωπολόγοι μας, αποτελείται από (κοινωνικές και φυσικές) περιοχές με συγκεκριμένους νόμους και αντιλήψεις περί πραγματικότητας. Στο κοινωνικό πεδίο συναντούμε σχετικά σταθερές κοινωνίες που έχουν αποδείξει την ικανότητά τους να επιβιώνουν στα ιδιαίτερα περιβάλλοντά τους και διαθέτουν μεγάλη προσαρμοστική δύναμη. Στο φυσικό πεδίο έχουμε διαφορετικές απόψεις, έγκυρες σε διαφορετικές περιοχές, αλλά ανεφάρμοστες έξω από αυτές. Κάποιες από τις απόψεις αυτές είναι πιο εμπειριστωμένες –αυτές είναι οι επιστημονικές θεωρίες μας– άλλες είναι απλούστερες αλλά γενικότερες –αυτές είναι οι ποικίλες θεωρήσεις της φιλοσοφίας ή του κοινού νου, οι οποίες επηρεάζουν τη συγκρότηση της “πραγματικότητας”» (Α1, 88-9).

² Βλ. Θεοδώρου (2008, 98): «Ιστορικά, ένα όλο και περισσότερο συγκαλυπτόμενο υπόβαθρο –υπό ευρεία έννοια– ιδεολογιών επηρεάζει το περιεχόμενο της εμπειρίας μας. Τις ιδεολογίες που ως νοητικές προϋποθέσεις καθορίζουν τα εμπειρικά τεκμήρια, στα οποία προσφεύγουν οι επιστήμονες (χωρίς αυτές να μπορούν να αναγνωρίζονται ως ξεχωριστές παραδοχές), ο Feyerabend τις ονομάζει “φυσικές ερμηνείες”. Οι φυσικές ερμηνείες, οι οποίες είναι, εν πολλοίς, το αντίστοιχο των κουνιανών παραδειγμάτων, δεν προστίθενται απλά δευτερογενώς σε ένα απομονώσιμο πεδίο σκέτων αισθητηριακών εντυπώσεων (τις δήθεν αντικειμενικές παρατηρήσεις), αλλά καθορίζουν ήδη την ίδια τη συγκρότηση ενός τέτοιου πεδίου. Απαλείφοντας κάθε φυσική ερμηνεία, εξαλείφεται και κάθε δυνατότητα για σκέψη και εμπειρία (παρατήρηση)».

³ Ο Feyerabend προχωρά διακρίνει δύο κύριους τύπους παραδόσεων. Αναφέρεται συγκεκριμένα στις αφηρημένες ή αλλιώς θεωρητικές και στις ιστορικές ή αλλιώς εμπειρικές, σημειώνοντας: «Οι ιστορικές παραδόσεις και οι θεωρητικές παραδόσεις είναι και οι δύο, δικαιωματικά, παραδόσεις με τους δικούς τους κανόνες, τα δικά τους ερευνητικά αντικείμενα, τις ερευνητικές διαδικασίες και τις σχετικές πεποιθήσεις» (Α1, 159).

⁴ «Πρέπει επίσης να λάβουμε υπ’ όψιν ότι οι διάφορες οπτικές γωνίες που χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν πραγματικότητα σε κάποια γνωρίσματα και να την αρνηθούν σε άλλα δεν σχηματίζουν ένα συνεκτικό όλον, αλλά έρχονται σε σύγκρουση τόσο μεταξύ τους όσο και με τις μαρτυρίες που δήθεν τις στηρίζουν (τα γεγονότα των οποίων την πραγματικότητα υποτίθεται πως εδραιώνουν)» (Α1, 165).

και οι κρίσεις μας για τις άλλες ερμηνείες είναι προσδεδεμένες σε τύπους παράδοσης και δεν παύουν να σχετίζονται με τον άνθρωπο (ως άτομο αλλά και ως «κοινωνικό-ιστορικό υποκείμενο»)⁵. Το περιεχόμενο των θεωριών μας καθορίζεται (είτε άμεσα είτε και έμμεσα) από αρχές και αξιώματα που φέρουν οι αναφορές ετερόκλητων τύπων παράδοσης (πολιτισμικών, επιστημονικών, μεταφυσικών, κοινωνικών κ.τλ.). Ο Feyerabend γίνεται επικριτικός απέναντι σε θεωρήσεις που επικαλούνται την «αντικειμενικότητα» της επιστημονικής μεθόδου και κατ' αυτόν τον τρόπο επιδιώκουν να εμφανιστούν ως «υπεριστορικές».⁶ Οι Kuhn και Feyerabend θέτουν υπό ιστορική διερεύνηση τον θεσμό της επιστήμης και εξετάζουν τη λειτουργία του θεσμού της εκπαίδευσης (στον άνθρωπο και στην κοινωνία). Το επιστημονικό ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται στις (γνωσιολογικές-γνωστικές) μεταβάσεις που φέρνουν νέα κοσμοειδώλα και νέες κοσμοαντιλήψεις. Τα φαινόμενα των γνωσιακών μεταβάσεων διερευνώνται και από τον Jack Mezirow. Η θεωρία του για τη μετασχηματίζουσα μάθηση εξετάζει τις (ανα)στοχαστικές δυνατότητες που εμφανίζει ο ανθρώπινος νους πάνω στις ίδιες του τις θεωρήσεις-ερμηνείες. Οι (ανα)στοχαστικές δεξιότητες του νου αναδεικνύονται μέσα από εκείνα τα πλαίσια αναφοράς (ιστορικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, ατομικά, συλλογικά, μεταφυσικά κτλ.) που μπορούν και κάνουν ξεχωριστές τις ανθρώπινες απόψεις για τον κόσμο μας. Κατά τον Mezirow «[η] μετασχηματίζουσα μάθηση αναφέρεται στη διεργασία κατά την οποία μετασχηματίζουμε δεδομένα πλαίσια αναφοράς (νοητικές συνήθειες, νοηματοδοτικές προοπτικές, νοητικά σύνολα), ώστε αυτά να γίνουν πιο περιεκτικά, πολυσχιδή, ανοικτά, συναισθηματικά έτοιμα για αλλαγή και στοχαστικά, προκειμένου να παραγάγουν πεποιθήσεις κι απόψεις που θα αποδειχθούν περισσότερο αληθινές ή πιο ικανές να δικαιολογήσουν την παρώθηση σε δράση» (MM, 47). Για τον Mezirow «η μετασχηματίζουσα μάθηση είναι ένας τρόπος επίλυσης προβλημάτων μέσω του

---

⁵ «Η προσπάθεια μιας κοινωνίας ή μιας ομάδας ανθρώπων, ακόμα και η προσπάθεια ενός ατόμου, να αναμορφώσει “τον άνθρωπο”, “τις επιστήμες”, “τη Φιλοσοφία” βάσει ορθολογικών αξιωμάτων δεν είναι παρά προσπάθεια να παραγκωνιστεί ή να μεταποιηθεί μια παράδοση, η οποία βέβαια δεν είναι παρά “μόνο” μια παράδοση, που όμως εξαιτίας του ειδικού βλέμματος των αναμορφωτών δεν θεωρείται σαν παράδοση» (ΓΕΑ, 37-8).

⁶ «Ακόμη κι οι πιο αφηρημένες θεωρίες, παρότι υπερστορικές ως προς την πρόθεση και τη διατύπωση, είναι ιστορικές ως προς τη χρήση τους: η επιστήμη κι οι φιλοσοφικοί της πρόδρομοι είναι μέρη ιδιαίτερων ιστορικών παραδόσεων κι όχι οντότητες που υπερβαίνουν όλη την ιστορία» (ΑΑ, 162).

ορισμού του προβλήματος ή της επαναδιατύπωσης ή [και της] επαναπλαισίωσης του προβλήματος» (MM, 58). Ο ίδιος αναφέρει:

Συχνά γινόμαστε κριτικά στοχαστικοί σχετικά με τις παραδοχές μας ή τις παραδοχές των άλλων και καταλήγουμε σε μια μετασχηματισμένη νέα αντίληψη, όμως είναι απαραίτητο να αιτιολογήσουμε τη νέα μας άποψη μέσω του διαλόγου (MM, 58).

Ο διάλογος μαζί με την αιτιολόγηση των απόψεων διαμορφώνουν τα πλαίσια της επιστημονικής έρευνας. Μπορούν να επιφέρουν αλλαγές στις θεωρήσεις μας και μετασχηματισμούς στις αντιλήψεις μας όχι μόνο σε πλαίσια ατομικά αλλά και συλλογικά. Οι διεργασίες που μπορούν και μετασχηματίζουν τη γνώση μας αποτελούν το κεντρικό θέμα που θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

[Ο]ι επιστημονικές αποφάνσεις θεωρείται πως περιγράφουν γεγονότα και νόμους που υπάρχουν και διέπουν τα συμβάντα, ασχέτως του ποια γνώμη έχει οποιοσδήποτε γι' αυτά. Ωστόσο οι [επιστημονικές] αποφάνσεις οι ίδιες είναι βέβαιο πως δεν είναι ανεξάρτητες από την ανθρώπινη σκέψη και πράξη. Είναι ανθρώπινα δημιουργήματα. Η διατύπωση τους έγινε με μεγάλη προσοχή, ούτως ώστε να επιλεγούν μόνο τα «αντικειμενικά» συστατικά του περιβάλλοντός μας, ωστόσο αυτά εξακολουθούν να απηχούν τις ιδιαιτερότητες των ατόμων, των ομάδων και των κοινωνιών από τις οποίες προέκυψαν. (Α1, 161-2)

Ο Paul Feyerabend διατυπώνει την άποψη του για τις αποφάνσεις της επιστήμης: αποτελούν ανθρώπινα δημιουργήματα που απηχούν ιδιαιτερότητες ατόμων, ομάδων και κοινωνιών. Η προσπάθεια επιβολής μίας «αντικειμενικής» κοσμοθεωρίας μπορεί να περιορίσει την έρευνα σε συγκεκριμένα ερμηνευτικά πλαίσια, μη ευνοώντας τον διάλογο στην αναζήτηση της γνώσης. Η πορεία του επιστημονικού διαλόγου περιλαμβάνει πολλαπλές θεωρήσεις και μαζί με αυτές αναρίθμητες διαδρομές υποθέσεων και δοκιμών. Η ιστορία των επιστημών είναι γεμάτη από περιπτώσεις απόρριψης και αποδοχής θεωριών. Κατά καιρούς οι ιστορικές εξελίξεις έχουν καταδείξει ανθρώπινα σφάλματα και έχουν οδηγήσει στην ανασυγκρότηση των θεωριών μας: κάποιες, κάποτε αιρετικές θεωρήσεις κατάφεραν και έδωσαν –εντέλει– πειστικές αιτιολογήσεις στον επιστημονικό διάλογο σχετικά με τα φαινόμενα της φύσης και της ζωής.⁷ Η αποδοχή νέων αιτιολογήσεων μπορεί να σημάνει καίριες αλλαγές στη συνολική θεώρηση των φαινομένων αλλά και στον ανθρώπινο στοχασμό.⁸

---

⁷ «Πολλές άλλοτε ολότελα γελοίες απόψεις είναι τώρα στέρεο μέρος της γνώσης μας. Έτσι, η ιδέα ότι η Γη κινείται απορρίφθηκε κατά την αρχαιότητα επειδή συγκρουόταν με τα γεγονότα, καθώς και με την καλύτερη θεωρία της κίνησης που ήταν τότε διαθέσιμη: ένας δεύτερος έλεγχος, βασισμένος σε μια διαφορετική, λιγότερο εμπειρική και, την εποχή εκείνη, άκρως θεωρησιακή δυναμική, έπεισε τους επιστήμονες ότι η ιδέα ήταν σωστή, τελικά. Τους έπεισε επειδή δεν ήταν τόσο εχθρικοί προς τη θεωρία όσο ήταν οι αριστοτελικοί προκάτοχοί τους» (Α1, 52-3).

⁸ Ο Feyerabend (ΓΕΑ, 43) αναφέρει πως είναι αναμφίβολα σωστό το ότι παίρνουμε πολλές αποφάσεις βάσει κριτηρίων, τα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται στη διαδικασία της απόφασης και την καθοδηγούν απ' έξω. Επί τούτου καταγράφει το εξής: «Στις περισσότερες περιπτώσεις το πρόβλημα έγκειται στο ν'

Για τον Mezirow ο στοχασμός περιλαμβάνει λογική αιτιολόγηση ή/και διαίσθηση. Ο ανθρώπινος (ανα)στοχασμός δύναται να ανατρέψει τις τρέχουσες αντιλήψεις μας· μία τέτοια εξέλιξη φέρνει μεταβολές στον τρόπο που παρατηρούμε και περιγράφουμε. Μία νέα θεώρηση μπορεί να γίνει η πλέον κατάλληλη για την περιγραφή των φαινομένων (υπό συνθήκες ευνοϊκές για το νόημά που αυτή φέρει) και να μετασχηματίσει τη σημασία που έχουν οι έννοιες. Κατ' αυτόν τον τρόπο μια νέα θεωρία μπορεί να αλλάξει τον τρόπο που «μιλάμε». Μία κοσμοθεωρία ευνοούμενη από τις κοινωνικές συνθήκες και τις ιστορικές συγκυρίες είναι ικανή να ανατρέψει κάποια άλλη που εμφανιζόταν μέχρι πρότινος κυρίαρχη κι αδιαμφισβήτητη.

Η ιστορία της επιστήμης είναι γεμάτη θεωρίες που κηρύχθηκαν νεκρές, κατόπιν αναστήθηκαν, κατόπιν κηρύχθηκαν νεκρές ξανά, για να τιμηθούν με μια ακόμη θριαμβευτική επιστροφή. Για τον λόγο αυτό είναι σημαντικό να διατηρούμε τις λαθεμένες απόψεις για πιθανή μελλοντική χρήση. Η ιστορία των ιδεών, των μεθόδων και των προκαταλήψεων είναι σημαντικό τμήμα της συνεχιζόμενης επιστημονικής πρακτικής και τούτη η πρακτική μπορεί να αλλάξει κατεύθυνση με εκπληκτικούς τρόπους. (Α1, 53)

Τέτοια ιστορικά παραδείγματα κλονίζουν την αντίληψη για μία επιστήμη που λειτουργεί υπεράνω της ιστορίας. Και οι δυο εκπρόσωποι της ιστοριστικής σχολής (Kuhn και Feyerabend) θέτουν την ιστορία των επιστημών στο επίκεντρο της επιστημονικής μας πρακτικής. Η επιστήμη αποτελεί ένα ανθρώπινο δημιούργημα, ένα πολιτισμικό φαινόμενο που βρίσκεται σε αλληλεπίδραση μ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Η εξέλιξή της φαίνεται πως επηρεάζεται σημαντικά από παράγοντες θεωρητικά ξένους προς αυτή (μεταφυσικές πεποιθήσεις, κοινός νους, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες). Κοινωνίες, κοινωνικά υποκείμενα και κρίσιμοι θεσμοί (όπως είναι αυτός της εκπαίδευσης), διαμορφώνονται υπό την καθημερινή

ακολουθηθούν τα κριτήρια και όχι μόνο στην εγκυρότητά τους. Αλλά υπάρχουν άλλες περιπτώσεις, στις οποίες τα κριτήρια που μέλλουν να καθοδηγήσουν μια απόφαση, μεταβάλλονται κατά τη πορεία της απόφασης. Η κριτική εδώ δεν βασίζεται πια σε προϋπάρχοντα κριτήρια, αλλά σε κριτήρια που πρωτοδημιουργούνται κατά την ενέργεια του κρίνειν: ανοικοδομείται κομμάτι-κομμάτι μία καινούργια παράδοση, για να ληφθεί ένα σημείο αναφοράς στην κριτική μιας παράδοσης η οποία είναι ακόμα χωρίς ανταγωνιστές» (ΓΕΑ, 43-4).

επίδραση των επιστημονικών θεωριών (και πρακτικών), κι αυτό συντελείται εν μέσω αλληλεπιδράσεων που διαπερνούν την ιστορία.⁹

Το ερευνητικό ζητούμενο που εμφανίζει εξαιρετικό ενδιαφέρον στην εξέταση της ιστοριογραφικής πορείας για την αναζήτηση της γνώσης, είναι το εξής: *πώς γίνεται ετερόκλητες θεωρίες έναντι των φαινομένων της φύσης και της ζωής να διαμορφώνουν την (τυπική και άτυπη) εκπαίδευση μας και τι ακριβώς σημαίνει αυτό;* Ταυτόχρονα με αυτό το πρώτο ερώτημα αναδεικνύεται ως φυσική συνέπεια κι ένα δεύτερο εξίσου σημαντικό: *πώς οι ερμηνείες μας, παρότι εμφανίζονται ασταθείς κατά τη συγκρότηση τους στον χρόνο (ως μετασχηματιζόμενες δυναμικά από τις ίδιες τις θεωρητικές τους αναφορές), δείχνουν συγκυριακά να επιφέρουν και συνέπειες συχνά ανατρεπτικές στην ιστορική ροή θεωρίας και πράξης;* Αυτά τα δύο ερωτήματα διαμορφώνονται σε δύο επίπεδα: στο ατομικό και στο συλλογικό. Η διάκριση που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία τοποθετεί το ατομικό επίπεδο σε πλαίσιο χρονογραφικό και το συλλογικό σε ιστοριογραφικό, αναγνωρίζοντας πως όχι μόνο δεν είναι τυπικός αναλύσιμα σε επιμέρους διακριτά στοιχεία αλλά αντίθετα πως ιστορικά συντίθενται.

Χρονογραφικά, λοιπόν, ερευνούμε την πορεία της ατομικής μας σύνθεσης ως προς τη γνώση των φαινομένων (μια πορεία που μπορεί και μετατρέπει το άτομο σε πρόσωπο). Στη χρονογραφική μας πορεία σταδιακά εγγράφονται οι προσωπικές μας θεωρήσεις. Στις διαδρομές των προσωπικών μας θεωρήσεων δεν μπορούν να παραγνωριστούν οι ιστορικές επιδράσεις και οι επιρροές των συλλογικών τύπων παράδοσης. Αναγνωρισμένοι ιστοριογραφικοί τύποι συνδέονται χρονικά με τα ερμηνευτικά πλαίσια της ανθρώπινης σκέψης. Ποικίλοι τύποι παράδοσης ανά τον κόσμο μετατρέπουν τους συλλογικούς τους χαρακτήρες σε ατομικούς, ξεχωριστούς και καθοριζόμενους από αναφορές που λειτουργούν στον χρόνο ως ιστορικές παρακαταθήκες (στη σύνθεση θεωρήσεων-ερμηνειών, στη διαμόρφωση αντιλήψεων και απόψεων).

Ιστορικά, αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ σαν μια πρώτη προσέγγιση, είναι το εξής: οι θεωρίες μας σχηματίζουν δίκτυα γνώσης με τη βοήθεια κάποιου γλωσσικού μηχανισμού περιγραφής των φαινομένων. Επειδή η γλώσσα αλλά και οι εκάστοτε πολιτισμικές πρακτικές εμπλέκονται στη μάθηση, η κατανόηση

---

⁹ «Η αλληλεπίδραση των παραδόσεων και οι συνέπειές της εξαρτώνται από ιστορικές περιστάσεις και είναι κατά περίπτωση διαφορετικές» (ΓΕΑ, 38).

διευκολύνεται αλλά και περιορίζεται από τα ιστορικά δίκτυα γνώσης-ισχύος, στα οποία εντάσσεται, γράφει ο Mezirow.¹⁰ Για τον Feyerabend η γνώση μας μπορεί να είναι σταθερή, αλλά μπορεί να βρίσκεται και σε ρευστή κατάσταση, καθόσον στις καθημερινές της εμφανίσεις μας περιγράφεται ως εξής:

[Η γνώση μας] ενδέχεται να είναι διαθέσιμη υπό τη μορφή δημόσιων πεποιθήσεων, που τις συμμερίζονται όλοι και ενδέχεται να ανήκει σε ιδιαίτερα άτομα. Ενδέχεται η γνώση να ανήκει σε αυτούς, υπό μορφή γενικών κανόνων που μαθαίνονται με τυπική εξάσκηση ή σαν ικανότητα να αντιμετωπίζεις με ευφάνταστο τρόπο νέες καταστάσεις. (Α1, 148)

Για τον Feyerabend (Α1, 151) η γνώση διατάσσει τα συμβάντα κι οι διαφορετικές «μορφές γνώσης»¹¹ είναι αυτές που γεννούν και διαφορετικά σχήματα διάταξης. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται και η πρόταση του για μία επιστημονική πρακτική που θα προάγει τον θεωρητικό πλουραλισμό· μία ερευνητική παράδοση όπου η «καθημερινή μας πρακτική»¹² θα συνδιαλέγεται με την επιστημονική και θεσμικά θα καθίσταται

---

¹⁰ Για τον Mezirow (ΜΜ, 46) οι παραδοχές των ιστορικών αυτών δικτύων καθώς και οι ιδεολογίες που τις υποστηρίζουν πρέπει να τεθούν σε διεργασία συνειδητού και κριτικού στοχασμού από τον μαθητόντα, έτσι ώστε και να διαμορφωθεί μαθησιακό κλίμα υψηλού βαθμού αυτονομίας. Όμως κι ο Feyerabend εμφανίζεται υπέρμαχος της ιδέας ενός στοχαστή που θα μπορεί μέσα από ατομικές και συλλογικές αναφορές να προσδώσει νόημα σε μια κοινωνία ελεύθερης αλληλεπίδρασης των απόψεων και των παραδόσεων. Μια τέτοια κοινωνία θα βρίσκεται μακριά από μία επιστημονική διαιτησία για τις απόψεις αλλά και για τις παραδόσεις. «Μια ελεύθερη κοινωνία είναι μια σύναξη ώριμων ανθρώπων και όχι μια αγέλη προβάτων που καθοδηγείται από μια μικρή ομάδα ειδημόνων» υποστηρίζει (ΓΕΑ, 150).

¹¹ «Γνώση περιέχει και η ικανότητα να επιτελούμε ειδικές εργασίες. Η χορεύτρια έχει γνώση στα μέλη της, ο πειραματιστής στα χέρια και τα μάτια, ο τραγουδιστής στη γλώσσα, τον λάρυγγα και το διάφραγμα. Γνώση υπάρχει και στους τρόπους με τους οποίους μιλάμε, συμπεριλαμβανομένης της σύμφυτης στη γλωσσική συμπεριφορά ευκαμψίας. Η γλωσσική γνώση δεν είναι σταθερή, αλλά περιέχει στοιχεία (αμφισημίες, αναλογίες, υποδείγματα αναλογικού συλλογισμού) που μπορούν να υπονομεύσουν οποιαδήποτε επιμέρους βαθμίδα της» (Α1, 145-6). Το κύριο ζήτημα που αφορά στη σχέση της γλώσσας με τις θεωρίες μας για τα φαινόμενα εξετάζεται παρακάτω.

¹² «Η πρακτική που βρίσκεται στη βάση του γενικότερου προβλήματος: της σχέσης ανάμεσα στη λογική και στην ιστορία δεν φαίνεται να είναι τόσο εύκολα προσιτή. Και όμως μας είναι πολύ πιο γνωστή από ότι οι επιστήμες. Δεν είναι δα άλλη από εκείνη τη πρακτική, την οποία εμείς ζούμε, μέσα στις περίπλοκες ιστορικές συνθήκες που μας περιβάλλουν. Εμείς οι ίδιοι τη δημιουργούμε με τις (ιδιωτικές και δημόσιες) αποφάσεις μας και μάλιστα σε διαφορετικούς χρόνους και σε διαφορετικές περιστάσεις αποφασίζουμε διαφορετικά» (ΓΕΑ, 35).

όχι μόνο ανθρωπιστική αλλά και παιδαγωγική.¹³ Ως οργανικό κομμάτι του κοινωνικού σώματος μια τέτοια επιστήμη θα έχει τη δυνατότητα να εκφράζει και μία διευρυνόμενη εκπαίδευση (δίχως δογματισμούς αλλά και χωρίς αποκλεισμούς). Ωστόσο, τα όρια ενός θεωρητικού πλουραλισμού –αναπόφευκτα– δοκιμάζουν οποιαδήποτε μεθοδολογική πρακτική. «Όλα επιτρέπονται»¹⁴ είναι η πρόταση που εισηγείται ο Feysabend και διαπερνά το κύριο έργο του *Ενάντια στη Μέθοδο*. Το έργο αυτό μελετά το ιστορικό παράδειγμα του Γαλιλαίου.¹⁵ Μέσω αυτού ο Feysabend επιχειρεί μια ενδοσκόπηση στην ιστορία των επιστημών, αναζητώντας κρίσιμα σημεία όπου η επιστημονική πρακτική ανετράπη και καθοριστικά ανέδειξε νέες κοσμοθεωρίες. Καταδεικνύει τη συνολική μελέτη της ιστορίας των επιστημών ως έργο ζωτικής σημασίας όχι μόνο για την επιστημονική πρακτική μας αλλά και για άλλους κρίσιμους κοινωνικούς θεσμούς (όπως είναι αυτός της εκπαίδευσης).

---

¹³ «Ονειρευόμουν μια εκπαίδευση που θα ζει από ένα πλούσιο απόθεμα διαφορετικών απόψεων, από τις οποίες κάθε άτομο θα επιλέγει την άποψη που προτιμά. Η αποστολή του δασκάλου θα είναι να διευκολύνει την επιλογή και όχι να την αντικαθιστά με μια “αντικειμενική”, δηλαδή φτιαγμένη απ’ αυτόν και ως προς την καταγωγή της ασυνειδητοποιητή “αλήθεια”» (ΓΕΑ, 209).

¹⁴ «Η μόνη αρχή που δεν αναχαιτίζει την πρόοδο είναι η αρχή όλα επιτρέπονται» (ΕΜ, 54). Ο Feysabend ρητά αναγνωρίζει ότι δεν υπάρχει μία επιστημονική μέθοδος: «Δεν υπάρχει καμιά μοναδική διαδικασία, καμιά νόρμα, κανένα κριτήριο εξαιρετικότητας, που βρίσκεται στη βάση κάθε ερευνητικού προσχέδιου και το καθιστά “επιστημονικό” και άρα αξιόπιστο. Κάθε προσχέδιο, κάθε διαδικασία, κάθε θεωρία πρέπει να κρίνεται ξεχωριστά και βάσει κριτηρίων τα οποία ταιριάζουν στις σχετικές διαδικασίες» (ΓΕΑ, 173).

¹⁵ «Ο Galileo προχώρησε αλλάζοντας κάποιες συνηθισμένες σχέσεις ανάμεσα σε λέξεις (εισήγαγε νέες έννοιες), ανάμεσα σε λέξεις και εντυπώσεις (εισήγαγε νέες φυσικές ερμηνείες) με τη χρησιμοποίηση νέων και άγνωστων αρχών (όπως ο νόμος της αδράνειας και η αρχή της σχετικότητας) και τη μεταβολή του αισθητηριακού πυρήνα των παρατηρησιακών προτάσεων. Κίνητρό του ήταν η επιθυμία του να βοηθήσει την άποψη του Copernicus. Η άποψη αυτή συγκρουόταν με μερικά προφανή γεγονότα, δεν συμβιβαζόταν με κάποιες αληθοφανείς και εκ πρώτης όψεως καλά εδραιωμένες αρχές και δεν συμφωνούσε με τη “γραμματική” της καθομιλουμένης: μ’ άλλα λόγια δεν ταίριαζε με τη “μορφή ζωής” που περιείχε αυτά τα γεγονότα, τις αρχές και τους γραμματικούς κανόνες. Αλλά, ούτε οι κανόνες, ούτε οι αρχές, ούτε και τα γεγονότα είναι ιερά. Το λάθος θα μπορούσε λοιπόν να βρίσκεται σ’ αυτά κι όχι στην ιδέα της κίνησης της Γης. Μπορούμε συνεπώς να το αλλάξουμε, να δημιουργήσουμε νέα γεγονότα και νέους γραμματικούς κανόνες, και να δούμε τι θα συμβεί από τη στιγμή που οι κανόνες αυτοί γίνουν προσιτοί και οικείοι. Μια προσπάθεια σαν αυτή μπορεί να πάρει πολύ χρόνο και με μια έννοια η προσπάθεια του Galileo δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Μπορούμε όμως να πούμε ότι ήταν πολύ σοφό να γίνουν οι αλλαγές κι ότι θα ήταν ανόητη η προσκόλληση στην αριστοτελική “μορφή ζωής” αποκλείοντας κάθε άλλη δυνατότητα» (ΕΜ, 206).

Για τον Feyerabend οι κοσμοθεωρίες (Παραδείγματα, Υποδείγματα, και φυσικές ερμηνείες) υπόκεινται σε ιστορικές συνθήκες που συνδέονται με ιδιαίτερους τύπους παράδοσης.¹⁶ Οι αναφορές των παραδόσεων εμπλουτίζουν τις επιμέρους θεωρήσεις μας με κριτήρια όπου εξετάζουν την ανθρώπινη σκέψη και αξιολογούν την έρευνα.¹⁷ Όμως, «τα κριτήρια δεν εξαιρούνται από την κριτική, καθώς μπορούν να διερευνηθούν και να παραμεριστούν» (*ΓΕΑ*, 77). Ο παραμερισμός των κριτηρίων μπορεί να σηματοδοτήσει μετασχηματισμούς στη δομή μιας θεωρίας. Στο Β Μέρος θα εξετάσουμε τα φαινόμενα του μετασχηματισμού των ανθρώπινων αντιλήψεων και σε ατομικό επίπεδο (χρονολογικά στάδια) και σε συλλογικό επίπεδο (ιστοριογραφικά πλαίσια), επιχειρώντας να δώσουμε μία απάντηση στο ερώτημα που μας έχει απασχολήσει.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα εξετάσουμε αν η επιστήμη συγκροτεί έναν ανεξάρτητο τύπο παράδοσης για τη γνώση. Το ερευνητικό ζητούμενο είναι αν η επιστήμη μπορεί να σταθεί αυθύπαρκτα (δια της ερευνητικής μεθοδολογίας) υπεράνω της ιστορίας ή και αν η ίδια με τις αναφορές της αποτελεί έναν αναγνωρισμένο τύπο παράδοσης, ανάμεσα σε άλλους ιστορικούς τύπους.

---

¹⁶ Κατά τον Feyerabend τα κριτήρια που αποφασίζουν για το τι ισχύει ως γνώση και τι όχι είναι τα κριτήρια της παράδοσης και όχι ανθρώπων εκτός τόπου: «Είναι σαφές ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν και ότι αντλούν ιδέες από τους άλλους ανθρώπους και από τις άλλες παραδόσεις, αλλά και ότι αυτή η διαδικασία εξαρτάται από τα κριτήρια των ανθρώπων οι οποίοι μαθαίνουν» (*ΓΕΑ*, 16).

¹⁷ «Τα αξιώματα οφείλουν να επινοούνται και να συζητούνται κατά περίπτωση, σε συνάρτηση προς τη λύση συγκεκριμένων (επιστημονικών, ηθικών, πολιτικών, κτλ.) προβλημάτων και όχι χωριστά από την ιστορική διαδικασία (από τη συγκεκριμένη έρευνα, από τη συγκεκριμένη πολιτική πράξη κτλ.). Ακόμα και τα παραδοσιακά αξιώματα οφείλουν πρώτα να κατακυρώνονται μέσα σε συγκεκριμένες περιστάσεις, δηλαδή νομιμοποιούνται κάθε φορά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών των περιστάσεων και όχι αφηρημένα» (*ΓΕΑ*, 94-5).

1. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΤΥΠΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ (ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΣΕΩΝ)

Ανατρεπτικές αλλαγές στην ιστορία των επιστημών επήλθαν από την απόρριψη μιας κοσμοθεωρίας και από την αποδοχή μιας άλλης. Τα φαινόμενα γνωστικής μετάβασης δείχνουν να αφορούν όχι μόνο συλλογικές θεωρήσεις αλλά και ατομικές. Οι αλλαγές κοσμοειδώλων και κοσμοαντιλήψεων διαφαίνονται ήδη στα πρώιμα «στάδια»¹⁸ της ανθρώπινης ανάπτυξης. Ο άνθρωπος (ως πρόσωπο ξεχωριστό και ως υποκείμενο κοινωνικό-ιστορικό) μπορεί και εκφράζει τις προσωπικές του αντιλήψεις μαζί με συλλογικές θεωρήσεις (που προέρχονται από αναφορές παραδόσεων). Συλλογικές παραδοχές αλλά και προσωπικές πεποιθήσεις δείχνουν να συμμετέχουν στη θεώρηση (γεγονότων, πραγμάτων, θέσεων, καταστάσεων, συμβάντων, δεδομένων ή και διαφορετικών απόψεων). Ο Mezirow υποστηρίζει ότι πολλές πεποιθήσεις είναι το αποτέλεσμα γενικεύσεων μέσα από επαναλαμβανόμενες αλληλεπιδράσεις πέρα από το συνειδητό.¹⁹ Θα μπορούσαμε να πούμε πως οι προσωπικές μας θεωρήσεις έχουν και κοινωνικές-ιστορικές επιρροές. Οι θεωρήσεις μας διαμορφώνουν κρίσεις και κατ'αυτόν τον τρόπο συμμετέχουν στον διάλογο.

Ο διάλογος έχει τη δυνατότητα να αντιπαραβάλλει αιτιολογήσεις διαφόρων νοηματικών σχηματισμών (θεωρήσεων) που δίνουν τις δικές τους εξηγήσεις για τα φαινόμενα της γνώσης. Κατά τη διαδικασία αυτή οι ήδη ευνοούμενες κρίσεις (από τις κοινωνικές συνθήκες αλλά και από τις ιστορικές συγκυρίες) μπορούν να απειλήσουν με αποκλεισμό άλλες, εναλλακτικές αιτιολογήσεις. Οι εναλλακτικές αυτές απόψεις είναι χρήσιμες, καθώς μπορούν να ενισχύσουν τον πλουραλιστικό χαρακτήρα του διαλόγου με εργαλεία κριτικής.

Ο διάλογος μπορεί και εκτείνεται από τις απλές καθημερινές μας ερμηνείες ως τις σύνθετες επιστημονικές μας απόψεις.²⁰ Καθημερινά και οι ανθρώπινες γνώμες

---

¹⁸ Ο Feyerabend, όπως και θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, εκδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πιαζετιανή θεωρία ανάπτυξης γνωστικών σταδίων. Ο ίδιος αναφέρει: «Ο Πιαζέ έχει περιγράψει με πολλές και συναρπαστικές λεπτομέρειες πώς αναπτύσσονται οι αντιλήψεις των παιδιών χωρίς συνειδητές δημιουργικές προσπάθειες από τη δική τους πλευρά, υπακούοντας απλώς σε έναν “εξελικτικό νόμο”» (ΑΑ, 178). Ο Feyerabend ρητά αναγνωρίζει πως ορισμένα γνωρίσματα της συμπεριφοράς μας μπορεί να είναι μέχρι και γενετικά καθορισμένα.

¹⁹ ΜΜ, 59.

²⁰ «Η κριτική χάνει την προωθητική της δύναμη όταν χρησιμοποιεί μόνο μία άποψη. Αυτός είναι ο λόγος που όταν συγκεντρωνόμαστε σε ορισμένα λιγοστά αξιώματα, συχνότατα η γνώση μας

αλλά και οι επιστημονικές γνώμες δεν παύουν να αξιολογούν (αλλά και να αξιολογούνται). Ο Feyerabend ρητώς διατείνεται ότι οι επιστήμες δεν είναι ιερές:

Το γεγονός ότι [οι επιστήμες] υπάρχουν, ότι θαυμάζονται, ότι έχουν επιτεύγματα, δεν αρκεί για να μεταποιηθούν σε κριτήρια της ζωής μας. Οι σύγχρονες επιστήμες είναι αποτέλεσμα σφαιρικών αντιρρήσεων ενάντια σε προηγούμενες μορφές ζωής και ο ίδιος ο ορθολογισμός –δηλαδή η ιδέα ότι υπάρχουν γενικοί κανόνες και γενικά κριτήρια για τη σκέψη μας και τις πράξεις μας– είναι αποτέλεσμα σφαιρικών αντιρρήσεων ενάντια στον κοινό νου. (ΓΕΑ, 33)

Η αξία που αποδίδεται στη λειτουργία του κοινού νου στρέφει το ενδιαφέρον μας στον άνθρωπο (όχι μόνο ως πρόσωπο αλλά και ως κοινωνικό υποκείμενο, σχετιζόμενο με συλλογικές αναφορές, πεποιθήσεις και παραδοχές). Οι βιωματικές μας πρακτικές αφορούν πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που μας κάνουν ξεχωριστούς. Ο κοινός νους μπορεί και νοηματοδοτεί τις βιωματικές πρακτικές όχι μόνο στο ιστορικό παρόν, αλλά ήδη από το παρελθόν και βεβαίως, για το μέλλον. Στον κοινό νου εντοπίζονται οι αναφορές εκείνες που κάνουν τους τύπους παράδοσης ξεχωριστούς.

Ιστορικά αυτό που προκύπτει για τις παραδόσεις του κοινού νου είναι το εξής: προηγούνται και των μεθοδολογικών μοντέλων αλλά και των ερευνητικών μεθοδεύσεων που θέτει η επιστήμη σε κάθε εποχή. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι σύγχρονες επιστήμες εμφανίζονται ως χρονικά ακολουθήματα τύπων παράδοσης κι όχι ως ιστορικές υπερβάσεις αυτών. Η επιστήμη μας δεν μπορεί παρά να λογίζεται ως μια ανθρώπινη δημιουργία που συνεχίζει το έργο της, συνυπολογίζοντας πως κάποιες άλλες παραδόσεις με τις αναφορές τους πράττουν το ίδιο.

Στο ανθρώπινο δημιούργημα που καλείται επιστημονική έρευνα οι θεωρίες μας (μέσω αρχών, αξιωμάτων, όρων και κριτηρίων) εξετάζουν τα φαινόμενα και προσπαθούν να τα ερμηνεύσουν. Οι καθημερινές μας θεωρήσεις επιχειρούν κι αυτές με τον τρόπο τους να αποδώσουν νόημα στην εμπειρία. Το αποτέλεσμα των τρόπων με τους οποίους ερμηνεύεται η εμπειρία είναι, σύμφωνα με τον Mezirow, τα πλαίσια αναφοράς. «Ένα πλαίσιο αναφοράς, συνιστά και “μια προοπτική νοηματοδότησης” καθώς είναι η δομή των παραδοχών και των προσδοκιών διαμέσου των οποίων

παραπλανιέται. Τέτοια σφάλματα μπορούν να αποκαλυφθούν από μη ειδικούς και ερασιτέχνες και αυτό έχει ήδη συχνά συμβεί» (ΓΕΑ, 152-3).

ερμηνεύουμε τις εντυπώσεις που προκαλούνται από τις αισθήσεις» (*MM*, 55). Θα μπορούσαμε να πούμε πως ένα πλαίσιο αναφοράς αποτελεί έναν νοηματικό σχηματισμό παραδοχών και προσδοκιών, που οργανώνεται από αρχές και διαχειρίζεται τα κριτήρια της γνώσης μας.

Ο Feyerabend υποστηρίζει ότι «το κύρος, η ωφέλεια κι η καταλληλότητα των δημοφιλών κριτηρίων, μπορεί να εξακριβωθεί μόνο με μια ερευνητική διαδικασία, που τα παραβιάζει» (*ΓΕΑ*, 80). Ως ένα καλύτερο όργανο της κριτικής (τους), ο ίδιος εισηγείται την ανάπτυξη εναλλακτικών δυνατοτήτων (δηλαδή ερευνητικών μεθόδων) που παραβιάζουν ένα υπό έρευνα κριτήριο.²¹ Κατά τον διάλογο «[η] καλύτερη (ή πιο αξιόπιστη) κρίση είναι πάντα δυνητική μέχρις ότου επιπρόσθετα επιχειρήματα, ισχυρισμοί ή μια διαφορετική άποψη προκύψει και προκαλέσει την αλλαγή της».²² Στο σημείο αυτό καταδεικνύεται η αξία του αδογμάτιστου θεωρητικού πλουραλισμού αλλά και η σημασία που έχει η γενική του αποδοχή.

Σύμφωνα με τον Feyerabend, η πολλαπλότητα θεωριών κι απόψεων δεν είναι σημαντική μόνο για την ερευνητική μεθοδολογία,²³ αλλά αποτελεί επίσης ουσιαστικό τμήμα μιας ανθρωπιστικής αντίληψης.²⁴ Κι όμως, η άποψη του Feyerabend για την επιστήμη δείχνει να μην απέχει πολύ από την ερμηνεία που δίνουν οι περισσότεροι επιστήμονες αλλά και μεγάλο τμήμα του μορφωμένου κοινού.²⁵

[Η επιστήμη είναι] μια έρευνα που στοχεύει στην αντικειμενικότητα, χρησιμοποιεί την παρατήρηση (πείραμα) και πειστικούς λόγους για να

---

²¹ Βλ. *ΓΕΑ*, 77.

²² Βλ. *MM*, 51-2. Ο Mezirow (*MM*, 52) ισχυρίζεται πως είναι ουσιώδες να αναζητούμε και να ενθαρρύνουμε απόψεις που αμφισβητούν τις επικρατούσες νόρμες της κυρίαρχης κουλτούρας σε ζητήματα όπως η κοινωνική τάξη, η φυλή, το φύλο, η τεχνολογία και η προστασία του περιβάλλοντος. Όπως και παρατηρεί ο ίδιος: «Μια συμφωνία που βασίζεται σε αναμφισβήτητες νόρμες μιας κουλτούρας είναι προφανώς λιγότερο ενημερωμένη και αξιόπιστη από αυτή που θεμελιώνεται σε ένα ευρύτερο πεδίο εμπειριών» (*MM*, 52).

²³ «Ενδέχεται λοιπόν μια παράδοση που διαφέρει από τις επιστήμες να χειρίζεται κατά τύχη το υλικό της καλύτερα και να φθάνει σε καλύτερα επιτεύγματα. Αυτός είναι ένας ακόμα λόγος για το ότι μια ελεύθερη κοινωνία θα έπρεπε να σέβεται όλες τις παραδόσεις και όχι μόνο την παράδοση των επιστημών και του ορθολογισμού» (*ΓΕΑ*, 160).

²⁴ Βλ. *EM*, 86.

²⁵ Βλ. *AA*, 43.

θεμελιώσει τα αποτελέσματά της και καθοδηγείται από σαφώς ορισμένους και λογικά αποδεκτούς κανόνες (Α1, 43).

Οι ενστάσεις του Feyerabend έχουν να κάνουν με τη θέση αλλά και με τον ρόλο της επιστημονικής πρακτικής στις θεσμικές διαδικασίες και στις κοινωνικές δραστηριότητες. Για την ίδια την επιστημονική πρακτική δεν αναγνωρίζει κάποια «θεσμική προτεραιότητα»,²⁶ που θα πρέπει να κατέχει μία κυρίαρχη θέση. Οι απόψεις

---

²⁶ «Θα υποστηρίξω ότι ούτε οι αξίες, ούτε τα γεγονότα, ούτε οι μέθοδοι μπορούν να στηρίξουν την αξίωση, η επιστήμη και οι βασισμένες στην επιστήμη τεχνολογίες (τεστ νοημοσύνης, επιστημονικά θεμελιωμένη ιατρική και γεωργία, λειτουργι[στι]κή αρχιτεκτονική κλπ.) να έχουν τα πρωτεία έναντι όλων των άλλων δραστηριοτήτων» (Α1, 43). Σε άλλο σημείο του έργου του, μας αναφέρει: «Πρέπει να παραδεχτούμε ότι οι επιστήμες έχουν πλουτίσει αξιοθαύμαστα τη γνώση μας για τον κόσμο κι έχουν αυξήσει εξαιρετικά την ικανότητά μας να επιδρούμε στη φύση. Πρέπει επίσης να παραδεχτούμε ότι οι περισσότεροι ανταγωνιστές των επιστημών ή έχουν σήμερα εξαφανιστεί ή έχουν τόσο μεταβληθεί, ώστε δε μπορούν πια να αναμετρηθούν με τις επιστήμες (και συνεπώς να παράσχουν επιτεύγματα που να διαφέρουν από τα επιστημονικά επιτεύγματα): οι θρησκείες “απομυθοποιήθηκαν” για να γίνουν αποδεκτές σε μια επιστημονική εποχή, οι μύθοι αμβλύθηκαν χάρη στις “επιστημονικές” ερμηνείες. Αυτό δεν είναι διόλου εκπληκτικό. Ακόμα και σε μια ευγενή άμιλλα, μια ιδεολογία έχει συχνά μεγάλες επιτυχίες και υπερνικά τους αντιπάλους. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αντίπαλοι είναι χωρίς αξία και ότι δεν μπορούν πια να συνεισφέρουν στις γνώσεις μας· σημαίνει μόνο ότι προσωρινά είναι λαχανιασμένοι. Μπορεί να συνέλθουν και να νικήσουν τους νικητές τους. Τέτοια συμβάντα μέσα στην ιστορία της σκέψης και μέσα στην πολιτική ιστορία είναι στην ημερήσια διάταξη» (ΓΕΑ, 178). Και στο ίδιο έργο σημειώνει: «Σήμερα οι επιστήμες επαινούνται εξαιτίας των επιτευγμάτων τους. Ας μη ξεχνούμε λοιπόν ότι οι εφευρέτες μύθου έφεραν και τη φωτιά, εξημέρωσαν ζώα, δημιούργησαν καινούργιους τύπους φυτών, διατήρησαν ξέχωρα ορισμένα είδη φυτών με μια ευαισθησία, που υπερβαίνει τις σημερινές δυνατότητες της επιστημονικής γεωργίας. Επινόησαν την εναλλακτική καλλιέργεια των χωραφιών και ανέπτυξαν μια τέχνη που μπορεί να συγκαταλεχθεί στα καλύτερα δημιουργήματα του δυτικού ανθρώπου. Χωρίς να περιορίζονται από την επιστημονική ειδίκευση βρήκαν και ανέπτυξαν μακροσυνδέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους, ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση και τις χρησιμοποίησαν για να βελτιώσουν τις γνώσεις τους συνεπώς τις “επιστήμες” τους και την κοινωνία τους [...]» (ΓΕΑ, 183).

Σε άλλο σημείο του έργου του, υπερασπιζόμενος τις ιστορικές παραδόσεις έναντι μιας αυστηρής μεθόδου αναφέρει: «Οι χτίστες, οι μεταλλουργοί, οι ζωγράφοι, οι αρχιτέκτονες και οι μηχανικοί παρέμειναν φαινομενικά βουβοί, αλλά άφησαν πίσω τους κτίρια, σήραγγες και έργα τέχνης κάθε είδους, τα οποία δείχνουν ότι η δική τους γνώση του χώρου, του χρόνου και των υλικών ήταν προοδευτικότερη, γονιμότερη και κατά πολύ πιο εμπειριστατωμένη από οτιδήποτε ξεπήδησε από τις θεωρητικολογίες των φιλοσόφων. Αυτές οι θεωρητικολογίες υπέφεραν και από εσωτερικές δυσκολίες. Έτσι, η θεωρητική προσέγγιση ήταν όχι μόνο άχρηστη, αλλά και ασύμβατη προς τα ίδια της τα υψηλά πρότυπα αυστηρότητας» (Α1, 158).

μας για τη γνώση, για τη φύση και για τη ζωή αφορούν έναν κόσμο φαινομένων ανεξάντλητο· ένας τέτοιος κόσμος δείχνει στην πράξη να ξεπερνά τους ερευνητικούς περιορισμούς που μπορούν να θέσουν πεπερασμένες αποφάνσεις και προκαθορισμένα θεωρητικά σχήματα. Άλλωστε, και οι ίδιοι ερευνητικοί περιορισμοί αποτελούν τις –κάποτε– καίριες υπερβάσεις της γνώσης που εντέλει κατάφεραν να σχηματοποιήσουν αρχές και να εγκαθιδρύσουν κριτήρια στην έρευνα.

Υπό συνθήκες αδιάκοπης επιστημονικής εξέτασης (και επανεξέτασης) για τα φαινόμενα οι θεωρίες μας μπορούν να αλλάξουν την πορεία της επιστημονικής πρακτικής αλλά και να καθορίσουν τον διάλογο που διαμορφώνει κοινωνικούς θεσμούς (όπως είναι εκείνος της εκπαίδευσης). Ο Feyerabend υποστηρίζει ότι ακόμη κι οι πιο αφηρημένες θεωρίες, παρότι υπεριστορικές ως προς την πρόθεση και τη διατύπωση, είναι ιστορικές ως προς τη χρήση τους:²⁷ «Η επιστήμη κι οι φιλοσοφικοί της πρόδρομοι είναι μέρη ιδιαίτερων ιστορικών παραδόσεων κι όχι οντότητες που υπερβαίνουν όλη την ιστορία» (Α1, 162).

Στο επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την ιστορική φύση της επιστημονικής παράδοσης και τον κοινωνικό της ρόλο στη διαμόρφωση της εκπαίδευσης του ανθρώπου. Η μελέτη της επιστημονικής παράδοσης θα μας βοηθήσει να προχωρήσουμε στα δύο κεντρικά ερωτήματα που έχουμε θέσει: α) το πρώτο αφορά στη σχέση των θεωριών με την –υπό ευρεία έννοια– εκπαίδευση (τυπική και άτυπη) και β) το δεύτερο αφορά στα φαινόμενα μετασχηματισμού των αντιλήψεων. Τα δύο ερωτήματα διαμορφώνονται σε δύο επίπεδα: στο ατομικό (πλαίσιο χρονογραφικό) και στο συλλογικό (πλαίσιο ιστοριογραφικό), αναγνωρίζοντας όχι μόνο ότι τα πλαίσια αυτά δεν είναι τυπικώς αναλύσιμα (σε επιμέρους διακριτά σημεία) αλλά και ότι συντίθενται ιστορικά.

---

²⁷ Βλ. Α1, 162.

2.Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Κατά τον Feyerabend κάθε επιστήμη περιέχει θεωρίες που είναι ασυνεπείς τόσο με τα γεγονότα όσο και με άλλες θεωρίες (οι οποίες όταν εξετασθούν λεπτομερώς μπορούν να αποκαλύψουν τις αντιφάσεις τους ή και τα όρια τους).²⁸ Ο εισηγητής του «όλα επιτρέπονται»²⁹ δεν δείχνει να παραγνωρίζει τη συνδρομή του λόγου στην εξέταση της παρατήρησης:

Δίχως τη βοήθεια της λογικής, οι αισθήσεις από μόνες τους δε μπορούν να δώσουν μια αληθή περιγραφή της φύσης. Εκείνο που χρειάζεται για να φτάσουμε σε μια τέτοια αληθή περιγραφή είναι «οι [...] αισθήσεις, συνοδευόμενες από συλλογισμό». (EM, 110)

Καίρια, λοιπόν, ο Θεοδώρου επισημαίνει πως η «αλήθεια» στην εμπειρία καθορίζεται, τελικά, μόνο μετά την επέμβαση του –με ευρεία έννοια– λόγου πάνω σε

---

²⁸ Βλ. EM, 319. Ο Feyerabend συγκεκριμένα αναφέρει σχετικά με τα όρια μιας θεώρησης: «Ισχυρίζομαι ότι όλοι οι κανόνες έχουν τα όριά τους και ότι ακόμα και μέσα στις επιστήμες δεν υπάρχει καμία ευρεία ορθολογικότητα· δεν ισχυρίζομαι ότι οφείλουμε εφεξής να ζούμε χωρίς κανόνες και κριτήρια. Δείχνω πόσο σημαντικές είναι οι περιστάσεις κάτω από τις οποίες εφαρμόζεται ένας κανόνας, αλλά δεν λέω ότι οι κανόνες που εξαρτώνται από το πλαίσιο οφείλουν μόνο να τους συμπληρώσουν. Επιπλέον προτείνω μια καινούργια σχέση ανάμεσα στους κανόνες (στα κριτήρια) και στις παραδόσεις. Αυτή η σχέση κι όχι ένα ορισμένο περιεχόμενο κανόνων χαρακτηρίζει την τοποθέτηση μου» (IEA, 75).

²⁹ «[T]ο “όλα επιτρέπονται” δεν είναι “αρχή” την οποία υπερασπίζομαι, είναι “αρχή” που επιβάλλεται αναγκαστικά στον ορθολογιστή που αγαπά τις αρχές αλλά επίσης παίρνει στα σοβαρά την ιστορία» (AA, 376).

Σε άλλο σημείο του έργου του σημειώνει: «To anything goes δεν είναι η μια και μοναδική “αρχή” μιας νέας μεθοδολογίας, την οποία προτείνω. Δεν προτείνω καμία “μεθοδολογία”, το αντίθετο μάλιστα: τονίζω ότι η επινόηση, η εξέταση, η εφαρμογή μεθοδολογικών κανόνων και κριτηρίων είναι υπόθεση της συγκεκριμένης επιστημονικής έρευνας και όχι του φιλοσοφικού ονειροπολήματος. Οι φιλόσοφοι δεν έχουν καμία δουλειά με τη μεθοδολογία, εκτός αν παίρνουν μέρος οι ίδιοι στην επιστημονική έρευνα. Το “anything goes” είναι ο τρόπος με τον οποίο οι παραδοσιακοί ορθολογιστές, που πιστεύουν σε καθολικά κριτήρια και σε καθολικούς κανόνες της λογικής θα πρέπει να περιγράψουν την αντίληψή μου για τις παραδόσεις, τις αλληλεπιδράσεις και τις μεταβολές τους. Γι’ αυτούς και μόνο η εικόνα των επιστημών, που προκύπτει από την ιστορική έρευνα και αντικαθιστά τις «ανασυγκροτήσεις» τους, είναι πράγματι χωρίς κανόνα, χωρίς λογική, και χωρίς τίποτα, που θα μπορούσε να ειπωθεί ενόψει αυτής της εικόνας· γι’ αυτούς και μόνο η τέτοια εικόνα των επιστημών είναι: anything goes» (IEA, 89-90).

ό,τι μας «δίδεται» στις αισθήσεις. «Ευρεία έννοια»,³⁰ γιατί περιλαμβάνονται και παραδοσιακά μη αναγνωριζόμενα ως τυπικός «ορθολογικός» στοιχεία, όπως η παράδοση, η ιδεολογία, πρότερες επιστημονικές πεποιθήσεις, φαντασία, κλπ. Διακρίνουμε σε αδρές γραμμές, λοιπόν, μία συσχέτιση των εννοιών «λόγος» και «εμπειρία». Είδαμε ότι για τον Mezirow το αποτέλεσμα των τρόπων με τους οποίους ερμηνεύεται η εμπειρία είναι τα πλαίσια αναφοράς. Ο ίδιος υποστηρίζει πως μπορεί να έχουμε επίγνωση γι' αυτά (τα πλαίσια), αλλά μπορεί και όχι.³¹ Στα πλαίσια αναφοράς του ο Mezirow διακρίνει τις νοητικές συνήθειες από τις απόψεις, ενώ ειδικότερα σημειώνει: «Η νοητική συνήθεια είναι ένα σύνολο από παραδοχές - ευρείες, γενικευμένες και προσανατολιστικές προδιαθέσεις, που δρουν ως φίλτρα για την ερμηνεία του νοήματος μιας εμπειρίας» (*MM*, 56). Αυτό, όμως, που αποκτά ιδιαίτερη σημασία στα πλαίσια αναφοράς είναι πως μια νοητική συνήθεια μπορεί και εκφράζεται ως άποψη.³²

Μία άποψη αποτελείται από συστάδες νοηματικών σχημάτων –σύνολα από άμεσες και συγκεκριμένες προσδοκίες, πεποιθήσεις, αισθήματα, συμπεριφορές και κρίσεις– που σιωπηρά κατευθύνουν και διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη ερμηνεία και καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο κατηγοριοποιούμε τα αντικείμενα και ερμηνεύουμε την αιτιότητα. (*MM*, 57)

Ο Feyerabend μας λέει ότι «μέσα σε μία ελεύθερη κοινωνία υπάρχει χώρος για πολλές παράξενες απόψεις, θεωρίες, θεσμοθετήσεις» (*ΓΕΑ*, 103) και σημειώνει:

Το γεγονός είναι ότι υπάρχουν στο κόσμο διαφορετικές παραδόσεις με διαφορετικά ήθη, διαφορετικές κοσμοθεωρίες και προσδοκίες· οι διαφορετικές παραδόσεις παράγουν διαφορετικά αγαθά και κάνουν διαφορετικές ανακαλύψεις· διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη γλώσσα, τη γραφή, την κουλτούρα, τη θρησκεία. (*ΓΕΑ*, 120)

---

³⁰ Βλ. Θεοδώρου (2008, 98): «Η “αλήθεια” στην εμπειρία καθορίζεται τελικά μόνο μετά την επέμβαση του –με ευρεία έννοια– λόγου (ευρεία έννοια γιατί περιλαμβάνονται και παραδοσιακά μη αναγνωριζόμενα ως τυπικός “ορθολογικός” στοιχεία όπως η παράδοση, η ιδεολογία, πρότερες επιστημονικές πεποιθήσεις, φαντασία, κ.λπ.) πάνω σε ό, τι μας “δίδεται” στις αισθήσεις».

³¹ Βλ. *MM*, 55.

³² Βλ. *Οπ.π.*, 56.

Οι παραδόσεις διαφοροποιούνται στις αναφορές τους και αυτό επηρεάζει όχι μόνο τις θεωρήσεις τους αλλά και τις πρακτικές τους (στη διαμόρφωση κοινωνικών υποκειμένων και συνάμα προσώπων).

Το ερευνητικό ζητούμενο που εγείρεται σε μια τέτοια αναγνώριση δεν αφορά μόνο παραδόσεις και αξιολογικές κρίσεις που σχετίζονται με αυτές· αφορά κυρίως στη δυνατότητα (ή μη) ύπαρξης κάποιου ιστορικού μηχανισμού θεωρητικής διαιτησίας των απόψεων μας. Στο ερώτημα ύπαρξης (ή μη) κάποιου ιστορικού (ή και υπερϊστορικού) μηχανισμού ορθολογικότητας για την κριτική αξιολόγηση ή και για την διαιτησία επί των τύπων παράδοσης ο Feysabend απαντά ως εξής:

Οι παραδόσεις δεν είναι ούτε καλές ούτε κακές, απλώς υπάρχουν. [...] Η ορθολογικότητα δεν είναι ένας διαιτητής ανάμεσα σε παραδόσεις, αλλά είναι και αυτή μια παράδοση (μια τάξη παραδόσεων) ή μια άποψη μιας παράδοσης. Γι' αυτό η ορθολογικότητα δεν είναι ούτε καλή ούτε κακή· απλώς υπάρχει. (ΓΕΑ, 64)

Για τον Feysabend τα ορθολογικά κριτήρια και τα επιχειρήματα που τα υποστηρίζουν είναι ορατά τμήματα ειδικών παραδόσεων, οι οποίες αποτελούνται από σαφή, ρητά αξιώματα κι από ένα απαραίτητο, άγνωστο, αλλά απόλυτα αναγκαίο υπόβαθρο προδιαθέσεων για πράξεις και κρίσεις.³³ «Για συμμετοχούς τέτοιων παραδόσεων τα κριτήρια γίνονται «αντικειμενικοί» κριτές του τι είναι καλό και τι κακό, τι είναι ορθολογικό και τι ανορθολογικό, τι υπάρχει και τι δεν υπάρχει» (ΓΕΑ, 63).

Σε μία θεώρηση που προτάσσει την «αντικειμενικότητα» της μεθόδου ως θεμέλιας επιστημονικής παρακαταθήκης (που κληροδοτείται στην έρευνα μέσω κάποιας ορθολογικής παράδοσης) φαίνεται πως συμβαίνει το εξής: η «αντικειμενικότητα» της μεθόδου δείχνει να επιζητά την υπέρβαση της ιστορίας. Κάτι τέτοιο παραγνωρίζει ότι ο ορθολογικός χαρακτήρας της ανθρώπινης σκέψης πλαισιώνεται από αναφορές πεποιθήσεων και παραδοχών που –υπό την επίδραση των ιστορικών συνθηκών– δεν παύουν να δοκιμάζονται.³⁴ κατά την παρατήρηση των

---

³³ Βλ. ΓΕΑ, 63. Σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται και μία σύνδεση με τον νοηματοδοτικό ρόλο που έχουν τα πλαίσια αναφοράς του Mezirow.

³⁴ «Οι επιστημονικές απόψεις, ιδέες, διαδικασίες, δεν είναι μόνο ατελείς –εφόσον παραλείπουν σημαντικά φαινόμενα– δεν κάνουν σφάλματα μόνο σε περιοχές που απέχουν πολύ από το κέντρο της

φαινομένων οι ορθολογικές κρίσεις μπορούν να επανακαθοριστούν και μέσω του διαλόγου να μεταβληθούν.³⁵ Σε αυτή τη διαδικασία ο παρατηρητής ενός τύπου παράδοσης δεν παύει να είναι και συμμετοχος σε κάποιον άλλο.

Τα ερωτήματα ενός παρατηρητή τίθενται στις παραδόσεις απ' έξω. Αυτό που τα ενδιαφέρει είναι η δομή των παραδόσεων και η μεταβολή τους. Δεν ρωτούν αν είναι καλή ή κακή, ορθολογική ή ανορθόλογη (εκτός μόνο κατά το μέτρο που αυτές οι εκφράσεις αποδίδουν καθαρά περιγραφικά ορισμένα δομικά γνωρίσματα): ρωτούν τι είναι και τι συμβαίνει. Ζητούν να περιγραφούν οι αλληλεπιδράσεις ιστορικά και ίσως να συνοψιστούν σε νόμους. (ΓΕΑ, 39-40)

Ο Feyerabend αναγνωρίζει πως «οι παραδόσεις είναι ανθρώπινο έργο και [ότι] καθρεφτίζουν τη στάση των ερευνητών, οι οποίοι παίρνουν μέρος σε αυτές» (ΓΕΑ, 91). Σύμφωνα με τον ίδιο «[τ]α ερωτήματα του συμμετόχου [μιας παράδοσης] είναι ερωτήματα που ο συμμετοχος σε μια παράδοση θέτει ως παρατηρητής σε μια άλλη παράδοση, που βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με την πρώτη» (ΓΕΑ, 40). Στο επόμενο κεφάλαιο θα μελετήσουμε τη σχέση που μπορεί να έχει η παράδοση της επιστήμης με άλλους τύπους ιστορικών παραδόσεων. Οι παραδόσεις που συνθέτουν τον συλλογικό

αρμοδιότητάς τους: βρίσκονται συχνά σε αδιέξοδο ακριβώς ως προς αυτό το κέντρο. Επιχειρήματα και διαδικασίες ρουτίνας που υποβαστάζουν κάθε έρευνα σε μια ορισμένη περιοχή και δήθεν εξασφαλίζουν την “ορθολογικότητα” και την “επιστημονικότητα” της βασίζονται σε εικασίες, τις οποίες η μεταγενέστερη έρευνα συχνά εγκαταλείπει ως εσφαλμένες και μάλιστα ως στερημένες νοήματος» (ΓΕΑ, 22).

³⁵ Ο Mezirow (MM, 58) ρητά γράφει πως γινόμαστε κριτικά στοχαστικοί σχετικά με τις πεποιθήσεις μας που γίνονται προβληματικές, επεξηγώντας συγκεκριμένα για τον χαρακτήρα των πεποιθήσεων: «Οι πεποιθήσεις προκύπτουν τις πιο πολλές φορές ως συμπεράσματα που βασίζονται σε επαναλαμβανόμενες συναισθηματικές αλληλεπιδράσεις και εδραιώνονται πέρα από τα όρια της συνείδησής μας. Τα πλαίσια αναφοράς είτε είναι σε υψηλό βαθμό εξατομικευμένα είτε αποτελούν κοινό κτήμα με τη μορφή παραδειγμάτων» (MM, 58). Στο πεδίο της επιστήμης ο Feyerabend υπογραμμίζει: «Η ιδέα μιας καθολικής και σταθερής μεθόδου και η αντίστοιχη ιδέα μιας καθολικής και σταθερής ορθολογικότητας είναι εξίσου μη ρεαλιστικές όσο και η ιδέα ενός μετρητικού οργάνου, το οποίο μετρά κάθε μέγεθος σε όλες τις ενδεχόμενες περιστάσεις. Οι επιστήμονες αλλάζουν τα μέτρα τους, τις μεθόδους τους και τα κριτήρια ορθολογικότητας κατά τη πορεία της έρευνας, όπως αλλάζουν και τα όργανα τους και τις θεωρίες τους. Αν κάποιος θέλει να κρίνει ένα αποτέλεσμα ή να διερευνήσει μια πρόταση πρέπει να κάνει λεπτομερειακή μελέτη και δεν μπορεί να βασιστεί σε γενικές παρατηρήσεις πάνω στην “επιστημονικότητά” τους ή στην “ορθολογικότητά” τους» (ΓΕΑ, 174).

χαρακτήρα μιας κοινωνίας εκφράζονται μέσα από τις τρέχουσες κοσμοαντιλήψεις που τη συγκροτούν. Ο διάλογος ανάμεσα στις παραδόσεις που θεμελιώνουν μία κοινωνία είναι η διαδικασία που διατυπώνει ετερόκλητες θεωρήσεις (έναντι των φαινομένων της φύσης και της ζωής), σχηματοποιεί μοντέλα συνύπαρξης, διαμορφώνει θεσμούς εκπαίδευσης και πρότυπα μάθησης.

3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΛΟΓΙΚΗΣ» ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΠΡΑΞΗΣ»

Οι γνώμες που δεν είναι προσδεδεμένες σε παραδόσεις είναι έξω από την ανθρώπινη ύπαρξη, δεν είναι καν γνώμες, ενώ ταυτόχρονα το περιεχόμενο τους εξαρτάται από τις συγκροτητικές αρχές των παραδόσεων στις οποίες ανήκουν ή είναι «σχετικό προς» αυτές. Κάποιες γνώμες μπορεί να είναι αντικειμενικές με την έννοια ότι δεν περιέχουν καμιά αναφορά σε τούτες τις [συγκροτητικές] αρχές. (Α1, 103)

Στο κέντρο της επιστημονικής έρευνας βρίσκεται το ζητούμενο της «αντικειμενικότητας». Σ' έναν κόσμο αφθονίας για τα φαινόμενα αλλά και για τις θεωρήσεις επ' αυτών η ερευνητική μεθοδολογία δείχνει να προσκρούει σε «κατ' αρχήν γενικεύσεις»,³⁶ που διεκδικεί η καθολίκευση της γνώσης ως προς τα επιμέρους αντικείμενά της. Η επίκληση στην «αντικειμενικότητα» της μεθόδου δείχνει να επιδιώκει μια υπέρβαση των όποιων ιδιαιτεροτήτων εμφανίζουν οι εκάστοτε ιστορικές συνθήκες. Για τον Feyerabend «η εξαιρετική ποιότητα των επιστημονικών επιτευγμάτων και μεθόδων γίνεται αποδεκτή, δεν αποδείχεται» (ΓΕΑ, 102). Οι επιστημονικές θεωρίες μπορεί να γίνουν αποδεκτές σε ιστορικές συγκυρίες που τις ευνοούν αλλά και να απορριφθούν όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν. Τέτοιες εξελίξεις μπορεί να αποδειχθούν κοσμοϊστορικές για την ανθρώπινη γνώση.

---

³⁶ «Μα δεν υπάρχει καμιά αποδεκτή, δηλαδή βασιζόμενη σε επιχειρήματα εξήγηση της έκφρασης “κατ' αρχήν”; Και βέβαια υπάρχει! Αποδεκτή είναι κάθε εξήγηση που θεμελιώνεται στην εκάστοτε ερευνητική κατάσταση (που βέβαια μπορεί να περιλαμβάνει και διαφωνίες), γιατί οι μέθοδοι πρέπει να προσαρμόζονται στην ερευνητική κατάσταση [...] Εξάλλου βρισκόμαστε εδώ στην ίδια ακριβώς κατάσταση με έναν επιστήμονα, ο οποίος ερευνά την καταλληλότητα ενός μετρητικού οργάνου της Φυσικής. Ο επιστήμονας γνωρίζει ότι αυτή η καταλληλότητα εξαρτάται από νόμους και δυσκολίες στην περιοχή όπου πρόκειται να χρησιμοποιηθεί το όργανο. Νέες εικασίες σχετικά με αυτούς τους νόμους και αυτές τις δυσκολίες οδηγούν στην επινόηση νέων μετρητικών οργάνων (ή σε μια καινούργια εξήγηση όσων μας δίδονται από τα γνωστά όργανα) και άρα σε μια καινούργια σχέση μεταξύ θεωρίας και γεγονότων. Το κριτήριο για να κριθούν τα όργανα δεν είναι η αντίληψη ενός ιδεώδους οργάνου, η οποία προκύπτει ανεξάρτητα από την ερευνητική διαδικασία, αλλά είναι η εκάστοτε ερευνητική κατάσταση. Το κριτήριο μεταβάλλεται κατά την πορεία της έρευνας και μάλιστα συχνά με απρόβλεπτο τρόπο [...]» (ΓΕΑ, 85).

Οι ερευνητικές θεωρίες εκδηλώνονται σε χρόνο που δεν παύει να είναι ιστορικός και αφορούν έναν κόσμο που βρίθεται όχι μόνο φαινομένων αλλά και θεωρήσεων γι' αυτά. Για τον Feyerabend ένας καθολικευμένος χαρακτήρας γνώσης ως προς τα επιμέρους και καθέκαστα αποτελεί και κριτήριο για μια αδρομερή διαφοροποίηση ανάμεσα σε θεωρητικές (ή αφηρημένες) και σε εμπειρικές (ή ιστορικές) παραδόσεις, οι οποίες μας περιγράφονται ως εξής:

- **Αφηρημένες παραδόσεις**

Τα μέλη των θεωρητικών παραδόσεων ταυτίζουν τη γνώση με την καθολικότητα, εκλαμβάνουν τις θεωρίες ως τους αληθινούς φορείς των πληροφοριών και προσπαθούν να συλλογίζονται με τυποποιημένο ή «λογικό» τρόπο. Θέλουν να υποτάξουν τη γνώση σε καθολικούς νόμους. Οι θεωρίες, σύμφωνα με αυτούς, αναγνωρίζουν/εντοπίζουν αυτό που είναι μόνιμο στο ρου της ιστορίας και κατ' αυτό τον τρόπο το καθιστούν υπερϊστορικό. Αυτοί εισηγούνται τη γνήσια, δηλ. την υπερϊστορική γνώση. (Α1, 158-9)

- **Ιστορικές παραδόσεις**

Τα μέλη των ιστορικών παραδόσεων τονίζουν το καθέκαστο, το επιμέρους (αυτό περιλαμβάνει τις επιμέρους κανονικότητες, όπως οι νόμοι του Κέπλερ). Βασίζονται σε καταλόγους, ιστορίες και μονολόγους, συλλογίζονται με παραδείγματα, αναλογίες και ελεύθερους συνειρμούς και χρησιμοποιούν «λογικούς» κανόνες όταν αυτό εξυπηρετεί το σκοπό τους. Επίσης, τονίζουν την πολλαπλότητα και μέσω της πολλαπλότητας, την ιστορικότητα των λογικών προτύπων. (Α1, 159)

Αυτό, λοιπόν, που φαίνεται ότι παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον στην αποδοχή κάποιων θεμελιακών και συνάμα διακριτών τύπων παράδοσης είναι το εξής: Στο ερευνητικό ζητούμενο για καθολικευμένη και συνάμα έγκυρη γνώση από μία «υπερϊστορικού» τύπου επιστημονική παράδοση φαίνεται να παραγνωρίζεται πως επί της διαδικασίας και αυτή είναι ιστορική.³⁷ Αυτό διαπιστώνεται από το ότι οι χρονικές

---

³⁷ «Οι θεωρητικές παραδόσεις αντιμάχονται τις ιστορικές παραδόσεις στις προθέσεις και όχι στην πραγματικότητα. Οι θεωρητικές παραδόσεις, στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν μια γνώση που διαφέρει από την «απλή» ιστορική ή εμπειρική γνώση, πέτυχαν να βρουν διατυπώσεις (θεωρίες, τύπους) που φαίνονται αντικειμενικές, οικουμενικές και λογικά αυστηρές, αλλά, που χρησιμοποιούνται και με τη χρήση ερμηνεύονται κατά τρόπο που συγκρούεται με όλες αυτές τις ιδιότητες. Αυτό που

συγκυρίες που επιφέρουν τη διευρυμένη αποδοχή κάποιας θεωρίας είναι συνάμα και ιστορικές συνθήκες. Η διάκριση αυτή δείχνει να αποκτά εξέχουσα σημασία στην προσέγγιση του Feyerabend· η ιστοριογραφική του αναγωγή σε τύπους παράδοσης για τις θεωρήσεις μας δίνει τη δυνατότητα να εξετάσουμε καλύτερα τα κριτήρια του θεωρητικού του στοχασμού.

Ο Feyerabend αναγνωρίζει πως «λογική» και «πράξη» ουσιαστικά δεν είναι διαφορετικές αλλά συνιστούν δύο διαφορετικούς τύπους παράδοσης.³⁸ Οι τύποι αυτοί με τη σειρά τους δείχνουν να ανάγονται σε παραδόσεις αφενός θεωρητικές ή αλλιώς αφηρημένες (λογική) και αφετέρου, ιστορικές ή αλλιώς εμπειρικές (πράξη). Η διάκριση των δυο αδρομερώς αποδιδόμενων τύπων παράδοσης διαφαίνεται στον τρόπο που μελετούν τα αντικείμενα της παρατήρησης και διατυπώνουν τις προτάσεις της θεωρίας:

Οι αφηρημένες παραδόσεις διατυπώνουν δηλωτικές προτάσεις. Οι προτάσεις υπάγονται σε ορισμένους κανόνες (κανόνες της λογικής, ελέγχου, επιχειρηματολογίας, κοκ.) και τα συμβάντα επηρεάζουν τις προτάσεις μόνο σύμφωνα με αυτούς τους κανόνες. Αυτό, λέγεται, εγγυάται την «αντικειμενικότητα» της πληροφορίας την οποία μεταφέρουν οι προτάσεις, ή της «γνώσης» την οποία περιέχουν. Αυτές τις προτάσεις είναι δυνατόν να τις κατανοήσουμε, να τους ασκήσουμε κριτική ή να τις βελτιώσουμε, χωρίς να έχουμε συναντήσει ούτε ένα από τα αντικείμενα που περιγράφουν. (Α1, 390)

Τα μέλη των ιστορικών παραδόσεων χρησιμοποιούν επίσης [δηλωτικές] προτάσεις, αλλά μιλούν με πολύ διαφορετικό τρόπο. Υποθέτουν, τρόπον τινά, ότι τα αντικείμενα έχουν ήδη δική τους γλώσσα και αυτή τη γλώσσα προσπαθούν να μάθουν. Προσπαθούν να τη μάθουν όχι στη βάση γλωσσολογικών θεωριών, αλλά με το να βουτάνε μέσα σε αυτά, όπως ακριβώς τα μικρά παιδιά εξοικειώνονται με τον κόσμο. Επιπλέον, προσπαθούν να μάθουν τη γλώσσα των αντικειμένων όπως είναι και όχι όπως

έχουμε είναι μια νέα ιστορική παράδοση, η οποία, παρασυρμένη από μια ευμεγέθη ψευδή συνείδηση, φαίνεται να υπερβαίνει την ανθρώπινη αντίληψη και γνώμη, καθώς και την ανθρώπινη ζωή. Ως προς αυτό, εμφανίζει μεγάλη ομοιότητα με τα θρησκευτικά συστήματα που επίσης έχουν μεταμορφώσει τους κόσμους του κοινού νου και τους έφεραν εγγύτερα σε μια υπερκόσμια πραγματικότητα» (Α1, 168).

³⁸ Βλ. ΓΕΑ, 58.

εμφανίζονται, αφού πρώτα υποβληθούν σε μια τυποποιητική επεξεργασία (πειράματα, μαθηματικοποίηση). (Α1, 390-391)

Στην ανθρωπολογική του προσέγγιση ο Feysabend αναγνωρίζει πως διαφορετικές θεωρήσεις (νοηματοδοτήσεις) για τα φαινόμενα εκφράζουν και διαφορετικές πρακτικές στη μελέτη τους. Κατά τον ίδιο οι τύποι των παραδόσεων, ο φυσικός και ο κοινωνικός κόσμος γνωρίζουν περιοχές με σαφείς κι απλούς νόμους (όπως είναι τα Μαθηματικά), δίπλα σε άλλες περιοχές μέσα στις οποίες οι γενικοί νόμοι είτε παραμένουν μέσα στην αφάνεια, κάτω από τυχαία περιστατικά (όπως είναι η Φυσική), είτε δεν υπάρχουν διόλου, καθώς η συμπεριφορά των (κατά περίπτωση) ερευνώμενων συστημάτων μεταβάλλεται κι έτσι φανερώνει πολυάριθμες ιδιοσυγκρασίες (όπως είναι η περίπτωση της Ιατρικής):³⁹

Οι περιοχές του πρώτου είδους [των νόμων της «σαφήνειας»] συλλαμβάνονται καλύτερα από τις αφηρημένες παραδόσεις: στήνονται κάποιοι νόμοι και διορθώνονται ώσπου να αντιστοιχούν προς τις αντικειμενικές κανονικότητες: εξηγούνται κάποια συμβάντα, με την κατάδειξη του ότι και πώς αυτά προκύπτουν από τους χρησιμοποιούμενους νόμους. Αλλά οι περιοχές του δεύτερου είδους [των «αφανών» ή και «ανύπαρκτων» νόμων] είναι η ιδιότυπη περιοχή εφαρμογής των ιστορικών παραδόσεων. Αυτές οι περιοχές δε μελετώνται με το να προτείνονται νόμοι και να βελτιώνονται με έλεγχο, αλλά μαθαίνονται όπως μια γλώσσα ή όπως οι ιδιοτυπίες ενός αγαπημένου προσώπου: μαθαίνονται με άμεση επαφή, ώσπου να κατακτηθεί αυτή η γλώσσα ή αυτές οι ιδιότητες. (ΓΕΑ, 60)

Στην ανθρωπολογική μελέτη των τύπων παράδοσης διαφαίνεται και μια ιστορική σχέση ανάμεσα σε «λογική» και «πράξη». «Λογική» και «πράξη» (ως τύποι διακριτών παραδόσεων) μπορούν και προσεγγίζουν τη γνώση των φαινομένων. Διακριτές προσεγγίσεις μπορούν και διαμορφώνουν διαφορετικές θεωρήσεις ατόμων αλλά και θεσμών (όπως είναι αυτός της εκπαίδευσης). Ως ακολουθία, λοιπόν, μιας τέτοιας παραδοχής αυτό που δείχνει να προκύπτει είναι και το εξής: στις ριζικές διακλαδώσεις κάθε τύπου παράδοσης φαίνεται πως συντίθεται υπέδαφος που διαμορφώνει και έδαφος για τις θεωρίες μας. Σε αυτό το σημείο δείχνει και να εξηγείται η οργανική σχέση ανάμεσα στις θεωρίες μας και στους τύπους παράδοσης

---

³⁹ Βλ. ΓΕΑ, 60.

ως εξής: στις ξεχωριστές απόψεις μας και στους ιδιαίτερους τύπους παράδοσης εμφανίζονται στοιχεία αναφορών (πληροφορίες, γνώσεις, πεποιθήσεις, παραδοχές, δοξασίες κ.α.)· τέτοια αφηγηματικά στοιχεία μπορούν και διατυπώνουν ανθρώπινες ερμηνείες για τα φαινόμενα. Η πορεία τέτοιων αναφορών δεν είναι εύκολα προβλέψιμη. Η ιστορία των επιστημών έχει δείξει ότι οι εξελίξεις στον τομέα της γνώσης μπορεί να είναι απρόσμενες. Η ιστορική πορεία της γνώσης περιλαμβάνει διαδρομές θεωριών (και πρακτικών) που λειτούργησαν ανατρεπτικά όχι μόνο στην έρευνα αλλά και στις συλλογικές αντιλήψεις του κοινού νου (για την ανθρώπινη «αλήθεια» στην κοινωνική μας «πραγματικότητα»).

Τα ερμηνευτικά μας αφηγήματα συνθέτουν ξεχωριστούς κι ενδιαφέροντες χαρακτήρες (ατομικούς-συλλογικούς) και διεκδικούν την αποδοχή τους, την αναγνώριση τους αλλά και τη δυνατότητά τους για διεύρυνση των νοηματικών σχηματισμών που φέρουν. Τα νοήματα των θεωριών μας είναι ιστορικά συνδεδεμένα με αναφορές παράδοσης, αλλά η συνέχειά τους στο χρόνο δείχνει να εξαρτάται από τις ανάγκες της τρέχουσας παρατήρησης, στο ιστορικό παρόν. Οι γνωστικές ανασυγκροτήσεις έχουν ζωτική σημασία για τις θεωρίες μας: κρατούν ζωντανή την ανθρώπινη σκέψη και μαζί της την επιστημονική έρευνα. Κατά τέτοιον τρόπο, λοιπόν, ένα ερμηνευτικό αφήγημα (αρχών, κριτηρίων, αξιωμάτων κι εντέλει αξιών) για την «πραγματικότητα»⁴⁰ μπορεί και αποδίδει σημασίες στο παρόν κάνοντας επίκαιρη την ιστορική του συνέχεια.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα μελετήσουμε εκτενέστερα τη σχέση που μπορεί να έχουν τα αφηγήματα των θεωριών μας με κάποιες αναφορές παράδοσης. Η κατάδειξη αυτής της σχέσης θα μας βοηθήσει να μελετήσουμε τον κοινωνικό ρόλο της –με ευρεία έννοια– ανθρώπινης εκπαίδευση και κατόπιν στο Β' Μέρος της εργασίας θα μπορέσουμε να εξετάσουμε το δεύτερο ζητούμενο: τη σημασία που έχουν οι γνωσιακοί μετασχηματισμοί (χρονογραφικά και ιστοριογραφικά) για την ανθρώπινη μάθηση.

---

⁴⁰ «Οι γενικές υποδιαίρεσεις, όπως η υποδιαίρεση πραγματικός/μη πραγματικός είναι τόσο υπεραπλουστευτικές που δεν μπορούν να συλλάβουν την πολυπλοκότητα του κόσμου μας. Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί τύποι συμβάντων και ο καλύτερος τρόπος να αποδώσουμε “πραγματικότητα” σε ένα συμβάν είναι σε συνάφεια με κάποιο τύπο και όχι απολύτως» (Α1, 92).

4. ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΜΑΣ ΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΑΦΗΓΗΜΑΤΑ

Οι θεωρήσεις μας για την «πραγματικότητα» περιγράφουν τα φαινόμενα και νοηματοδοτούν τη διαδικασία της τρέχουσας παρατήρησης. Οι αφηγήσεις τους μπορούν και αποδίδουν κάποιο νόημα στη γνώση των φαινομένων. Τι συμβαίνει όμως και ως προς τις άλλες κοσμοθεωρίες (κοσμοαντίληψεις-ερμηνείες);

Η γνώση μας δεν δείχνει να ακολουθεί μία πορεία μονοσήμαντη από την παρατήρηση στη θεωρία. Μία ερμηνεία στηρίζεται και στα δύο. Για τον Feyerabend δεν έχει νόημα να επικαλείται κανείς την παρατήρηση, αν δεν ξέρει πώς να περιγράψει αυτό που βλέπει ή αν παρουσιάζει την περιγραφή με τέτοιο δισταγμό σαν μόλις τώρα να έμαθε τη γλώσσα στην οποία διατυπώνεται.⁴¹ Στην παραγωγή μιας παρατηρησιακής πρότασης αναγνωρίζει δύο διαφορετικά ψυχολογικά συμβάντα:

- I. μια καθαρή και σαφή αισθητηριακή αντίληψη, καθώς και
- II. μια καθαρή και σαφή σχέση ανάμεσα στην αισθητηριακή αντίληψη και σε κάποια τμήματα μιας γλώσσας. (αυτός [διαπιστώνει πως] είναι ο τρόπος με τον οποίο μπορεί και «μιλάει» η αισθητηριακή αντίληψη). (EM, 111)

Ο γλωσσικός μηχανισμός μιας θεωρίας (ερμηνείας-κοσμοαντίληψης) μπορεί και αφηγείται, περιγράφει, κρίνει. Αυτό, όμως, που εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το εξής: τα αφηγηματικά πλαίσια των θεωριών μας μπορούν και (απο)δίδουν νοηματοδοτικές αναφορές στην αισθητηριακή μας αντίληψη όχι μόνο για να «μιλήσει» (όπως μας δηλώνει ο Feyerabend) αλλά και για να «εκφραστεί» κριτικά κατά την εξέταση έτερων αναφορών (θεωριών-παραδόσεων).

Η συνεχής διερεύνηση των φαινομένων θέτει υπό εξέταση τα ερμηνευτικά μας αφηγήματα: μία καίρια (επανα)πλαισίωση για τις αφηγήσεις μας μπορεί να (επανα)διατυπώσει τις έννοιες, αλλάζοντας τους νοηματικούς σχηματισμούς στην ερμηνεία των φαινομένων (που κάθε άλλο εκτός από πεπερασμένα μπορούν να αποδειχθούν). Οι γλωσσικές έννοιες που αρθρώνουν τα αφηγήματα των θεωριών μας δεν παύουν να δοκιμάζονται και αυτό που δείχνει να καθίσταται καίριο (τόσο στις θεωρίες μας, όσο και στους διάφορους τύπους παράδοσης που τις συνοδεύουν) είναι το εξής: σ' έναν κόσμο ανεξάντλητων φαινομένων, είτε μιλούμε για εξέταση θεωριών

---

⁴¹ EM, 111.

είτε για εμπειρικό έλεγχο της γνώσης μας, οι γλωσσικές διατυπώσεις δεν παύουν να διαρθρώνονται σε (και από) έννοιες. Οι έννοιες συγκροτούν σχηματισμούς νοήματος που έχουν να κάνουν με τον τρόπο που ερμηνεύουμε τα πράγματα. Με τις έννοιες περιγράφονται οι θεωρητικές υποθέσεις μας και «μιλούν» οι εμπειρικές μας παρατηρήσεις.⁴² Ήδη από τα πρώτα μας βήματα στο «παιχνίδι της γνώσης»⁴³ ο ανθρώπινος στοχασμός μπορεί και συνδέεται σταδιακά με κάποια γλώσσα περιγραφής των φαινομένων.⁴⁴ Χρονογραφικά, λοιπόν, φαίνεται πως συμβαίνει το εξής: σημασιολογικές διακρίσεις που αφορούν αφηρημένα εννοιολογικά ζεύγη (τύπου σωστό-λάθος ή ψεύδος-αλήθεια) δείχνουν να εμφανίζονται μαζί με την εμπειρία, χαρακτηρίζοντας και γνωστικές σχηματοποιήσεις στη διαμορφωτική πορεία της ανάπτυξης. Οι έννοιες μας ως γλωσσικά στοιχεία αφήγησης της «πραγματικότητας» συνθέτουν πλαίσια αναφορών.⁴⁵ Οι τύποι των εννοιών είναι εκείνες οι γλωσσικές δομές που μπορούν και σχηματοποιούν σημασίες και νοήματα

---

⁴² «Οι θεωρίες μπορεί να εξαλειφθούν λόγω αλληλοσυγκρουόμενων παρατηρήσεων, ενώ οι παρατηρήσεις να παραμεριστούν για θεωρητικούς λόγους. [...] Η εμπειρία εμφανίζεται μαζί με τις θεωρητικές υποθέσεις, όχι πριν απ' αυτές, και μια εμπειρία χωρίς θεωρία είναι τόσο αδιανόητη όσο είναι (ομολογουμένως) και μια θεωρία χωρίς εμπειρία» (EM, 211).

⁴³ «Συχνά θεωρείται δεδομένο ότι μια πλήρης και σαφής κατανόηση των νέων ιδεών προηγείται και πρέπει να προηγείται της διατύπωσής τους και της οργανωμένης τους έκφρασης. (Μια έρευνα αρχίζει μ' ένα πρόβλημα, λέει ο Popper). Πρώτα έχουμε μια ιδέα ή ένα πρόβλημα, μετά ενεργούμε, δηλαδή μιλάμε, κατασκευάζουμε ή καταστρέφουμε. Κι όμως, τα παιδιά σίγουρα δεν αναπτύσσονται μ' αυτό τον τρόπο. Χρησιμοποιούν λέξεις, τις συνδυάζουν, παίζουν μ' αυτές μέχρι να συλλάβουν ένα νόημα που ως τότε βρισκόταν πέρα από τις δυνατότητες τους. Η αρχική παιχιδιάρικη δραστηριότητα είναι, σ' αυτή την περίπτωση ουσιαστική προϋπόθεση της τελικής κατανόησης. Δεν υπάρχει κανένας λόγος για τον οποίο θα έπρεπε να σταματά η λειτουργία του μηχανισμού αυτού στους ενήλικες» (EM, 57).

⁴⁴ «Αφαιρέστε ένα μέρος της θεωρητικής γνώσης ενός υποκειμένου που έχει τη δυνατότητα να αισθάνεται κι έχετε αμέσως ένα τελείως απροσανατόλιστο πρόσωπο, ανίκανο να εκτελέσει ακόμα και την απλούστερη πράξη. Αφαιρέστε κι άλλη γνώση, κι ο κόσμος των αισθήσεων του (η “παρατηρησιακή γλώσσα” του) θ' αρχίσει να καταρρέει, τα χρώματα κι άλλα απλά αισθήματα θα εξαφανιστούν, μέχρι που θα φτάσει σε πιο πρωτόγονο στάδιο κι από ένα μικρό παιδί. Το μικρό παιδί, από την άλλη μεριά, δεν κατέχει ένα σταθερό αντιληπτικό κόσμο, που να τον χρησιμοποιεί για να κατανοεί τις θεωρίες που συναντάει. Το αντίθετο. Περνάει από διάφορα χαλαρά συνδεδεμένα μεταξύ τους στάδια αντίληψης, στα οποία ενσωματώνεται κάθε φορά η διαθέσιμη θεωρητική γνώση» (EM, 211-2).

⁴⁵ Ο Mezirow γράφει: «Ένα πλαίσιο αναφοράς συνιστά και “μια προοπτική νοηματοδότησης” [καθώς] είναι η δομή [εκείνη] των παραδοχών και [των] προσδοκιών διαμέσου των οποίων ερμηνεύουμε τις εντυπώσεις που προκαλούνται από τις αισθήσεις» (MM, 55).

σε πεποιθήσεις, σε παραδοχές, κι εντέλει σε θεωρίες. Τέτοιοι σχηματισμοί κάθε άλλο παρά στασιμότητα φαίνεται πως επιδεικνύουν στο πέρασμα του χρόνου. Κατά τον Mezirow ο (θεωρητικός) μετασχηματισμός είναι μια συνεχής κίνηση στον χρόνο που αναδιατυπώνει παγιωμένα νοηματικά σχήματα διαμέσου της αναδόμησης των κυρίαρχων αφηγηματικών δομών.⁴⁶ «Η διεργασία αυτή καθ' αυτήν, μπορεί να αποτελέσει [κι] ένα πλαίσιο αναφοράς, [αλλά και] ένα προσανατολισμό διάθεσης [μέσα στον χρόνο]» (MM, 58).

Οι χρονογραφικοί μετασχηματισμοί στα ερμηνευτικά αφηγήματα ενός ανθρώπου (ατομικά) θέτουν το ιστοριογραφικό ενδιαφέρον μας και στην ανατροπή συλλογικών θεωρήσεων για τη γνώση. Οι συλλογικές θεωρήσεις διαμορφώνουν θεσμούς κοινωνιών και συντίθενται με τις αναφορές ιστορικών τύπων παράδοσης.

Ιστοριογραφικά, αυτό που φαίνεται να συμβαίνει εδώ είναι το εξής: ένα κυρίαρχο (θεωρητικό) αφήγημα δεν μπορεί να αποκλείσει ανακατατάξεις (στα αξιολογικά του κριτήρια, στις γλωσσικές έννοιες και στους περιγραφικούς όρους). Καίριες ανασυγκροτήσεις αντιλήψεων για την «αλήθεια» στην εμπειρία μας μπορούν να αλλάξουν τη σημασία κυρίαρχων γλωσσικών όρων και σταδιακά να ανατρέψουν το νόημα που διαπερνά μια θεωρία. Στο επόμενο κεφάλαιο θα μελετήσουμε περαιτέρω τα χαρακτηριστικά των γνωσιακών μετασχηματισμών και θα εξηγήσουμε τη διάκριση της παρούσας εργασίας ανάμεσα σε πλαίσια χρονογραφικά (ατομικά) και ιστοριογραφικά (συλλογικά).

---

⁴⁶ MM, 58.

5. ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ: ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΛΑΙΣΙΩΝ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο δραστικοί επαναπροσδιορισμοί των γλωσσικών εννοιών μπορούν να σημάνουν αλλαγές στα αξιολογικά κριτήρια μιας θεωρίας. Τέτοιες ανασυγκροτήσεις είναι το χρονικό αποτέλεσμα ιστορικών αλληλεπιδράσεων που αφορούν όχι μόνο διαφορετικούς σχηματισμούς νοήματος (θεωρίες) αλλά και διαφορετικούς τύπους παραδόσεων (αναφορές).

Εν μέσω αντιπαραβολής διαφορετικών τύπων παράδοσης και πάντα υπό την επίδραση κάποιων ιστορικών συνθηκών (κατά περίπτωση ευνοϊκών ή και μη) καίριες ερμηνευτικές μεταβάσεις μπορούν να αποδώσουν νέα πλαίσια ορθολογικής αναγνώρισης στον κριτικό μας στοχασμό. Αυτό δείχνει να ερμηνεύεται ως εξής: τα αντιληπτικά σχήματα κατάταξης κι ανακατάταξης των κριτηρίων σκέψης (και νοηματοδότησης) εντοπίζονται εντός κι όχι εκτός του ερμηνευτικού πλαισίου που μπορεί και διαμορφώνει τον κριτικό μας (ανα)στοχασμό.⁴⁷ Η επίκληση στη διαιτησία κάποιου ουδέτερου μέτρου ορθολογικής αφήγησης δείχνει να παραγνωρίζει πως η ίδια (η επίκληση αυτή) μπορεί και εκκινεί (ως επιμέρους νόημα) από σημασιολογικές παραδοχές πεποιθήσεων που ανάγονται σε επιμέρους τύπους ορθολογικής παράδοσης. Τέτοιοι τύποι επιζητούν την καθολίκευση των αρχών τους ως προς τα φαινόμενα της γνώσης και γι' αυτόν τον λόγο θέτουν ως ερευνητικό προαπαιτούμενο την έγκυρη απόδειξη σύμφωνα με τα μεθοδολογικά τους κριτήρια.

Η επίκληση σε κάποιο «καθαρό», υπερϊστορικό μέτρο ορθολογικής αποτίμησης των πραγμάτων δεν δείχνει να εξαιρείται από μια αναγωγή σε επιμέρους αφηγήματα (που μπορούν και αντλούν ιστορικό κύρος από κάποιον διακριτό τύπο παράδοσης). Αυτό που διαφαίνεται όχι μόνο ως παραδοχή αλλά και ως καίρια

---

⁴⁷ «Ο αντιληπτικός κόσμος του ενήλικου περιέχει πράγματα και διαδικασίες, από τραπέζια και καρέκλες μέχρι παραστάσεις όπερας, ουράνια τόξα και άστρα. Οι περισσότερες από αυτές τις οντότητες παρουσιάζονται ως αντικειμενικές και ανεξάρτητες από τις επιθυμίες μας -πρέπει να τις σπρώξουμε, να τις συμπίεσουμε ή να τις κόψουμε, προκειμένου να επιφέρουμε μια φυσική αλλαγή· δεν αρκεί μια απλή αλλαγή στάσης ή ακόμα και φυσικής θέσης [...] ένα άτομο τοποθετημένο μέσα σ' ένα "λαβύρινθο από εντυπώσεις των αισθήσεων" θα ήταν αδύνατον ν' αρχίσει να κατασκευάζει φυσικά αντικείμενα· θα ήταν πλήρως αποπροσανατολισμένο και ανίκανο να σκεφθεί και την απλούστερη σκέψη. Δεν θα ήταν "δημιουργικό"· απλούστατα θα είχε παραλύσει» (Α1, 177).

επισημανση είναι το εξής: η εξέταση των φαινομένων της γνώσης δεν αποτελεί ούτε προνόμιο μιας ορθολογικής παράδοσης αλλά ούτε και πράξη μονοδιάστατη (σε ένα δυναμικό πεδίο αλληλεπίδρασης τύπων θεώρησης και παράδοσης). Η διαδικασία της παρατήρησης δεν παύει να συντελείται μέσα στη ροή του ιστορικού χρόνου και η (επαν)εξέταση των φαινομένων έχει να κάνει με την αποδοχή των τρεχουσών κοσμοαντιλήψεων.

Ως ανθρώπινα άτομα αλλά και ως συλλογικά υποκείμενα, προβαίνουμε σε κρίσεις που σχετίζονται άμεσα με τύπους παράδοσης (διαμορφώνοντας κατά τέτοιο τρόπο πλαίσια ή πεδία αναφοράς στην ερμηνεία των φαινομένων).⁴⁸ «Τα πεδία αναφοράς συχνά αντιπροσωπεύουν πολιτισμικά παραδείγματα (συλλογικά αποδεκτά πεδία αναφοράς), μάθηση που αφομοιώνεται ακούσια από την πολιτισμική πραγματικότητα ή [και] προσωπικές απόψεις που εκκινούν από την ιδιοσυγκρασία των ανθρώπων που μας φρόντισαν στην πρώιμη ηλικία μας» (*MM*, 56). Εκ τούτου ο Mezirow μπορεί και διαπιστώνει πως οι άνθρωποι τείνουμε να υιοθετούμε αλληλοσυμπληρούμενα πεδία αναφοράς.⁴⁹ Για τον Feyerabend η φαινομενική «αντικειμενικότητα»⁵⁰ των οικείων μας «γεγονότων» είναι επακόλουθο αγωγής, συνδυασμένης με λησμοσύνη και στηριγμένης σε γενετικές προδιαθέσεις κι όχι επακόλουθο συνειδητής εμβάθυνσης.⁵¹

Η περιγραφή μιας συνηθισμένης κατάστασης για τον αφηγητή είναι ένα γεγονός όπου πρόταση και φαινόμενο είναι αλληλένδετα. Αυτή η ενότητα

---

⁴⁸ «Οι μέθοδοι μιας παράδοσης είναι αποδεκτές, γελοίες, “ορθολογικές”, παλαβές, ανάλογα με την παράδοση, βάσει της οποίας κρίνονται. Η επιχειρηματολογία είναι για τον έναν παρατηρητή προπαγάνδα, για έναν άλλο η ουσία της ανθρώπινης συνεννόησης» (*ΓΕΑ*, 65).

⁴⁹ Βλ. *MM*, 56.

⁵⁰ Ο Feyerabend αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη σχέση της γλώσσας με την κατ’ αίσθησιν αντίληψη: «Κάθε περιγραφή παρατηρήσιμων γεγονότων έχει αυτό που θα αποκαλούσε κανείς “αντικειμενική πλευρά” – αναγνωρίζουμε πως “ταιριάζει” σε κάποια συγκεκριμένη επιμέρους κατάσταση– καθώς και “υποκειμενικά” συστατικά: η διαδικασία του να κάνουμε να ταιριάζει η περιγραφή στην κατάσταση τροποποιεί την κατάσταση. Τα χαρακτηριστικά που δεν εμφανίζονται στην περιγραφή τείνουν να αποτραβιούνται στο βάθος, ενώ τα περιγράμματα που τονίζει η περιγραφή γίνονται πιο έντονα. Αυτές οι αλλαγές επισημαίνονται όταν πρωτοπαρουσιάζεται η περιγραφή· και όταν η χρήση της έχει γίνει πια συνήθης, εξαφανίζονται» (*ΑΑ*, 146).

⁵¹ Βλ. *ΑΑ*, 146.

είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας μάθησης που αρχίζει από τα παιδικά μας χρόνια. Από πολύ νωρίς μαθαίνουμε να αντιδρούμε στις καταστάσεις με τις κατάλληλες αποκρίσεις, γλωσσικές ή άλλες. Οι τρόποι διδασκαλίας συγκεκριμενοποιούν την «εμφάνιση» ή το «φαινόμενο» και ταυτόχρονα παγιώνουν μια σταθερή σύνδεση με τις λέξεις, έτσι ώστε, τελικά, τα φαινόμενα να μιλάνε για το εαυτό τους χωρίς εξωτερική βοήθεια ή γνώση. Τα φαινόμενα λοιπόν είναι αυτό που οι συνδεδεμένες μ' αυτά προτάσεις ισχυρίζονται ότι είναι. Η γλώσσα που «μιλάνε» επηρεάζεται φυσικά από τις πεποιθήσεις προηγούμενων γενιών, οι οποίες έχουν διατηρηθεί τόσο πολύ καιρό ώστε δεν εμφανίζονται πια ως ξεχωριστές αρχές, αλλά εισέρχονται στους όρους της καθημερινής ομιλίας και, μετά την επιβεβλημένη εκπαίδευση, φαίνεται ότι πηγάζουν από τα ίδια πράγματα. (EM, 109)

Η αξία των πολιτισμικών αναφορών τονίζεται και στη θεώρηση του Feysabend αλλά και σε εκείνη του Mezirow. Οι δυο στοχαστές αποδίδουν εξέχουσα προσοχή στον ρόλο που έχουν οι συλλογικές μας αναφορές (στις θεωρήσεις μιας κοινωνίας προσώπων αλλά και στις προσωπικές αντιλήψεις των ανθρώπων). Στο σημείο αυτό αρχίζει και διαφαίνεται μία σχέση ανάμεσα στην ατομικότητα και στη συλλογικότητα των προσώπων που μπορεί και διαπερνά την ιστορική πορεία της γνώσης. Εκεί εντοπίζεται και η πρόταση του Feysabend για μία επιστημονική πρακτική που θα μπορεί να αναγνωρίζει ισότιμα την αξία των διαφόρων θεωρήσεων μέσω της γνωριμίας της με τους τύπους παράδοσης που τις συνοδεύουν. Στους τύπους παράδοσης ο Feysabend διακρίνει όχι μόνο παρατηρητές αλλά και συμμετόχους, καταδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο έναν δυσπρόστατο ρόλο για τον στοχασμό κάθε ανθρώπου.

Μια παράδοση αποκτά επιθυμητά κι ανεπιθύμητα στοιχεία, μόνο όταν σχετίζεται με μια παράδοση, δηλαδή όταν κάποιος την παρατηρεί ως συμμετόχος μιας παράδοσης και την κρίνει βάσει των αξιών αυτής της παράδοσης. Τα σχέδια ενός τέτοιου συμμετόχου μοιάζουν να είναι αντικειμενικά και οι προτάσεις και που τα περιγράφουν ηγούν ως αντικειμενικές, επειδή ο συμμετόχος και η απ' αυτόν σχεδιαζόμενη παράδοση δεν παρουσιάζονται μέσα σ' αυτά τα σχέδια. Ετούτα είναι υποκειμενικά, επειδή εξαρτώνται από την επιλεγμένη παράδοση καθώς και από τον τρόπο με τον οποίο ο συμμετόχος τη χρησιμοποιεί. Η

υποκειμενικότητα φανερώνεται ευθύς ως αντιπαρατεθούν οι συμμετέχοντες διαφορετικών παραδόσεων. (ΓΕΑ, 64)

Οι τύποι παράδοσης δείχνουν όχι μόνο ότι καταδεικνύονται ως πολιτισμικά παραδείγματα μέσα από την ιστορία αλλά και ότι μπορούν στο παρόν να λειτουργούν ως συλλογικός αποδεκτός πεδία αναφοράς. Στον ρου της ιστορίας αυτή η συνθήκη νοηματοδότησης διαμορφώνει κοινωνίες και πρόσωπα. Σε επίπεδο ατομικότητας τέτοιες συλλογικές αναφορές αποδίδουν νόημα στις έννοιες που περιγράφουν την εμπειρία μας. Αυτό καθορίζει και τη στάση του παρατηρητή. Μία γλώσσα περιγραφής των φαινομένων είναι εκείνη που, εν πολλοίς, καθορίζει και τα πρώτα μας βήματα σ' έναν κόσμο αισθήσεων και στοχασμού· ήδη από τα πρώιμα χρόνια στη ζωή ενός ανθρώπου η εκμάθηση μιας γλώσσας θέτει όρους για την παρατήρηση, αφηγείται θεωρήσεις για τα φαινόμενα, τα ερμηνεύει και κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί και λειτουργεί περιγραφικά.

Οι παραδόσεις που συνοδεύουν τις θεωρήσεις μας αποδίδουν νοήματα στις ερμηνείες και σημασίες στον σχηματισμό των εννοιών· οι γλωσσικοί όροι αφήγησης και περιγραφής των φαινομένων συνδέονται άμεσα με τη δυνατότητα του ανθρώπου για εκμάθηση. Στον βίο ενός ανθρώπου ένας χρονογραφικός σχηματισμός των αντιλήψεων για την «πραγματικότητα» δεν μπορεί παρά να λογίζεται ως τμήμα μια συλλογικής πορείας της ιστοριογραφίας των κοινωνιών και των θεσμών (όπως είναι η επιστήμη και η εκπαίδευση)· οι δραστηριοί μετασχηματισμοί των αντιλήψεών μας δεν παύουν να συνδέονται με συλλογικά σχήματα τύπων παράδοσης. Στο Β' Μέρος της εργασίας μας θα μελετήσουμε αυτούς τους μετασχηματισμούς σε πλαίσια ατομικά (χρονογραφικά) και συλλογικά (ιστοριογραφικά). Οι μετασχηματισμοί εκδηλώνονται μέσα από τον εννοιολογικό μηχανισμό κάποιας γλώσσας περιγραφής και, όπως θα δούμε παρακάτω, σχετίζονται άμεσα και με την ανθρώπινη μάθηση.

ΜΕΡΟΣ Β'

---

6. ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΕΝΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΕ ΑΛΛΟ

6.1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΣΕ ΠΛΑΙΣΙΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΑ (ΑΤΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ)

Για τον Feyerabend ένα ενδιαφέρον παράδειγμα στάσεων μετάβασης σε νέους σχηματισμούς γνώσης εκδηλώνεται στην ίδια την ανθρώπινη φύση. Ο Piaget και η σχολή του υποστήριξαν ότι η αντίληψη ενός παιδιού περνάει από διάφορα στάδια πριν καταλήξει στη σχετικά σταθερή μορφή του ενηλίκου. Ο Piaget περιέγραψε τέσσερις αδρές διακρίσεις γνωστικών σταδίων που ακολουθούν και ηλικιακά τη φυσική ανάπτυξη ενός ανθρώπου. Το μοντέλο του απασχολεί ως και σήμερα νεο-πιαζετιανές σχολές έρευνας και ερμηνείας. Η σαφής διάκριση των γνωστικών σταδίων ανάπτυξης συναντά δυσκολίες καθώς συνεχίζει ως και τις μέρες μας να αποτελεί αντικείμενο υπό μελέτη και διερεύνηση.⁵²

- Αισθητηριοκινητική νόηση (από τη γέννηση έως 2 ετών)

Τα επιτεύγματα του βρέφους αποτελούνται κυρίως από το συντονισμό των αισθητηριακών και απλών κινητικών συμπεριφορών. Καθώς διέρχονται τα 6 υπο-στάδια αυτής της περιόδου, τα βρέφη αρχίζουν να αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός κόσμου έξω από τον εαυτό τους και συναλλάσσονται με αυτόν σκοπίμως.

- Προ-λογική νόηση (2 έως 6 ετών)

Τα μικρά παιδιά αναπαριστούν την πραγματικότητα στον εαυτό τους με τη χρήση συμβόλων, λέξεων και χειρονομιών. Τα αντικείμενα και τα γεγονότα δεν χρειάζεται πια να είναι παρόντα για να τα σκεφτούν τα παιδιά, αλλά συχνά δεν καταφέρνουν να ξεχωρίσουν τη δική τους άποψη από την άποψη των άλλων, παρασύρονται εύκολα από την επιφάνεια των φαινομένων και συχνά συγχέουν τις αιτιώδεις σχέσεις.

- Συγκεκριμένη νόηση (6 έως 12 ετών)

Καθώς φτάνουν στην παιδική ηλικία είναι ικανά για νοητικές ενέργειες, εσωτερικευμένη δράση που εντάσσεται σ' ένα σύστημα λογικής. Η λογική σκέψη τους επιτρέπει να συνδυάζουν, να ξεχωρίζουν, να κατατάσσουν και να

---

⁵² Βλ. Young: «Ο Πιαζέ περιέγραψε τέσσερα κύρια στάδια γνωστικής ανάπτυξης, με το δεύτερο και το τρίτο συχνά να ταξινομούνται μαζί, για παράδειγμα, σαν αναπαραστάσεις» (2011, 55).

μετασχηματίζουν αντικείμενα και πράξεις. Οι νοητικές αυτές ενέργειες θεωρούνται συγκεκριμένες, γιατί πραγματοποιούνται παρουσία των αντικειμένων και των συμβάντων στα οποία απευθύνονται.

- Τυπική νόηση

Στην εφηβεία, το αναπτυσσόμενο άτομο αποκτά την ικανότητα να σκέφτεται συστηματικά όλες τις λογικές σχέσεις ενός προβλήματος. Οι έφηβοι παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον για αφηρημένες έννοιες και για την ίδια τη διεργασία της σκέψης. (Cole & Cole 2001, 132)

Ο Feysabend εκδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο μοντέλο των γνωστικών σταδίων. Ο ίδιος δεν στέκεται ιδιαίτερα στις λεπτές χρονογραφικές διακρίσεις των γνωστικών σταδίων, όσο σε μία αδρομερή περιγραφή γενικών γνωρισμάτων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Για τον Feysabend τέτοια γνωρίσματα μπορεί και να είναι μέχρι και γενετικά καθορισμένα. Περιγράφοντας τους μετασχηματισμούς της αντίληψης παρατηρεί:

Η αντίληψη ενός παιδιού περνάει από διάφορα στάδια πριν καταλήξει στη σχετικά σταθερή της μορφή του ενήλικου. Σε κάποιο στάδιο τα αντικείμενα μοιάζουν μετεικάσματα και ως τέτοια αντιμετωπίζονται. Το παιδί ακολουθεί το αντικείμενο με το μάτι μέχρι να εξαφανιστεί· δεν κάνει την παραμικρή προσπάθεια να το ανακτήσει ακόμα κι αν αυτό απαιτεί ελάχιστη σωματική (ή διανοητική) προσπάθεια, προσπάθεια που είναι ήδη μέσα στις δυνατότητες του μικρού παιδιού. Δεν υπάρχει ούτε η διάθεση να ψάξει [...] Η ανάδειξη της έννοιας, και της παράστασης, υλικών αντικειμένων μεταβάλλει δραματικά την κατάσταση. Εμφανίζεται ένας δραστικός επαναπροσανατολισμός των τύπων συμπεριφοράς και, όπως μπορεί να υποθέσει κανείς, της σκέψης. Μετεικάσματα ή παρόμοια πράγματα εξακολουθούν να υπάρχουν· τώρα όμως είναι δύσκολο να βρεθούν και πρέπει να ανακαλυφθούν με ειδικές μεθόδους (συνεπώς ο προηγούμενος οπτικός κόσμος κυριολεκτικά εξαφανίζεται). Τέτοιες μέθοδοι ξεκινάνε από ένα νέο εννοιολογικό σχήμα (τα μετεικάσματα εμφανίζονται στους ανθρώπους, δεν αποτελούν μέρος του φυσικού κόσμου) και δεν μπορούν να οδηγήσουν πίσω στα φαινόμενα του προηγούμενου σταδίου. (Τα φαινόμενα αυτά θα πρέπει συνεπώς να αποκαλούνται αλλιώς, π.χ. «ψευδομετεικάσματα». Πρόκειται για ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον ανάλογο

–στον τομέα της αντίληψης– της μετάβασης από τη μηχανική του Newton στην ειδική θεωρία της σχετικότητας). Ούτε τα μετεικάσματα, ούτε τα ψευδομετεικάσματα έχουν ιδιαίτερη θέση στο νέο κόσμο. Για παράδειγμα, δεν αντιμετωπίζονται ως ενδείξεις στις οποίες υποτίθεται ότι στηρίζεται η καινούργια έννοια του υλικού αντικειμένου. Δεν μπορούν όμως να χρησιμοποιηθούν ούτε για να εξηγήσουν αυτή την έννοια, διότι τα μετεικάσματα εμφανίζονται μαζί της, εξαρτώνται απ’ αυτή και απουσιάζουν από το μυαλό όσων δεν αναγνωρίζουν ακόμα τα υλικά αντικείμενα. Όσο για τα ψευδομετεικάσματα, αυτά εξαφανίζονται αμέσως μετά από μια τέτοια αναγνώριση. Το αντιληπτικό πεδίο δεν περιέχει ποτέ μετεικάσματα μαζί με ψευδομετεικάσματα. (EM, 281-2)

Για τις πρόσφατες νεοπιαζετιανές προσεγγίσεις δεν αναγνωρίζονται σαφείς σχηματισμοί γνωστικών σταδίων με εκτενώς προσδιορισμένα χαρακτηριστικά, αλλά ιδιαίτερες «ημι-αυτόνομες δομές»⁵³ που υπόκεινται σε επιμέρους και κατά περίπτωση διαφοροποιήσεις. Οι σχηματισμοί του νοήματος δεν μπορούν να αποκλείσουν μετασχηματισμούς.

Η γνωστική ανάπτυξη είναι βασισμένη στο βαθμιαίο μετασχηματισμό κατά τύπους σχημάτων και σχηματισμών στο σημείο όπου μια αποφασιστικής σημασίας μάζα είναι εκτεταμένη κι ένα ποιοτικώς ξεχωριστό σύνολο διαμορφώνεται στο ολικό επίπεδο, εγκαινιάζοντας ένα νέο στάδιο. Το καλούμενο μαθησιακό παράδοξο είναι πως αυτός ο ποιοτικός μετασχηματισμός σε ένα νέο συνολικό στάδιο προκύπτει από κατά τύπους γνωστικές προσαρμογές και προόδους. (Young 2011, 56)

Αυτό που προκύπτει εδώ ως ζητούμενο και δείχνει να παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι το εξής: *Πώς η γνώση μας μπορεί και εμφανίζει «σταθερές» βάσεις (χρονογραφικές αλλά και ιστοριογραφικές) παρότι επιδεικνύει μεταβάσεις και προσαρμογές όχι μόνο στο περιεχόμενο αλλά και στη μορφή;* Στον αφηρημένο μηχανισμό των γνωστικών σταδίων ο Feyerabend αναγνωρίζει «βάσεις-μετάβασης»

---

⁵³ Βλ. Young: «Σχετικά με τη σύλληψη των σταδίων μέσα στη γνωστική ανάπτυξη στη νέο πιαζετιανή προοπτική, δεν υπάρχει κανένας καθολικός αποδεκτός καθορισμός. Πρόσφατες αντιλήψεις των σταδίων στη γνωστική ανάπτυξη μπορεί να βρίσκονται σε ρευστότητα, αλλά τονίζουν πως τα στάδια δεν είναι εκτενείς, ολικά-συμπεριλαμβανόμενες οντότητες· μάλλον είναι περισσότερο περιορισμένες οικογένειες ημι-αυτόνομων δομών πιθανώς με ξεχωριστές διαφορές» (2011, 56).

που αποδίδουν ερμηνείες για την τρέχουσα παρατήρηση. Κάθε γνωστικό στάδιο κατέχει κάποιο είδος «βάσης» παρατήρησης (εκεί αφιερώνεται ιδιαίτερη προσοχή και από αυτήν προέρχεται μια πλειάδα υποδείξεων). Κατά τον Feyerabend μια τέτοια «βάση»:

- I. μεταβάλλεται από το ένα στάδιο στο άλλο και
- II. αποτελεί μέρος του εννοιολογικού μηχανισμού ενός σταδίου κι όχι βεβαίως τη μοναδική πηγή ερμηνείας του. (EM, 282)

Ο Feyerabend μας εισαγάγει στην ιδέα της ασυμμετρίας των γνωστικών σταδίων που σχηματοποιούν τις θεωρήσεις μας. Η θεωρία της ασυμμετρίας μελετά τους μετασχηματισμούς των αντιλήψεών μας. Τα φαινόμενα μεταβολής των νοηματικών σχηματισμών δεν εντοπίζονται μόνο σε ατομικά πλαίσια αλλά και σε συλλογικά. Τα αποτελέσματα των αλλαγών εμφανίζονται στις διατυπώσεις της γλώσσας που περιγράφει, αφηγείται, ερμηνεύει τον κόσμο των φαινομένων και μας «μιλά» για το περιεχόμενο της μάθησης. Κλείνουμε το κεφάλαιο της ατομικής θεώρησης του φαινομένου της ασυμμετρίας των γνωστικών σταδίων με ορισμένα από τα ερωτήματα που μας θέτει ο Feyerabend:

Είναι όμως λογικό να περιμένουμε ότι τέτοιες εννοιολογικές και αντιληπτικές μεταβολές συμβαίνουν μόνο στην παιδική ηλικία; Θα έπρεπε μήπως να θεωρούμε ευπρόσδεκτο το γεγονός, αν είναι γεγονός, ότι ο ενήλικος είναι προσκολλημένος σε ένα σταθερό αντιληπτικό κόσμο και στο σταθερό εννοιολογικό σύστημα τον συνοδεύει (το οποίο μπορεί βέβαια να το μετατρέψει με πολλούς τρόπους χωρίς όμως να θίξει το για πάντα πλέον αμετάβλητο γενικό του περίγραμμα); Ή μήπως είναι πιο ρεαλιστικό να υποθέσουμε ότι κάποιες θεμελιώδεις αλλαγές που συνεπάγονται την ασυμμετρότητα είναι ακόμα δυνατές, και ότι θα πρέπει μάλιστα να ενισχυθούν γιατί αλλιώς θα παραμείνουμε για πάντα αποκλεισμένοι από κάποιο ανώτερο στάδιο γνώσης και συνείδησης. (EM, 282-3)

6.2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΣΕ ΠΛΑΙΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ (ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ)

[E]χουμε δει ότι η ασυμμετρότητα έχει το ανάλογό της στο πεδίο της αντίληψης κι ότι αυτό αποτελεί μέρος της ιστορίας της αντίληψης. Αυτό είναι το περιεχόμενο της δεύτερης θέσης μου για την ασυμμετρότητα: η εξέλιξη της αντίληψης και της σκέψης στο άτομο περνάει από ασύμμετρα στάδια. (Α1, 337)

Η μετάβαση σε νέα γνωστικά στάδια συνδέεται με το φαινόμενο της θεωρητικής ασυμμετρίας (ή αλλιώς ασυμμετρότητας των θεωριών). Η ασυμμετρότητα εισήχθη από τους δύο θεωρητικούς της ιστοριστικής σχολής, καθιερώνοντας μια νέα ορολογία στον χώρο της φιλοσοφίας των επιστημών.⁵⁴ Η θεωρία της ασυμμετρότητας επιχειρεί να προσεγγίσει το φαινόμενο της γνωστικής μετάβασης σε νέα κοσμοειδωλα και σε νέες κοσμοαντιλήψεις.

Αποτελεί ένα θεωρητικό κεφάλαιο που έχει συγκεντρώσει έντονη κριτική. Παρότι και ο Kuhn και ο Feyerabend μίλησαν για το θεωρητικό φαινόμενο της ασυμμετρίας εντοπίζονται επιμέρους διαφοροποιήσεις στην ερμηνεία του. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στα κοινά σημεία των προσεγγίσεων από τους δύο θεωρητικούς, με κύριο βάρος όμως σ' εκείνη του Feyerabend. Ο Feyerabend δηλώνει πως αδυνατεί να αποδώσει κατηγορηματικό ορισμό της ασυμμετρότητας, καθώς το

---

⁵⁴ «Η μετάβαση από τη μία θεωρία στην άλλη ενίοτε (αλλά όχι πάντοτε) συνεπάγεται αλλαγή όλων των γεγονότων, ούτως ώστε δεν είναι πια δυνατή η σύγκριση ανάμεσα στα γεγονότα της μιας θεωρίας με τα γεγονότα της άλλης. Ένα παράδειγμα είναι η μετάβαση από την κλασική μηχανική στην ειδική θεωρία της σχετικότητας. Η ειδική θεωρία της σχετικότητας δεν προσθέτει νέα, μη κλασικού τύπου, γεγονότα στα γεγονότα της κλασικής φυσικής αυξάνοντας έτσι την προβλεπτική της ισχύ, αλλά αδυνατεί να εκφράσει τα κλασικά γεγονότα (αν και μπορεί να προσφέρει σχετικιστικά μοντέλα για κάποια από αυτά). Ολόκληροι γνωστικοί κλάδοι (όπως η κλασική θεωρία της κινηματικής και η δυναμική των στερεών) εξαφανίζονται συνεπεία της μετάβασης αυτής (παραμένουν ως υπολογιστικά τεχνάσματα). Ο καθηγητής Κουν κι εγώ χρησιμοποιήσαμε τον όρο “ασυμμετρία” για να χαρακτηρίσουμε αυτή την κατάσταση. Καθώς περνάμε από την κλασική μηχανική στη σχετικότητα δεν υπολογίζουμε τα παλαιά γεγονότα προσθέτοντάς τους νέα, αλλά αρχίζουμε να υπολογίζουμε εκ νέου, και επομένως δεν μπορούμε να μιλάμε για ποσοτική πρόοδο» (Α1, 209).

φαινόμενο εξαρτάται από λανθάνουσες κατατάξεις και περιλαμβάνει μεγάλες εννοιολογικές μεταβολές.⁵⁵

Η ασυμμετρία των θεωριών δεν αφορά μόνο πλαίσια χρονογραφικά (ατομικών θεωρήσεων) αλλά και ιστοριογραφικά (συλλογικές θεωρήσεις και αναφορές παραδόσεων). Σχηματοποιήσεις τύπων μεθοδολογίας αλλά και μοντέλων λογικής ανάλυσης (όπως τις γνωρίσαμε μέσα από τις αφηρημένες παραδόσεις) δεν μπορούν να αποκλείσουν το φαινόμενο της ασυμμετρίας.⁵⁶

Για τον Feyerabend «[ο]ι ορθόδοξες [ερευνητικές] προσεγγίσεις περιορίζονται σε φυσικές θεωρίες, παραβλέπουν τις λανθάνουσες σχέσεις που συνεισφέρουν στο νόημά τους, παραλείπουν τις αντιληπτικές μεταβολές και [κατ' αυτόν τον τρόπο] μεταχειρίζονται τα υπόλοιπα [ερμηνευτικά σχήματα] με έναν αυστηρά στερεότυπο τρόπο, έτσι ώστε κάθε συζήτηση ασυνήθιστων ιδεών να σταματάει αμέσως [μέσα] από μια σειρά στερεότυπων αντιδράσεων» (EM, 283-4). Ο ίδιος υποστηρίζει πως ο καλύτερος τρόπος για να προχωρήσουμε κάτω από τέτοιες συνθήκες είναι αδογμάτιστα να χρησιμοποιήσουμε εναλλακτικές προσεγγίσεις που θέτουν σε δοκιμή τις στερεότυπες αντιδράσεις, τις γενικές αρχές, τα κριτήρια και τα αξιώματα μιας ορθόδοξης (ερευνητικής) προσέγγισης.⁵⁷ Οι εναλλακτικές θεωρίες φέρουν τις δικές τους αρχές και τα δικά τους κριτήρια.⁵⁸ Με την παράθεση και με την αντιπαραβολή διαφόρων θεωρήσεων οι αντιληπτικοί μας μηχανισμοί παραμένουν ενεργοί στον

---

⁵⁵ EM, 279.

⁵⁶ «Οι ασύμμετρες θεωρίες είναι ασύμβατες, αλλά η ασυμβατότητά τους δε μπορεί να μετατραπεί σε μία λογική αντίφαση. Αυτό μπορεί να μη σας αφήνει άναυδο, αλλά για το κοινώς αποδεκτό νέο-θετικιστικό φιλοσοφικό πρόγραμμα ήταν εξαιρετικά προκλητικό. Αυτό το πρόγραμμα υποστήριζε ότι η φιλοσοφική εννοιατικότητα μπορούσε μόνο να επιτευχθεί από τη λογική ανάλυση. Αλλά, σύμφωνα με το Feyerabend και το Kuhn, η ασυμμετρία δεν μπορεί πλήρως να χαρακτηριστεί με τα εργαλεία της λογικής –τουλάχιστον όχι με τα εργαλεία της υπάρχουσας λογικής. Αυτό τους οδήγησε να ασκήσουν κριτική στη λογική ανάλυση ως το αποκλειστικό όργανο της φιλοσοφίας της επιστήμης και να προωθήσουν ερμηνευτικές ή ανθρωπολογικές μεθόδους επίσης για τη φιλοσοφία της επιστήμης» (βλ. Preston, Munevar, Lamb 2000, 104-5).

⁵⁷ Βλ. EM, 284.

⁵⁸ «Ένας τρόπος για να κριθούν τα κριτήρια είναι να κάνουμε έρευνες που τα παραβιάζουν» (ΓΕΑ, 89). Ο Θεοδώρου σημειώνει: «Ο μόνος τρόπος για να φωτίσουμε, όσο γίνεται, μια ανεξάλειπτη φυσική ερμηνεία είναι να τη δούμε από την οπτική μιας άλλης φυσικής ερμηνείας» (2008, 98).

σχηματισμό κρίσεων· αυτή η διαδικασία διατηρεί ενεργή μια αδιάκοπη αναζήτηση των «κατάλληλων»⁵⁹ περιγραφικών όρων στη θεώρηση των φαινομένων.

Ο Feyerabend δηλώνει ότι σκοπός του είναι να βρει μια ορολογία περισσότερο κατάλληλη για την περιγραφή σύνθετων ιστορικών κι ανθρωπολογικών φαινομένων που δεν έχουν κατανοηθεί απόλυτα, παρά για τον ορισμό των ιδιοτήτων λογικών συστημάτων.⁶⁰

Κατά τον ίδιο οι θεωρίες που ανατρέπουν κι αντικαθιστούν μια ευρεία και καλά εδραιωμένη άποψη είναι στην αρχή περιορισμένες σ' ένα πολύ στενό πεδίο γεγονότων (σε μια σειρά παραδειγματικών φαινομένων που τους παρέχουν υποστήριξη) και μόνο αργότερα επεκτείνονται σιγά-σιγά σε άλλες περιοχές.⁶¹ Η επέκταση αυτή μπορεί να στηριχθεί στη γλωσσική ανάπτυξη ενός μηχανισμού όρων και εννοιών που υποστηρίζουν τις ανάγκες της τρέχουσας παρατήρησης. Ο Feyerabend παρατηρεί ότι «ο εννοιολογικός μηχανισμός της θεωρίας, ο οποίος σιγά-σιγά εμφανίζεται, αρχίζει σύντομα να καθορίζει τα δικά της προβλήματα, ενώ τα προηγούμενα προβλήματα, γεγονότα και παρατηρήσεις, είτε ξεχνιούνται είτε παραμερίζονται, ως ασήμαντα» (*EM*, 220). Οι αλλαγές φέρνουν νέους νοηματικούς σχηματισμούς στη θεώρηση των φαινομένων και νέες περιγραφές στην παρατήρησή τους. Παρόλα ταύτα μία θεμελιώδης γνωσιολογική μετάβαση φαίνεται πως απαιτεί απροσδιόριστο χρόνο και ακαθόριστο έργο (ώσπου οι νέες σημασίες να μπορούν να επιφέρουν καίριες μεταβολές στις έννοιες και στις διατυπώσεις της κρίσης μας). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι μετασχηματισμοί στις θεωρήσεις μας σηματοδοτούνται από αλλαγές στη γλώσσα που «μιλάμε» (καθώς εκεί διαμορφώνονται και οι αιτιολογήσεις που ρυθμίζουν το πλαίσιο του διαλόγου).

---

⁵⁹ «Θεωρία της επιστήμης είναι λοιπόν αδύνατον να υπάρξει. Το μόνο που έχουμε ανά χείρας είναι η διαδικασία της έρευνας και, πλάι πλάι σ' αυτήν παντοειδείς πρακτικές, εμπειρικές μεθοδεύσεις που ενδέχεται να μας βοηθήσουν στην προσπάθειά μας να προαγάγουμε αυτή τη διαδικασία, αλλά ενδέχεται επίσης να μας παραπλανήσουν. Ποια είναι τα κριτήρια που μας πληροφορούν ότι παραπλανηθήκαμε; Είναι κριτήρια που φαίνονται να είναι κατάλληλα για την ανά χείρας κατάσταση. Πώς προσδιορίζουμε την καταλληλότητα; Τη συγκροτούμε με την έρευνα που κάνουμε: τα κριτήρια δεν κρίνουν απλώς συμβάντα και διαδικασίες, αλλά συχνά συγκροτούνται από αυτές και κατ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να τα εισαγάγουμε, διαφορετικά η έρευνα δεν θα μπορούσε καν να αρχίσει» (*AI*, 374).

⁶⁰ Βλ. *EM*, 332.

⁶¹ Βλ. *Οπ.π.* 219-220.

7. ΟΙ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΜΑΣ ΩΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ (ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΣΗΣ και ΔΙΑΛΟΓΟΥ)

«Συνθήκες ασυμμετρίας»⁶² μπορούν να επιφέρουν αλλαγές στις σημασίες των υπό χρήση γλωσσικών όρων αλλά και ανατροπές στους νοηματικούς σχηματισμούς των θεωριών. Η ιδέα της ασυμμετρίας συνδέεται με την εμφάνιση νέων ισχυρισμών σχετικά με τη γνώση των φαινομένων.⁶³ Κατά τον Feysabend «[η] ασυμμετρία εμφανίζεται μόνο όταν τα κριτήρια νοηματοδότησης των περιγραφικών όρων μιας γλώσσας (μιας θεωρίας, μιας οπτικής γωνίας) δεν επιτρέπουν τη χρήση των περιγραφικών όρων μιας άλλης γλώσσας (θεωρίας, οπτικής γωνίας)» (Α1, 359). Κάτι τέτοιο μπορεί να επιφέρει την αποδρομή των περιγραφικών όρων, να σημάνει νοηματικούς μετασχηματισμούς και να οδηγήσει σε αλλαγή της θεώρησης των πραγμάτων. Όμως, δίχως αποσαφήνιση των νέων εννοιών (και συνάμα των νέων κριτηρίων κατάταξης) οι ερμηνευτικοί όροι εμφανίζονται «εκκρεμείς».⁶⁴ Ακαθόριστος χρόνος αλλά και απροσδιόριστο έργο δείχνουν να προηγούνται της διατύπωσης ενός νοηματικού σχηματισμού που θα φέρνει ανατροπές στις θεωρήσεις μας για τη γνώση. Ο Feysabend μας περιγράφει τη διαδικασία ως εξής:

Οι όροι της νέας γλώσσας αποσαφηνίζονται μόνο όταν η διαδικασία έχει προχωρήσει αρκετά έτσι ώστε η κάθε λέξη να είναι το κέντρο ενός ιστού που με τα νήματα του τη συνδέει με άλλες λέξεις, προτάσεις, κομμάτια συλλογισμών, χειρονομίες που στην αρχή φαίνονται παράλογες αλλά γίνονται πολύ λογικές όταν αποκατασταθούν οι σχέσεις. Επιχειρήματα, θεωρίες, όροι,

---

⁶² «Οι ασύμμετρες γλώσσες (θεωρίες, οπτικές γωνίες) δεν είναι εντελώς ασύνδετες –υπάρχει μια λεπτή και ενδιαφέρουσα σχέση ανάμεσα στις συνθήκες νοηματοδότησης τους» (Α1, 359).

⁶³ «Οι ασύμμετρες θεωρίες κάνουν διαφορετικούς ισχυρισμούς για το τι υπάρχει στο κόσμο ή με πιο αιχμηρό τρόπο, τι είναι ο κόσμος. Θα μπορούσε κανείς ακολουθώντας τη σκέψη των Feysabend και Kuhh αντίστοιχα να ισχυριστεί πως ο κόσμος αλλάζει με μια επιστημονική επανάσταση. Τι σημαίνει αυτό ακριβώς είναι μια άλλη ερώτηση, την οποία για να απαντήσει κανείς θα χρειαζόταν τουλάχιστον μια ξεχωριστή εργασία» (Preston, Munevar, Lamb 2000, 105).

⁶⁴ «Το ερώτημα δεν είναι πώς το “νόημα” και η “ασυμμετρότητα” παρουσιάζονται σε κάποιο λογικό σύστημα. Το ερώτημα είναι ποιον ρόλο παίζουν στην (πραγματική κι όχι στην ανασυγκροτημένη) επιστήμη. Η αποσαφήνιση πρέπει να προκύψει από μια πιο λεπτομερή μελέτη αυτού του ρόλου και τα κενά πρέπει να συμπληρωθούν με τα αποτελέσματα μιας τέτοιας μελέτης. Επειδή όμως η διαδικασία αυτή παίρνει πολύ χρόνο, οι βασικοί όροι θα παραμένουν “συγκεχυμένοι” και ανεπαρκώς ακριβείς για χρόνια και ίσως για δεκαετίες» (EM, 315).

απόψεις και συζητήσεις μπορούν να αποσαφηνιστούν τουλάχιστον με τους παρακάτω δύο τρόπους:

- I. Με την αναγωγή σε οικείες ιδέες και το χειρισμό του νέου ως ειδική περίπτωση ήδη κατανοητών πραγμάτων.
- II. Με την ενσωμάτωση σε μια γλώσσα του μέλλοντος, που σημαίνει ότι πρέπει να μάθει κανείς να συζητά με όρους που δεν έχουν ακόμα αποσαφηνιστεί και να χρησιμοποιεί προτάσεις για τις οποίες δεν υπάρχουν ακόμα σαφείς κανόνες χρήσης.

Όπως ακριβώς το παιδί που αρχίζει να χρησιμοποιεί τις λέξεις χωρίς ακόμα να τις καταλαβαίνει, που προσθέτει παίζοντας όλο και περισσότερα (ακατανόητα σ' αυτό) γλωσσικά μέρη, ανακαλύπτει τη νοηματική αρχή μόνο αφού ενέργησε έτσι για πολύ καιρό –μια τέτοια δραστηριότητα σαν το παιχνίδι με τις λέξεις, είναι αναγκαία προϋπόθεση της τελικής απροσδόκητης ανάδειξης του νοήματος– με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ο εφευρέτης μιας νέας κοσμοθεωρίας (και ο φιλόσοφος της επιστήμης που επιχειρεί να κατανοήσει τη διαδικασία που ακολουθήθηκε) πρέπει να είναι σε θέση να μιλά χωρίς σαφές νόημα μέχρις ότου το σύνολο των χωρίς σαφές νόημα εννοιών που δημιουργεί αυτός και οι φίλοι του γίνει αρκετά μεγάλο ώστε να δώσει νόημα σ' όλα του τα μέρη. (EM, 315-6)

Ο Feyerabend υποστηρίζει ότι το να μιλάς μία γλώσσα ή το να εξηγείς μια κατάσταση σημαίνει τόσο να ακολουθείς κανόνες, όσο και να τους αλλάζεις,⁶⁵ καθώς σημειώνει πως «[π]ρόκειται για ένα σχεδόν αξεδιάλυτο κουβάρι από λογικές και ρητορικές κινήσεις» (AA, 356). Για την ίδια την περίπτωση της «ασυμμετρότητας» που μελετάμε ένας γλωσσικός όρος από τον κόσμο των Μαθηματικών μετασχηματίζεται ώστε να περιγράψει ένα φαινόμενο. Ο επιμελητής της ελληνικής έκδοσης για το έργο του Kuhn *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* παρατηρεί στο εισαγωγικό σημείωμα του έργου (σχετικά με τη μεταφραστική απόδοση του γλωσσικού όρου «incommensurable» ως «ασυμμετρότητα»):

Τον όρο «incommensurable» τον δανείζεται ο Κουν απ' τα μαθηματικά, για να περιγράψει δύο μεγέθη χωρίς κοινό μέτρο σύγκρισης. Το «incommensurable» γίνεται λοιπόν «α-σύν-μετρος» και το incommensurability

---

⁶⁵ Βλ. AA, 356.

«ασυμμετρότητα», λέξη όχι και ιδιαίτερα δόκιμη, αλλά αρκετά ακριβής. Οι αποδόσεις «μη συμμετρικός» και ασυμμετρία θα ήταν εντελώς λανθασμένες. (*ΔΕΕ*, 51)

Ο Feyerabend υποστηρίζει ότι το να μεταφράζουμε μια γλώσσα σε μια άλλη είναι από πολλές απόψεις σαν να κατασκευάζουμε μία επιστημονική θεωρία.⁶⁶ Εξηγεί συγκεκριμένα:

[Κ]αι στις δύο περιπτώσεις πρέπει να βρούμε έννοιες που να ταιριάζουν με τη «γλώσσα των φαινομένων». Στις φυσικές επιστήμες τα φαινόμενα είναι αυτά της μη έμβιας φύσης. Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι είναι δύσκολο να δοθεί μια γενική περιγραφή τους, ότι ενδέχεται να πρέπει να αναθεωρήσουμε τους όρους με τους οποίους ξεκινήσαμε και ότι ενδέχεται να πρέπει να τους αναθεωρήσουμε περαιτέρω, όταν εμφανίζονται νέα φαινόμενα. Στην περίπτωση της μετάφρασης, τα φαινόμενα είναι οι ιδέες που υπολανθάνουν στην άλλη γλώσσα. (*Α1*, 351)

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο τα αφηγήματα των κυρίαρχων (ορθόδοξων) θεωριών δεν παύουν να αξιολογούνται καθημερινά. Ο Feyerabend διαπιστώνει ότι η προσπάθεια για να οικοδομηθεί συστηματικά η γνώση δημιουργεί μια συνοχή ανάμεσα στα στοιχεία (μιας θεωρίας) που δυσκολεύει πολύ μια εσωτερική κριτική.⁶⁷

Κάθε γνώση, συμπεριλαμβάνει όχι μόνο αξιόλογα συστατικά, αλλά και στοιχεία που εμποδίζουν την ανακάλυψη νέων πραγμάτων. Αυτά τα στοιχεία δεν είναι απλώς κάποια σφάλματα. Είναι ουσιαστικά για την έρευνα: η πρόοδος προς μια κατεύθυνση δεν πετυχαίνεται χωρίς να αρθεί η δυνατότητα για πρόοδο προς μian άλλη κατεύθυνση. (*ΓΕΑ*, 153-154)

Υποστηρίζει ότι «τα γεγονότα [που μας περιγράφονται] περιέχουν ιδεολογικές συνιστώσες, δηλαδή παλιότερες απόψεις που έχουν ξεχαστεί ή που δεν διατυπώθηκαν ποτέ με κατηγορηματικό τρόπο» (*ΕΜ*, 115). Δηλώνει ότι τέτοιες συνιστώσες είναι εξαιρετικά ύποπτες:

- I. λόγω της ηλικίας τους και της άγνωστης καταγωγής τους, καθώς δεν ξέρουμε πώς και γιατί πρωτοπαρουσιάστηκαν,

---

⁶⁶ *Οπ.π.*, 351.

⁶⁷ Βλ. *ΓΕΑ*, 154.

II. επειδή η ίδια τους η φύση τις προστάτευε και τις προστατεύει από την κριτική εξέταση.

Συνεπώς, σε περίπτωση αντίφασης ανάμεσα σε μια νέα και ενδιαφέρουσα θεωρία και [σε] μια συλλογή από γενικώς αποδεκτά γεγονότα, η καλύτερη διαδικασία δεν είναι η εγκατάλειψη της θεωρίας, αλλά η χρησιμοποίησή της για την ανακάλυψη των κρυμμένων αρχών που είναι υπεύθυνες για την αντίφαση (*EM*, 115).

Ο Feyerabend εμφανίζεται υπέρμαχος του θεωρητικού πλουραλισμού και τονίζει τη σημασία ύπαρξης και δράσης πολλών κι εναλλακτικών απόψεων. Η ιστορία των επιστημών μας έχει δείξει ότι διάφορες προσεγγίσεις (είτε κυρίαρχων είτε και εναλλακτικών θεωριών) μπορούν και αντιπαρατίθενται στο πεδίο της έρευνας. Οι διατυπώσεις εναλλακτικών κοσμοθεωρήσεων δεν μπορούν παρά να επιχειρούν τη διαφοροποίησή τους από ερευνητικές παραδόσεις που εμφανίζονται συγκυριακά κυρίαρχες. Κατά τον Feyerabend, μια επιστημονική παράδοση που θα προασπίζεται το θεωρητικό πλουραλισμό οφείλει να επιδιώκει την ευρύτερη δυνατή παράθεση αξιολογικών κριτηρίων.⁶⁸ Η διερεύνηση των κριτηρίων εμφανίζεται αδιάκοπη μέσα

---

⁶⁸ Ο Feyerabend (*ΓΕΑ*, 43) διαπιστώνει πως υπάρχουν και περιπτώσεις, στις οποίες τα κριτήρια που μέλλουν να καθοδηγήσουν μια απόφαση, μεταβάλλονται κατά την πορεία της απόφασης. Ο ίδιος περιγράφει: «Η κριτική εδώ δεν βασίζεται πια σε προϋπάρχοντα κριτήρια, αλλά σε κριτήρια που πρωτοδημιουργούνται κατά την ενέργεια του κρίνειν: ανοικοδομείται κομμάτι-κομμάτι μια καινούργια παράδοση, για να ληφθεί ένα σημείο αναφοράς στην κριτική μιας παράδοσης η οποία είναι ακόμα χωρίς ανταγωνιστές. Παραδείγματα είναι η βαθμιαία ανοικοδόμηση της παράδοσης των σύγχρονων επιστημών (η οποία μπόρεσε να συμμορφωθεί με αρχαία πρότυπα) καθώς και της παράδοσης του δυτικού ορθολογισμού (η οποία δεν είχε πρότυπα). Και στις δυο περιπτώσεις η κριτική αρχίζει ήδη πολύ πριν γίνει νόμιμη. Κριτικάρουμε χωρίς ορατά κριτικά μέσα, προεικάζοντας καθαρά ενορατικά μια μορφή ζωής, η οποία θα παράσχει αυτά τα μέσα. Δεν μπορούμε να περιγράψουμε τη μορφή ζωής, γιατί αυτή δεν υπάρχει ακόμα, δεν έχουμε λόγους για να είμαστε δυσαρεστημένοι και όμως τους εκφράζουμε κι έτσι δημιουργούμε την παράδοση, η οποία δεκαετίες αργότερα καθιστά τη διαδικασία κατανοητή και την εφοδιάζει με λόγους. Δεν επιχειρηματολογούμε, αλλά ισχυριζόμαστε, μεμφομάστε, αντιμιλάμε, και έτσι δημιουργούμε τα αξιώματα των επιχειρημάτων, τα οποία δίνουν νόημα στη μορφή και στην αντίρρηση» (*ΓΕΑ*, 43-4).

στον ιστορικό χρόνο.⁶⁹ Απαιτεί χρόνο και έργο αλλά και τη δυνατότητα να συμμετέχουν πολλές θεωρήσεις αλλά και μαζί με αυτές, πολλές παραδόσεις.⁷⁰

Η κατάδειξη των αρχών μιας νέας, ενδιαφέρουσας θεωρίας μπορεί να φέρει και την αποδοχή μιας νέας τρέχουσας κοσμοαντίληψης.⁷¹ Ο εννοιολογικός μηχανισμός της θεωρίας αναπτύσσει μια νέα γλώσσα και μ' αυτήν εισέρχεται στον διάλογο.⁷² Οι θεωρίες που συμμετέχουν σε αυτόν τον διάλογο μπορεί να χαρακτηρίζονται είτε επιστημονικές είτε και όχι.⁷³ Σημασία έχει πως αυτές οι θεωρίες

---

⁶⁹ «Κατ' αρχήν ο παραμερισμός ενός κριτηρίου δεν σημαίνει κίολας τον παραμερισμό όλων των κριτηρίων. [...] Άλλωστε, ένα κριτήριο που διερευνάται, δεν παραμερίζεται εντελώς» (*ΓΕΑ*, 83).

⁷⁰ «Όταν μιλάμε ως παρατηρητές, λέμε συχνά ότι μια ομάδα ανθρώπων (π.χ. επιστημόνων) αποδέχτηκε κάποια κριτήρια, ότι εκτιμά αυτά τα κριτήρια και κάνει προπαγάνδα γι' αυτά. Ως συμμετοχοί χρησιμοποιούμε τα κριτήρια χωρίς να αναφερόμαστε στην καταγωγή τους ή στις επιθυμίες, στις εικασίες, στις προθέσεις των οπαδών τους».

⁷¹ «Έχουμε μια άποψη (θεωρία, πλαίσιο, κόσμος, τρόπο αναπαράστασης) της οποίας τα στοιχεία (έννοιες, γεγονότα, εικόνες) χτίζονται σύμφωνα με κάποιες δομικές αρχές. Οι αρχές αυτές εμπεριέχουν κάτι σαν “περιορισμό”: υπάρχουν πράγματα που δεν μπορούν να λεχθούν, ή να “ανακαλυφθούν” δίχως να παραβιαστούν οι αρχές (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αναιρούνται). Η διατύπωση και η ανακάλυψη τέτοιων πραγμάτων σημαίνει αναστολή των αρχών. Ας πάρουμε τώρα αυτές τις δομικές αρχές που βρίσκονται πίσω από κάθε στοιχείο του κόσμου (της θεωρίας) και από κάθε γεγονός (κάθε έννοια). Ας αποκαλέσουμε τις αρχές αυτές γενικές αρχές της θεωρίας που εξετάζουμε. Η αναστολή των γενικών αρχών σημαίνει αναστολή όλων των γεγονότων και όλων των εννοιών. Τέλος, ας αποκαλέσουμε μια ανακάλυψη ή μια πρόταση ή μια στάση ασύμμετρη με τον κόσμο (τη θεωρία, το πλαίσιο) όταν αναστέλλει κάποιες από τις γενικές αρχές [...]» (*ΕΜ*, 332).

⁷² «Οι θεωρίες που ανατρέπουν και αντικαθιστούν μια ευρεία και καλά εδραιωμένη άποψη είναι στην αρχή περιορισμένες σ' ένα πολύ στενό πεδίο γεγονότων, σε μια σειρά παραδειγματικών φαινομένων που τους παρέχουν υποστήριξη και μόνο αργότερα επεκτείνονται σιγά-σιγά σε άλλες περιοχές. Αυτό γίνεται φανερό από ιστορικά παραδείγματα, ισχύει όμως και σε γενικότερη βάση. Κατά την προσπάθεια ανάπτυξης μιας νέας θεωρίας πρέπει πρώτα να κάνουμε ένα βήμα πίσω από τις ενδείξεις και να επανεξετάσουμε το πρόβλημα της παρατήρησης. Φυσικά, η θεωρία επεκτείνεται αργότερα και σε άλλα πεδία αλλά ο τρόπος επέκτασης σπάνια καθορίζεται από τα στοιχεία που συγκροτούν το περιεχόμενο των προκατόχων της. Ο εννοιολογικός μηχανισμός της θεωρίας, ο οποίος σιγά-σιγά εμφανίζεται, αρχίζει σύντομα να καθορίζει τα δικά της προβλήματα, ενώ τα προηγούμενα προβλήματα, γεγονότα και παρατηρήσεις είτε ξεχνιούνται είτε παραμερίζονται ως ασήμαντα. Πρόκειται για μια εντελώς φυσική και απολύτως παραδεκτή εξέλιξη» (*ΕΜ*, 219-220).

⁷³ «Ο επιστήμονας που ενδιαφέρεται για το μέγιστο εμπειρικό περιεχόμενο και θέλει να κατανοήσει όσο γίνεται περισσότερες πλευρές της θεωρίας του, θα πρέπει να υιοθετήσει μια μεθοδολογία που να αποδέχεται πολλαπλότητα απόψεων, να συγκρίνει τις θεωρίες με άλλες θεωρίες μάλλον παρά με “εμπειρίες”, “δεδομένα” ή “γεγονότα” και να προσπαθεί να βελτιώσει αντί να απορρίπτει τις απόψεις

δημιουργούν δίκτυα υποθέσεων και ερωτημάτων που εμπλουτίζουν την έρευνα, τη σκέψη και τη μάθηση.⁷⁴ Εκ τούτου ερχόμαστε και στο πρώτο μας ερώτημα: *πώς γίνεται ετερόκλητες θεωρίες έναντι των φαινομένων της φύσης και της ζωής να διαμορφώνουν την –με ευρεία έννοια– εκπαίδευση μας και τι ακριβώς σημαίνει αυτό;*

που φαίνεται ότι χάνουν σ' αυτό τον ανταγωνισμό. Όσο για τις εναλλακτικές θεωρίες, που χρειάζονται για να διατηρηθεί ζωντανός ο ανταγωνισμός αυτός, μπορούν να αντληθούν και από το παρελθόν ακόμα. Στην πραγματικότητα μπορούν να αντληθούν απ' οπουδήποτε· από αρχαίους μύθους και σύγχρονες προκαταλήψεις· από εμπειριστατωμένες μελέτες ειδικών και από φαντασιώσεις παλαβών. Ολόκληρη η ιστορία του θέματος χρησιμοποιείται στη προσπάθεια να βελτιώσουμε το πιο πρόσφατο και πιο "προχωρημένο" του στάδιο. Ο διαχωρισμός της ιστορίας μιας επιστήμης και της φιλοσοφίας της από την ίδια την επιστήμη διαλύεται, όπως και ο διαχωρισμός της επιστήμης από τη μη-επιστήμη» (EM, 81).

⁷⁴ «[Ο]ι μη επιστημονικές παραδόσεις μπορούν να γίνουν ισχυροί ανταγωνιστές της επιστήμης και ν' αποκαλύψουν τα μειονεκτήματα των επιστημονικών μεθόδων, αρκεί να τους δοθεί μια ευκαιρία για ελεύθερο ανταγωνισμό. Οι θεσμοί μιας ελεύθερης κοινωνίας οφείλουν να διατηρούν ανοιχτές τέτοιες ευκαιρίες. Αλλά η υπεροχή των επιστημών μπορεί να υποστηριχτεί, μόνο αφού γίνουν πολυάριθμες συγκρίσεις τέτοιου είδους» (ΓΕΑ, 181-2).

8. ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΗ

Ο Κuhn μας λέει: «Κοιτώντας έναν υψομετρικό χάρτη, ο σπουδαστής βλέπει γραμμές σ' ένα χαρτί, εκεί όπου ο χαρτογράφος διακρίνει μια εικόνα του εδάφους» (*ΔΕΕ*, 189), περιγράφοντας κατ' αυτόν τον τρόπο αφηρημένες διεργασίες του στοχασμού. Στην ατομική θεώρηση των θεωρητικών μεταβάσεων είδαμε ότι οι μετασχηματισμοί των αντιλήψεων συνδέονται με χρονογραφικά πλαίσια της ανθρώπινης σκέψης.⁷⁵ Στη συλλογική θεώρηση των θεωρητικών μεταβάσεων είδαμε ότι οι μετασχηματισμοί των κοσμοαντιλήψεων διέρχονται μέσα από ιστοριογραφικά πλαίσια και ότι συμβαδίζουν με τα χρονογραφικά (σε μια σχέση που δεν είναι τυπικώς αναλύσιμη σε επιμέρους διακριτά στοιχεία και διαμορφώνεται ιστορικά). Σε αυτή τη σχέση (ατομικών-συλλογικών πλαισίων και θεωρήσεων) η θέση ενός παρατηρητή (που δεν παύει να αποτελεί και κοινωνικο-ιστορικό υποκείμενο) δεν εμφανίζει κάποιο εδραίο σημείο που μπορεί να λειτουργήσει ουδέτερα και προνομιακά κατά την εξελισσόμενη διαδικασία. Ερμηνεύοντας τον Κουν ενάντια σε διαδεδομένες προσλήψεις του, ο Θεοδώρου μας λέει πως, κατά τον πρώτο, ο επιστήμονας δεν μπορεί ποτέ να βρει (από την πλευρά του) ένα ουδέτερο έδαφος για να συγκρίνει αυτό που κάθε φορά αντιλαμβάνεται:

Πραγματικό και αληθές είναι γι' αυτόν [τον επιστήμονα] μόνο εκείνο που ο ίδιος κάθε φορά αντιλαμβάνεται μέσα από το πλαίσιο της εκάστοτε τρέχουσας ισχύουσας αντίληψης, δηλαδή μέσα από την οπτική του εκάστοτε τρέχοντος

---

⁷⁵ «Οι γνώριμες επιδείξεις εναλλαγής των οπτικών μορφών [gestalt] αποδεικνύονται ιδιαίτερα πλούσιες σε υποδείξεις. [...] Αυτό που ήταν αρχικά πάπια για τον επιστήμονα, γίνεται, μετά την επανάσταση, κουνέλι. Αυτός που έβλεπε αρχικά το εξωτερικό ενός κύβου, όταν κοιτούσε από πάνω, στη συνέχεια, από κάτω, βλέπει το εσωτερικό του. Τέτοιοι μετασχηματισμοί –συνήθως περισσότερο βαθμιαίοι και σχεδόν πάντοτε μη αντιστρεπτοί– είναι συνηθισμένα επακόλουθα της επιστημονικής εκπαίδευσης. Κοιτώντας ένα υψομετρικό χάρτη, ο σπουδαστής βλέπει γραμμές σ' ένα χαρτί, εκεί όπου ο χαρτογράφος διακρίνει μια εικόνα του εδάφους» (*ΔΕΕ*, 189).

Βλ. Θεοδώρου (2008, 94): «Σε αντίθεση με ό,τι γενικά πιστεύεται, πάντως, ο Κουν δεν θεωρεί ότι η αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος (paradigm shift) μπορεί να παραλληλιστεί πλήρως με την εναλλαγή οπτικής μορφής (gestalt switch), δηλαδή, π.χ., με ό,τι συμβαίνει στη γνωστή περίπτωση κατά την οποία μπροστά στο ίδιο σχέδιο στο χαρτί τη μία το βλέπουμε ως πάπια και την άλλη ως λαγό. Στην αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος, ισχυρίζεται ο Κουν, δεν υπάρχει μια δήθεν σταθερή φύση, την οποία οι επιστήμονες έβλεπαν, π.χ., τη μια φορά ως πλανήτη και την άλλη ως δορυφόρο, τη μια φορά ως άστρο και την άλλη ως πλανήτη, τη μια φορά ως φλογιστό και την άλλη ως οξυγόνο».

ισχύοντος παραδείγματος. Αυτό είναι το πραγματικό για εκείνον, χωρίς να μπορεί να επιστρέψει πίσω σε ένα προγενέστερο παράδειγμα (τουλάχιστον όχι θεωρώντας το ως αληθές).⁷⁶

Η ερευνητική πορεία ούτε γραμμική δείχνει να είναι αλλά ούτε και αποκλειστικώς κατευθυνόμενη από τυπικώς αναγνωριζόμενα «αντικειμενικά» κριτήρια.⁷⁷ Η ερευνητική διαδικασία δεν εμφανίζεται απολύτως καθοριζόμενη από τυπικά κριτήρια ορθολογικότητας.⁷⁸ Τα τυπικά κριτήρια, όπως είδαμε στο Α΄ Μέρος της εργασίας, δεν λειτουργούν υπέρνω της ιστορίας (ως απόλυτα νοητικά εργαλεία για τον άνθρωπο, για την εκπαίδευσή του, για την κοινωνία του και για την επιστήμη αυτής). Τα «κριτήρια χαρτογράφησης»⁷⁹ της έρευνας αποτελούν επιμέρους εργαλεία

---

⁷⁶ Βλ. Θεοδώρου 2008, 94.

⁷⁷ «[Η] ανάπτυξη της γνώσης δεν είναι μια καλοσχεδιασμένη και ομαλά επιτελούμενη διαδικασία· κι αυτή επίσης είναι σπάταλη και γεμάτη σφάλματα· κι αυτή επίσης έχει ανάγκη από πολλές ιδέες και μεθοδεύσεις για να συνεχίσει την πορεία της. Οι νόμοι, οι θεωρίες, οι βασικές μορφές της σκέψης, τα γεγονότα, ακόμη και οι στοιχειωδέστερες λογικές αρχές είναι προσωρινά αποτελέσματα και όχι προσδιοριστικές ιδιότητες αυτής της διαδικασίας» (Α1, 253).

⁷⁸ Με αφορμή το ιστορικό παράδειγμα του Γαλιλαίου, ο Feysabend θέτει ως κύριο, το ζητούμενο που προκύπτει από τη σχέση θεωρίας-παρατήρησης κι αφορά στη δυνατότητα συνέπειας ή μη των κριτηρίων επί της διαδικασίας. Ο ίδιος εξηγεί σχετικά με τη μεταβατική φύση των κριτηρίων: «Η ιδέα ότι η πληροφόρηση που αφορά τον εξωτερικό μας κόσμο εισδύει μέσα των αισθήσεων ανεμπόδιστα στη συνείδηση, οδηγεί στο κριτήριο ότι η γνώση μας πρέπει να ελέγχεται με παρατήρηση: οι θεωρίες που συμφωνούν με την παρατήρηση είναι καλύτερες από τις θεωρίες που διαφωνούν. Αυτό το κριτήριο συναντά δυσκολίες όταν ανακαλύπτουμε ότι η αισθητήρια πληροφόρηση αποδίδει διαστρεβλωμένα πράγματα του κόσμου. Κάνουμε αυτή την ανακάλυψη όταν αναπτύσσουμε θεωρίες που δε συμφωνούν εντελώς με την παρατήρηση, έχουν όμως άλλες εξαιρετικές ιδιότητες. [...] Τέλος η ιδέα ότι τα πράγματα είναι καλά προσδιορισμένα και ότι εμείς δεν ζούμε μέσα σε ένα παράδοξο κόσμο οδηγεί στο κριτήριο της συνέπειας: οι αντιφατικές θεωρίες πρέπει να αποκλείονται από τις επιστήμες. Αυτό το επιφανειακά εντελώς θεμελιώδες κριτήριο, το οποίο πολλοί ορθολογιστές λατρεύουν με τον ίδιο θρησκευτικό ενθουσιασμό που οι Καθολικοί λατρεύουν το δόγμα της άσπιλης σύλληψης της Παρθένου Μαρίας, χάνει την αυθεντία του μόλις βρούμε ότι υπάρχουν γεγονότα, των οποίων η μοναδική ταιριαστή περιγραφή περιέχει μια αντίφαση και ότι οι ασυνεπείς θεωρίες μπορούν να εφαρμόζονται εύκολα και γόνιμα, ενώ η προσπάθεια ν' απελευθερωθούν από τις αντιφάσεις οδηγεί συχνά σε άχρηστα και δύσχρηστα τερατουργήματα» (ΓΕΑ, 80-1).

⁷⁹ «Η ανεπάρκεια των κριτηρίων προκύπτει σαφώς από την κενότητα και στείριότητα των πρακτικών, των θεσμών, των παραδόσεων, στις οποίες αυτά οδηγούν· τα μειονεκτήματα των παραδόσεων γίνονται σαφέστατα όταν ευδοκιμούν οι παραδόσεις που βασίζονται σε άλλα κριτήρια. Αυτό σημαίνει ότι η λογική και η πράξη δεν είναι δυο διαφορετικά πράγματα, αλλά τμήματα μιας και μόνης διαλεκτικής

κατανόησης ενός κόσμου αφθονίας των φαινομένων της γνώσης που είναι γεμάτος από αναφορές θεωρήσεων και παραδόσεων. Η ποσοτική επίρρωση των κριτηρίων (μέσω της παρατήρησης) δεν μπορεί να αποκλείσει το ενδεχόμενο του παραμερισμού τους από κάποια άλλη, ενδιαφέρουσα θεωρία.⁸⁰

Η διαδρομή των χρονογραφικών σταδίων της ανθρώπινης γνώσης περιλαμβάνει «βάσεις» ερμηνείας που δεν μπορούν να αποσπαστούν από την ιστοριογραφία της γνώσης (από τις ανθρώπινες παραδόσεις). Οι θεωρήσεις μιας τέτοιας «βάσης» (στη διαδοχή αντιληπτικών σταδίων) δεν μπορούν να απομονωθούν από πλαίσια συλλογικών γνώσεων και αναφορών (παράδοσης). «Η αιτιολόγηση πολλών από όσα γνωρίζουμε και πιστεύουμε, οι αξίες μας και τα συναισθήματά μας,

---

διαδικασίας. Αυτή η καινούρια και συνθετότερη σύλληψη της σχέσης μεταξύ λογικής και πράξης μπορεί να διευκρινιστεί με τη βοήθεια της σχέσης ανάμεσα σε ένα γεωγραφικό χάρτη και στις περιπέτειες εκείνου που τον χρησιμοποιεί ή με την σχέση ενός χειρώνακτα προς τα εργαλεία του. Οι χάρτες θεωρούνταν αρχικά ως εικόνες της πραγματικότητας και ως οδηγοί στα ταξίδια. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για τη λογική. Οι χάρτες όπως και η λογική περιέχουν εξιδανικεύσει (ο Εκαταίος ο Μιλήσιος, π.χ., έφτιαξε τον χάρτη του σύμφωνα με τη Κοσμολογία του Αναξίμανδρου και χρησιμοποίησε απλά γεωμετρικά σχήματα για να παραστήσει τις ηπείρους). Ο οδοιπόρος χρησιμοποιεί τον χάρτη για να βρει το δρόμο του, αλλά βρίσκει και λάθη, διορθώνει τον χάρτη, παραμερίζει τις εξιδανικεύσεις και τις αντικαθιστά με άλλες. Εάν έχει υπερβολική εμπιστοσύνη στον χάρτη, παρεκτρέπεται. Αλλά παρ' όλα αυτά τα μειονεκτήματα είναι καλύτερα να οδοιπορεί κανείς με χάρτη παρά χωρίς χάρτη. Ανάλογα, λένε οι υπερασπιστές της διαλεκτικής θεωρίας περί λογικής και πράξης, μονάχη της η λογική μας παραπλανά, ενώ μια πράξη συνδυασμένη με λογική έχει περισσότερες προοπτικές για επιτυχία από μια πράξη χωρίς λογική» (ΓΕΑ, 56-7).

⁸⁰ «Η ιδέα ότι η φύση είναι απέραντα πλούσια τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά, οδηγεί στην επιθυμία να γίνουν νέες ανακαλύψεις και άρα, οδηγεί σε ένα αξίωμα που ζητά αύξηση του περιεχομένου. Έχουμε τώρα ένα ακόμα κριτήριο για να κρίνουμε τις θεωρίες: οι θεωρίες που εκτείνονται σε ευρύτερη περιοχή από τις γνωστές θεωρίες, είναι καλύτερες. Αυτό το κριτήριο δεν είναι όμως απαράβατο. Συναντά δυσκολίες, όταν ανακαλύπτεται ότι ο κόσμος είναι πεπερασμένος. [...] Πώς θα βρούμε την Κοσμολογία, η οποία υποστηρίζει ή καταργεί τα κριτήρια μας; Η απάντηση εισάγει ένα δεύτερο στοιχείο, που παίζει ρόλο κατά την αναθεώρηση κριτηρίων, δηλαδή: τις θεωρίες. Η ιδέα ενός πεπερασμένου κόσμου γίνεται αποδεκτή, αν έχουμε κάποιες θεωρίες που περιγράφουν έναν τέτοιο κόσμο και εάν αυτές οι θεωρίες είναι καλύτερες από τις αντίπαλες θεωρίες, που υπερασπίζονται έναν απέραντο κόσμο. Ο κόσμος μας δεν είναι δεδομένος απευθείας, οφείλουμε να τον συλλάβουμε με τη βοήθεια παραδόσεων. Γι' αυτό και τα κοσμολογικά επιχειρήματα είναι αλληλένδετα με ορισμένα στάδια του ανταγωνισμού ανάμεσα στις θεωρίες (συμπεριλαμβανομένων και των ορθολογιστικών θεωριών)» (ΓΕΑ, 77-8).

εξαρτώνται από το πλαίσιο (βιογραφικό, ιστορικό, πολιτισμικό) στο οποίο είναι ενταγμένα» (*MM*, 44) γράφει ο Mezirow. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, πεποιθήσεις, δοξασίες και παραδοχές μπορούν και συνθέτουν αναφορές για τις θεωρήσεις μας (είτε άδηλες είτε και πρόδηλες). Μη τυπικώς αναγνωριζόμενα ως ορθολογικά στοιχεία μπορούν και συμμετέχουν στους νοηματικούς σχηματισμούς των θεωρήσεών μας αλλά και στους αντιληπτικούς μετασχηματισμούς. Αυτό που εμφανίζει εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι το εξής: οι πεποιθήσεις των θεωριών μας εμπεριέχουν και στοιχεία όπως αυτό του «μύθου».⁸¹ Τέτοιου τύπου στοιχεία δεν δείχνουν να μπορούν να διαχωριστούν (ως εμφανή συστατικά) από το σώμα των θεωριών μας με τη χρήση κάποιου ορθολογικού μέσου «μυθικής» ή και «μεταφυσικής» διυλίσεως.

Άλλωστε και η ίδια η επίκληση στην «αντικειμενικότητα» της ορθολογικής μεθόδου –εκ του ορισμού– δείχνει να αποκτά χαρακτηριστικά μεταφυσικού τύπου· οι δε ιστοριογραφικά καταγεγραμμένες αποδρομές μεθοδολογικών καθολικεύσεων, που προήλθαν από την ερευνητική πρωτοκαθεδρία κάποτε κυρίαρχων τύπων ορθολογικότητας, καθιστούν και την αξία αλλά και τη σημασία του «μύθου» περισσότερο από εμφανείς.⁸² Η αποδοχή, η απόρριψη αλλά και η κατάρριψη ενός «μύθου» δεν παύουν να λειτουργούν ως κινητήριοις δύναμη για τη γνώση μας στον χρονικό ρου της ιστορίας.

---

⁸¹ Βλ. Θεοδώρου (2008, 98): «Ο Feysabend γράφει ρητά πώς ο Γαλιλαίος εφευρίσκει (επινοεί) μια νέα εμπειρία, η οποία εμπεριέχει μεταφυσικά στοιχεία. Έτσι μόνο περνάμε από τη γεωστατική στην κοπερνίκεια κοσμολογία. Ο μόνος τρόπος, για να φωτίσουμε, όσο γίνεται, μια ανεξάλειπτη φυσική ερμηνεία είναι να τη δούμε από την οπτική μιας άλλης φυσικής ερμηνείας. Αντιλαμβανόμεστε, λοιπόν, ότι, για τον Feysabend, οι επιστήμες περιλαμβάνουν πολύ γενικές προτάσεις που περιέχονται ή εννοούνται στις φυσικές ερμηνείες. Αυτό μας επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι από τούτη την άποψη οι επιστήμες βρίσκονται πολύ κοντά στους μύθους. Μάλιστα, για αυτό το λόγο δεν μπορούμε να συγκρίνουμε αξιολογικά ούτε τις επιστήμες με τους μύθους ούτε τις διάφορες επιστημονικές θεωρίες μεταξύ τους. Σε κάθε φυσική ερμηνεία και σε κάθε μύθο συγκροτείται ένας εντελώς διαφορετικός κόσμος που τον ζούμε ως πραγματικό». Ο Mezirow σημειώνει: «Πολλές από τις πλέον προστατευμένες πεποιθήσεις μας για τον εαυτό μας και τον κόσμο [...] αποτελούν συμπεράσματα τα οποία προκύπτουν από εμπειρίες που επιδρούν επαναλαμβανόμενα χωρίς να το συνειδητοποιούμε. Εξαιτίας της ύπαρξης τέτοιων κωδικοποιημένων συναισθηματικά εμπειριών, μπορεί να ισχυριστεί κάποιος ότι κάθε άτομο ζει σε μια διαφορετική πραγματικότητα» (*MM*, 55-6).

⁸² Όπως με το παράδειγμα του Λογικού Θετικισμού.

Μια τέτοια παραδοχή καταδεικνύει τη σημασία της ιστοριογραφικής μελέτης των ερευνητικών θεωριών αλλά και των τύπων παράδοσης που τις στηρίζουν με τις αναφορές τους (επηρρεάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ανθρώπινη σκέψη και πράξη). Μη τυπικώς αναγνωριζόμενα ορθολογικά στοιχεία δεν παύουν να συμμετέχουν στις συνθέσεις των νοημάτων, των θεωρήσεων και των γλωσσικών εννοιών. Ο Feyerabend δίδει μεγάλη προσοχή στη συμμετοχή μη τυπικώς αναγνωριζόμενων ορθολογικών στοιχείων (πεποιθήσεις, δοξασίες και παραδοχές) στις αναφορές όχι μόνο απλών καθημερινών απόψεων αλλά και επιστημονικών θεωριών. Η λειτουργία τέτοιων (πρόδηλων ή και άδηλων) αναφορών εξηγείται ως εξής:

[T]ο υλικό που ένας επιστήμονας έχει πράγματι στη διάθεση του, οι νόμοι, τα πειραματικά του αποτελέσματα, οι μαθηματικές τεχνικές του, οι επιστημονικές του προκαταλήψεις, η στάση του απέναντι στις παράλογες συνέπειες των θεωριών που αποδέχεται, είναι απροσδιόριστο, αμφίβολο και ποτέ απόλυτα διαχωρισμένο από το ιστορικό υπόβαθρο. Το υλικό αυτό είναι πάντοτε νοθευμένο με αρχές, τις οποίες ο επιστήμονας αγνοεί και που, αν τις γνώριζε, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να τις ελέγξει. (*EM*, 101)

Κατά τέτοιον τρόπο, λοιπόν, άρρητες παραδοχές και ρητές πεποιθήσεις μπορούν και σχηματοποιούνται σε μία άποψη (θεωρία, θεώρηση, γνώμη κτλ.). Τέτοιοι σχηματισμοί λειτουργούν ως αρχές και θέτουν κριτήρια. Ως ερμηνευτικά σχήματα γίνονται νοηματοδοτικές αναφορές για την έρευνα αλλά και για την ανθρώπινη σκέψη. Ο Mezirow υποστηρίζει πως «η μάθηση μπορεί να κατανοηθεί ως μια διεργασία κατά την οποία αξιοποιούμε προηγούμενα ερμηνευτικά σχήματα, για να δομήσουμε ένα νέο ερμηνευτικό σχήμα του νοήματος των εμπειριών ενός ατόμου, προκειμένου να το χρησιμοποιήσουμε ως οδηγό για μελλοντική δράση» (*MM*, 45). Επί τούτου επεξηγεί:

Οικειοποιούμεστε συμβολικά πρότυπα, τα οποία διαμορφώνονται από εικόνες και εξαρτημένες συναισθηματικές αντιδράσεις που αποκτήθηκαν στα πρώτα χρόνια, διαμέσου της κουλτούρας ή της ιδιοσυγκρασίας των γονιών ή των κηδεμόνων μας –ένα «πλαίσιο αναφοράς» υψηλής ατομικότητας– και κάνουμε αναλογίες, για να ερμηνεύσουμε το νόημα των νέων εμπειριών που αποκτούμε μέσω των αισθήσεών μας. (*MM*, 45)

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η μάθηση μπορεί να είναι:

- Σκόπιμη, ως αποτέλεσμα μιας προμελετημένης αναζήτησης.
- Συμπτωματική, ως ένα υποπροϊόν μιας άλλης δραστηριότητας η οποία όμως περιλαμβάνει σκόπιμη μάθηση.
- Αφομοιωτική μάθηση χωρίς επίγνωση. (*MM*, 45)

Όμως, η θέση του Mezirow που εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι πως οι διάφορες μορφές (τόσο της σκόπιμης όσο και της συμπτωματικής) μάθησης, διαμορφώνονται πέρα από το συνειδησιακό πλαίσιο του μανθάνοντος.⁸³ Ο ίδιος διαπιστώνει πως η ερμηνεία (της σκόπιμης ή της συμπτωματικής μάθησης) εμπεριέχει τη χρήση της γλώσσας προκειμένου να εκφραστεί με σαφήνεια η εμπειρία μας τόσο στον εαυτό μας όσο και στους άλλους.⁸⁴ Οι γλωσσικές έννοιες συγκροτούν σχηματισμούς νοήματος που έχουν να κάνουν με τον τρόπο που ερμηνεύουμε τα πράγματα. Με τις έννοιες περιγράφονται οι θεωρητικές υποθέσεις μας και «μιλούν» οι εμπειρικές μας παρατηρήσεις. Ο Feyerabend σημειώνει:

Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί τύποι συμβάντων κι η «πραγματικότητα» είναι καλύτερα αποδιδόμενη σε ένα συμβάν μαζί με έναν τύπο, [κι] όχι απολύτως. Κοινός νους (φυλετικός κοινός νους, η χρήση κοινών εννοιών στις σύγχρονες γλώσσες, κ.α.), παραδοσιακοί θρησκευτικοί τύποι και άλλοι καλά θεμελιωμένοι και πρακτικά δραστικοί τύποι ζωής είναι δομημένοι με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Περιέχουν ανεπαισθήτως συναρθρωμένες οντολογίες, οι οποίες περιλαμβάνουν πνεύματα, θεούς, όνειρα, ζώα, μάχες, ουράνια τόξα, πόνους κ.α. Καθεμία οντότητα συμπεριφέρεται με έναν σύνθετο και χαρακτηριστικό τρόπο που, αν και ακολουθεί ένα πρότυπο, συνεχώς φανερώνει νέα κι αναπάντεχα γνωρίσματα και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν μπορεί να συλληφθεί σε έναν τύπο· επηρεάζει κι επηρεάζεται από άλλες οντότητες και διαδικασίες, απαρτίζοντας ένα πλούσιο και διαφορετικό σύμπαν. Σε ένα τέτοιο σύμπαν το πρόβλημα δεν αποτελεί το τι είναι «πραγματικό» και τι δεν είναι — απορίες σαν αυτές ούτε καν λογίζονται ως γνήσια ερωτήματα. Το πρόβλημα είναι τι συμβαίνει, σε τι σχέση, ποιος ήταν,

---

⁸³ *MM*, 45.

⁸⁴ Βλ. *Οπ.π.*

είναι ή θα μπορούσε να είναι παραπλανημένος από το γεγονός και [το] πώς.
(CA, 10)

«Τα ερωτήματα ποιος, τι, πότε, πού, γιατί και πώς της μαθησιακής διεργασίας είναι δυνατόν να κατανοηθούν μόνο αν τεθούν μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο» διαπιστώνει ο Mezirow (MM, 47). Ωστόσο συμπληρώνει:

Το περιεχόμενο μιας περιεκτικής θεωρίας μάθησης δεν μπορεί να υπαγορευτεί αποκλειστικά και μόνο από πολιτισμικά δεδομένα. Αυτό που όλοι έχουμε κοινό είναι η ανθρώπινη τάση για συσχέτιση, η επιθυμία για κατανόηση και πνευματική ολοκλήρωση. Τα διάφορα πολιτισμικά πλαίσια επιτρέπουν ή αναστέλλουν την πραγμάτωση των κοινών ανθρώπινων συμφερόντων, των τρόπων επικοινωνίας αλλά και τη συναίσθηση των μαθησιακών δυνατοτήτων.
(MM, 47)

Τα διάφορα πολιτισμικά πλαίσια συγκροτούν παραδόσεις και θεωρήσεις. Οι απόψεις που προέρχονται από αυτά εμφανίζουν (ή και όχι) συμβατότητα στη μεταξύ τους συσχέτιση, στην κατανόηση και στην επικοινωνία. Ο διάλογος στηρίζεται σε αυτή τη διαδικασία. Σε επίπεδο επικοινωνίας, όμως, ο Mezirow παρατηρεί πως «οι πεποιθήσεις δεν είναι απαραίτητο να κωδικοποιούνται με λέξεις. Μπορούν να κωδικοποιηθούν στο πλαίσιο ενός συνόλου από επαναλαμβανόμενες αλληλεπιδράσεις και [έπειτα] να γενικευτούν» (MM, 45-6). Από την πλευρά του ο Feyerabend διαπιστώνει ότι «στην πράξη, η ανάπτυξη των θεσμών, των ιδεών, των πρακτικών, δεν αρχίζει πάντοτε από ένα πρόβλημα αλλά από κάποια άσχετη δραστηριότητα, όπως είναι το παιχνίδι, το οποίο και μας οδηγεί (ως δευτερεύον επακόλουθο) σε εξελίξεις που μπορεί και να θεωρηθούν αργότερα λύσεις προβλημάτων, τα οποία δεν είχαν συνειδητοποιηθεί προηγουμένως» (EM, 219). Και στη βάση αυτής της διαπίστωσης, ο ίδιος διερωτάται:

Πρέπει μήπως τέτοιες εξελίξεις να αποκλειστούν; Και αν ακόμα τις αποκλείσουμε, δεν θα μειώσουμε έτσι σημαντικά τις αντιδράσεις μιας προσαρμογής και την ποιότητα της μάθησης; (EM, 219)

9. ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΩΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε πως οι θεωρίες μας εμφανίζονται εντός πλαισίων ατομικών (χρονολογικά) αλλά και συλλογικών (ιστοριογραφικά) και στηρίζονται στον εννοιολογικό μηχανισμό κάποιου σταδίου γνώσης. Όμως, οι ερμηνευτικοί σχηματισμοί (με τα αξιώματά τους και με τα κριτήρια που τους συνοδεύουν) δεν μπορούν να αποκλείσουν πιθανές μεταβολές (μέσω της παρατήρησης ή και του διαλόγου με άλλες θεωρήσεις). Κατ' αυτόν τον τρόπο μια «βάση» ερμηνείας μπορεί να εμφανίσει μετασχηματισμούς των αντιλήψεών της. Οι θεωρητικοί μετασχηματισμοί της σκέψης μας συσχετίζονται και με την ανθρώπινη ικανότητα για μάθηση (σε ένα υπό ευρεία έννοια πλαίσιο εκπαίδευσης).⁸⁵ Κατά τον Mezirow η μάθηση μπορεί να προκύψει μ' έναν από τους παρακάτω τέσσερις τρόπους:

- I. με την επεξεργασία υπαρχόντων πλαισίων αναφοράς
- II. με τη μάθηση νέων πλαισίων αναφοράς
- III. με τον μετασχηματισμό απόψεων ή
- IV. με τον μετασχηματισμό νοητικών συνηθειών.

Ο Mezirow συγκεκριμένα μας περιγράφει:

Μετασχηματίζουμε πλαίσια αναφοράς ([και] τα δικά μας [αλλά] και των άλλων), όταν στοχαζόμαστε κριτικά επάνω στις παραδοχές τους [αλλά] και [όταν] αποκτούμε συνείδηση του πλαισίου τους ([δηλαδή] της πηγής, της φύσης και των συνεπειών των πεποιθήσεων που εκλαμβάνονται ως δεδομένες). Οι παραδοχές, στις οποίες οι νοητικές συνήθειες και οι σχετικές με αυτές απόψεις στηρίζονται, μπορεί να είναι επιστημολογικές, λογικές, ηθικές, ψυχολογικές, ιδεολογικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές, πολιτικές, οικολογικές, επιστημονικές ή πνευματικές ή [και] να αναφέρονται σε άλλες όψεις της εμπειρίας [μας]. (MM, 58)

---

⁸⁵ Ο Feyerabend γράφει: «Κάθε επιστημολογική σχολή δίνει διαφορετική απάντηση στο ερώτημα που αφορά τη φύση των επιστημών. Προστίθενται επιπλέον οι ιδέες των ίδιων των επιστημόνων, των πολιτικών και των προπαγανδιστών μέσα στην εκπαίδευση και στην πολιτική» (ΓΕΑ, 102).

Βλέπουμε σιγά-σιγά ότι οι μετασχηματισμοί στη γνώση μας για τα φαινόμενα είναι καθοριστικοί και για την –υπό ευρεία έννοια– εκπαίδευσή μας. Από τα πρώτα μας βήματα μελετάμε τα φαινόμενα: οι θεωρήσεις μας λειτουργούν ως αφηρημένες «βάσεις» που μας βοηθούν να (επανα)διατυπώνουμε νοήματα κάτω από διαφορετικές συνθήκες. «Καθώς δεν υπάρχει παγιωμένη αλήθεια ή απόλυτα οριστική γνώση και επειδή οι συνθήκες αλλάζουν, η ανθρώπινη φύση μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή ως μια συνεχής προσπάθεια πραγμάτευσης αμφισβητούμενων νοημάτων» (MM, 43) λέει ο Mezirow και σημειώνει:

Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι υπάρχουν διαφορετικοί βαθμοί κατανόησης και επίγνωσης στη διεργασία κατά την οποία κάποιος αποκτά συνείδηση των σκέψεων του. Στη φάση της ενηλικίωσης, η γνώση του τρόπου με τον οποίο γνωρίζεις περιλαμβάνει τη συνείδηση του πλαισίου –πηγών, φύσης και συνεπειών– των ερμηνειών και πεποιθήσεων σε ατομικό αλλά και συλλογικό επίπεδο. (MM, 47)

Οι βαθμοί κατανόησης συγκροτούν και γνωστικά στάδια. Η κατανόηση λειτουργεί χρονογραφικά (ως ατομικές θεωρήσεις) αλλά και ιστοριογραφικά (μέσω συλλογικών τύπων που συγκροτούν ξεχωριστούς τύπους παράδοσης). Εκεί είναι που διαφαίνεται ένα αφηρημένο δίπολο ατομικότητας (χρονογραφικά) και συλλογικότητας (ιστοριογραφικά) που εμφανίζεται όχι μόνο αξεδιάλυτο, αλλά και αλληλοσυμπληρούμενο. Ο Feyerabend αναγνωρίζει ρητά πως «δεν υπάρχει κοινωνία, που να μην έχει κάποια έννοια του λάθους αλλά και μεθόδους για την ανακάλυψη και [για] τη διόρθωση των σφαλμάτων». (AA, 91) Οι έννοιες του λάθους και του σφάλματος αποκτούν νόημα στις γλωσσικές διατυπώσεις των ανθρώπων και δεν παύουν να στηρίζονται στις σημασίες που αποδίδουν οι αναφορές παραδόσεων (τα αφηγήματα –μικρών ή και μεγάλων– κοινωνιών). Οι αναφορές (πολιτισμικές, κοινωνικές, επιστημονικές, εκπαιδευτικές, μεταφυσικές, γνωσιολογικές κτλ.) αφορούν τύπους «αλήθειας» για την περιγραφή της «πραγματικότητας» και κατ' αυτόν τον τρόπο συγκροτούν τα κριτήρια τις αρχές αλλά και τις αξίες των θεωρήσεων μας για τη φύση και για τη ζωή.

«Μέσα στη ζωή αποφασιστικό ρόλο παίζει ο ανταγωνισμός πολλών αξιών, και όχι μία μοναδική αξία –και αυτός ο ανταγωνισμός είναι πάντα το αποτέλεσμα (ατομικών συνεπώς και συλλογικών) αποφάσεων» (ΓΕΑ, 21) μας λέει ο Feyerabend και σημειώνει:

Το να μιλά κανείς για αξίες είναι ένας έμμεσος τρόπος για να περιγράψει το είδος ζωής που θέλει να ζήσει ή νομίζει ότι θα έπρεπε να ζει. Οι άνθρωποι, όμως, έχουν τακτοποιήσει τη ζωή τους με πολλούς και διαφόρους τρόπους. Είναι αναμενόμενο, επομένως, πράξεις που φαίνονται απολύτως κανονικές σε έναν πολιτισμό, να απορρίπτονται και να καταδικάζονται σε έναν άλλο. (ΑΑ, 43)

Ο Mezirow ρητά αναγνωρίζει ότι το ποιοι είμαστε, σχετίζεται άμεσα με τις αξίες μας:

Οι αξίες και η αίσθηση του εαυτού μας, είναι στοιχεία άρρηκτα δεμένα με τα πλαίσια αναφοράς μας. Αυτά μας παρέχουν αίσθηση σταθερότητας, ανοχής, ανήκειν σε κοινότητα και ταυτότητας. Κατά συνέπεια, είναι συχνά συναισθηματικά φορτισμένα και ισχυρά προστατευμένα. Οι άλλες απόψεις κρίνονται σε αντιπαράθεση με τις προδιαγραφές που ορίζονται από τις δικές μας απόψεις. Οι απόψεις που θέτουν υπό αμφισβήτηση τα πλαίσια αναφοράς μας, συνήθως απορρίπτονται ως διαστρεβλωτικές, παραπλανητικές, κακοπροαίρετες ή παράλογες. (ΜΜ, 57)

Τα διάφορα πολιτισμικά πλαίσια συγκροτούν παραδόσεις και θεωρήσεις. Οι απόψεις που προέρχονται από αυτά εμφανίζουν (ή και όχι) συμβατότητα στη μεταξύ τους συσχέτιση, στην κατανόηση και στην επικοινωνία. Ο διάλογος στηρίζεται σε αυτή τη διαδικασία. Διαφορετικοί τύποι παράδοσης σημαίνουν και διαφορές ως προς τις κρίσεις αλλά και ως προς τη γλώσσα που αυτές «μιλούν».

Η τάση να εκληφθούν οι διαφορές μέσα στη δομή παραδόσεων (σύνθετων και ασαφών έναντι των απλών και σαφών) ως διαφορές είδους (κάτι πραγματικό ή ορθολογικό σε σύγκριση προς τις ατελείς του εμφανίσεις), υποστηρίζεται από το γεγονός ότι οι κριτικοί μιας παράδοσης παίρνουν απέναντί της τη στάση παρατηρητών, ενώ παραμένουν συμμετοχοί εκείνης της παράδοσης, από την οποία αντλούν τις αντιρρήσεις τους. Μιλούν τη γλώσσα αυτής της παράδοσης, χρησιμοποιούν τα κριτήρια της και έτσι, ανακαλύπτουν «περιορισμούς», «λάθη», «πλάνες», «παραλογισμό» ενώ η «αντικειμενική κατάσταση» είναι μόνο ότι η κρινόμενη παράδοση δεν ταιριάζει με τη κρίνουσα παράδοση. (ΓΕΑ, 51)

«Η επιλογή που έχουμε για να αντιμετωπίσουμε το παράδοξο είναι να γεφυρώνουμε μέσα από συνεχείς διαπραγματεύσεις την ταυτόχρονη ύπαρξη αμοιβαία

αποκλειόμενων εσωτερικών, εξωτερικών και σχεσιακών πραγματικοτήτων», δηλώνει χαρακτηριστικά ο Mezirow (*MM*, 52). Ο Feyerabend από την πλευρά του αναγνωρίζει ότι μια παράδοση αποκτά επιθυμητά κι ανεπιθύμητα στοιχεία μόνο όταν σχετίζεται με μια άλλη παράδοση· όταν κάποιος την παρατηρεί ως συμμετοχος μιας παράδοσης και την κρίνει βάσει των αξιών αυτής της παράδοσης. Για τον Mezirow (*MM*, 62) ο κριτικός στοχασμός, ο διάλογος και η στοχαστική δράση πάντα υπάρχουν στην πραγματικότητα στο πλαίσιο πολύπλοκων θεσμικών, διαπροσωπικών και ιστορικών συνθηκών που αναπόφευκτα επηρεάζουν σημαντικά τις δυνατότητες για μετασχηματίζουσα μάθηση και διαμορφώνουν τη φύση της.

Ο Feyerabend διαπιστώνει ότι οι πιο σημαντικές παραδόσεις της ανθρωπότητας είναι ιστορικές. Αναγνωρίζει πως οι άνθρωποι δεν σκέπτονται μόνο, αλλά και ζουν, κάνουν πράγματα και έχουν εμπειρίες που δεν μπορούν να εκφραστούν μέσα από τις αφηρημένες παραδόσεις. Σε αντίθεση με τις αφηρημένες παραδόσεις, οι ιστορικές παραδόσεις έχουν έννοιες που προσαρμόζονται στις περιστάσεις της ζωής. Κατά τον Feyerabend (*ΓΕΑ*, 60) οι ιδιότυπες περιοχές εφαρμογής των ιστορικών παραδόσεων δεν μελετώνται με το να προτείνονται νόμοι και να βελτιώνονται με έλεγχο, αλλά μαθαίνονται, όπως μια γλώσσα ή όπως οι ιδιοτυπίες ενός αγαπημένου προσώπου.

[Μ]αθαίνονται με άμεση επαφή, ώσπου να κατακτηθεί αυτή η γλώσσα ή αυτές οι ιδιότητες. Στο τέλος γνωρίζουμε τόσο τους κανόνες της γλώσσας όσο και τις ιδιοσυγκρασίες της, είμαστε μάλιστα ικανοί να συμμετάσχουμε κι εμείς στο παιχνίδι των ιδιοσυγκρασιών και να πλουτίσουμε τη γλώσσα με περαιτέρω ιδιοτυπίες [...] χωρίς να μπορούμε να δηλώσουμε με ακρίβεια δηλαδή με τη βοήθεια ρητών διατυπώσεων, ποιους κανόνες ακολουθούμε και πότε εμφανίζονται οι ιδιοσυγκρασίες; δεν έχουμε θεωρητική γνώση βάσει νόμων, αλλά πρακτικές γνώσεις βάσει εξάσκησης και στενής επαφής με την υπό έρευνα περιοχή· αυτός που γνωμοδοτεί για ένα καινούργιο συμβάν είναι ο γνώστης κι όχι κάποιοι αντικειμενικοί κανόνες. (*ΓΕΑ*, 60)

Ο Feyerabend προκρίνει μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση των θεωριών, καταδεικνύει έναν γνωσιολογικό σεβασμό για τη φύση, για τη ζωή αλλά και για τις ανθρώπινες παραδόσεις. Ο ίδιος εμφανίζεται υπέρμαχος μιας επιστημονικής πρακτικής που δεν θα παραβλέπει την αφθονία των θεωρήσεων για τα φαινόμενα της φύσης και της ζωής· αναγνωρίζει την αξία της διαφορετικότητας στις παραδόσεις που

υπάρχουν αλλά και στις θεωρήσεις που τις αναδεικνύουν. Ένας αδογμάτιστος επιστημονικός χαρακτήρας δίνει χρόνο και χώρο και στην έκφραση διαφορετικών ερμηνειών. Οι ξεχωριστές θεωρήσεις συνιστούν διαφορετικά κριτήρια, διαφορετικές παραδοχές, διαφορετικές προσδοκίες, τα οποία κατ' επέκταση νοηματοδοτούν διαφορετικές προοπτικές στην ανθρώπινη σκέψη και πράξη. Για τις θεωρίες μας, η σημασία των εναλλακτικών πλαισίων αναφοράς παίζει σημαντικό ρόλο μέσα στην απρόβλεπτη πορεία της γνώσης. Στην ιστορική αυτή διαδικασία μπορούν να καθοριστούν και να επανακαθοριστούν ερμηνείες και περιγραφικοί όροι για την παρατήρηση των φαινομένων του κόσμου μας. Προσεγγίζοντας, λοιπόν, τη σημασία των διαφόρων θεωρήσεων με σεβασμό καλλιεργείται ένας διάλογος ανοιχτός και συνάμα δεκτικός ως προς τις ιστορικές αναγνώσεις έτερων αφηγημάτων ως προς τα φαινόμενα του κόσμου μας.

[M]αθαίνουμε μια γλώσσα συμμετέχοντας στη γλωσσική λειτουργία κι όχι φτιάχνοντας γενικεύσεις και επαληθεύοντας τις «αντικειμενικά». Οι γενικεύσεις παίζουν κάποιο ρόλο, αλλά είναι ενορατικές, καθοδηγούμενες από αισθήματα και από ενόραση και η προσπάθεια να διατυπωθούν ρητά θα οδηγούσε τη διαδικασία σε σταμάτημα. Το ίδιο ισχύει για τις ιστορικές παραδόσεις. Μαθαίνονται με συμμετοχή. Μια τέτοια συμμετοχή δεν οδηγεί μόνο στη γνώση γενικεύσεων αλλά και στη γνώση των ιδιαιτεροτήτων και διδάσκει το πώς μπορεί κανείς να αυξήσει και να αναπτύξει περαιτέρω τις ιδιαιτερότητες με προσωπική συνεισφορά. Διδάσκει ακόμα, πώς μπορεί κανείς να μεταβάλλει παραδόσεις, να κρίνει και να κυριαρχεί τις μεταβολές που συμβαίνουν. Η γνωριμία ενός ανθρώπου είναι γνωριμία μιας ιστορικής μίνι παράδοσης. (ΓΕΑ, 104)

Μια τέτοια αναγνώριση με τη σειρά της καθιστά τη μελέτη των θεωρήσεων μας μια πολυσύνθετη διαδικασία που, σύμφωνα με τον Feyerabend, οφείλει και πρέπει να λειτουργεί όχι μόνο απρόσκοπτα αλλά και αδογμάτιστα χάριν του διαλόγου και της ανταλλαγής απόψεων.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ:

ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ (ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΘΕΩΡΗΣΕΩΝ) και ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΠΟΨΕΩΝ (ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΗΣΕΩΝ)

Οι κοινωνικοί νόμοι ούτε «εκμηδενίζουν» τις ιδιαιτερότητες του «επιμέρους», δηλ. των ανθρωπίνων ατόμων, ούτε θα έπρεπε να κάνουν κάτι τέτοιο. Δεν τις εκμηδενίζουν διότι το κάθε άτομο έχει γνωρίσματα απρόσιτα ακόμη και στην ευρύτερη δυνατή συλλογή νόμων -ειδάλλως, πως θα μπορούσαν οι άνθρωποι να αλληλοαναγνωρίζονται ως διαφορετικοί; (*ΑΑ*, 163-4)

«Οι πιο σημαντικές κοινωνικές ικανότητες περιλαμβάνουν τη συναισθηματική κατανόηση (να κατανοεί κανείς τους άλλους και να δημιουργεί δυνατότητες μέσω της σχέσης του με διαφορετικά άτομα και της πολιτικής του συνείδησης) και κοινωνικές δεξιότητες (πείρα στο πώς να αποσπάζ επιθυμητές αντιδράσεις από τους άλλους)», διαπιστώνει ο Mezirow (*ΜΜ*, 51). Όταν, όμως, οι ανθρώπινες σχέσεις, ερευνώνται και κρίνονται «επιστημονικά» χάνεται η ικανότητα του να κατανοούμε τον συνάνθρωπο εννοιακά και μη εξαντικειμενικεύσιμα, υποστηρίζει ο Feyerabend:⁸⁶

Ο συνάνθρωπος παύει να είναι φίλος, συμπάσχων, στον οποίο αφοσιωνόμαστε, μαθαίνουμε τη συμπεριφορά του και τελικά τον καταλαβαίνουμε, όπως μαθαίνουμε μια γλώσσα και τελικά την καταλαβαίνουμε· τώρα τον βλέπουμε σαν ένα αντικειμενικό σύστημα, φτιάχνουμε για αυτόν γενικεύσεις και τον παρατηρούμε για να επαληθεύσουμε αυτές τις γενικεύσεις. (*ΓΕΑ*, 104)

Κατά τον Feyerabend μία εκπαίδευση που καθαρίζει τους ανθρώπους από όλα τους τα ελαττώματα, παραμερίζει τόσο την κακία τους, όσο και την ανθρωπιά τους.⁸⁷ Η ανθρωπολογική γνωσιολογία του αφορά θεσμούς συνολικά, κι όχι μόνο αυτόν της επιστήμης. Στο επίκεντρο της έρευνας θέτει τον άνθρωπο (ως πρόσωπο που διαμορφώνεται χρονογραφικά) αλλά και τις παραδόσεις που τον καθορίζουν (ως πρόσωπο μέσα στην ιστοριογραφία). Η ελεύθερη κοινωνία που οραματίζεται στηρίζεται στην ισότιμη συμμετοχή όλων των θεωρήσεων (και των τύπων παράδοσης που νοηματοδοτούν τις αναφορές τους). Αναγνωρίζει πως οι κόσμοι εντός των

---

⁸⁶ Βλ. *ΓΕΑ*, 125.

⁸⁷ Βλ. *Οπ.π.*

οποίων αναπτύσσονται οι πολιτισμοί συγκροτούν πλαίσια αναφοράς που μπορούν και περικλείουν διαφορετικά συμβάντα, με διαφορετικούς τρόπους. Ο Mezirow, από την πλευρά του διαπιστώνει ότι η ανθρώπινη πραγματικότητα είναι διυποκειμενική κι ότι οι ιστορίες της ζωής μας και η γλώσσα μας συνδέονται με αυτές των άλλων:⁸⁸ «Μέσα στο πλαίσιο αυτών ακριβώς των σχέσεων που κυβερνώνται από υπάρχοντα και μεταβαλλόμενα πολιτισμικά παραδείγματα, γινόμαστε αυτοί που είμαστε» (MM, 65). Η ταυτότητά μας είναι ατομική-συλλογική και διαμορφώνεται μέσα από δίκτυα σχέσεων σε έναν κόσμο που οι άνθρωποι τον μοιραζόμαστε. Σε χρονογραφικό πλαίσιο, τα στάδια της γνώσης μας διαμορφώνουν το άτομο ως πρόσωπο. Εν συνόλω, όμως, δεν μπορούν παρά να ιδωθούν ως ιστοριογραφικές εκφάνσεις συλλογικών τύπων που αφορούν παραδόσεις.

Στο όραμα του Feyerabend για μια ελεύθερη κοινωνία τα προβλήματα δεν λύνονται με θεωρίες, αλλά με τις αποφάσεις των (ίδιων των) ανθρώπων τους οποίους (και) αφορούν τα προβλήματα.⁸⁹ Αναγνωρίζει ότι οι αποφάσεις επηρεάζονται από τις θεωρίες, αλλά υποστηρίζει ότι οι θεωρίες δεν έχουν τον τελευταίο λόγο:⁹⁰ «Ο τελευταίος λόγος είναι η απόφαση των ελεύθερων πολιτών και αυτή εξαρτάται από τις παραδόσεις των πολιτών και από, τη μέσω αυτών των παραδόσεων, προσδιοριζόμενη σύλληψη των προβλημάτων και των λύσεων» (ΓΕΑ, 71-2).

Στις δημοκρατικές κοινωνίες που περιγράφει ο Mezirow «[ε]ίναι αποδεκτό ένας ενήλικος να είναι σε θέση να κατανοήσει τα διάφορα ζητήματα, να κάνει ορθολογικές επιλογές, ως κοινωνικά υπεύθυνος και αυτοδύναμος φορέας δράσης και τουλάχιστον, σε μερικές περιπτώσεις είναι ελεύθερος να δράσει για τα ζητήματα αυτά» (MM, 63). Ο ίδιος μας εξηγεί:

Η έννοια της δράσης υπονοεί ότι ο καθένας μπορεί να κατανοήσει μέσω της αντίληψης. Αυτή η μορφή κατανόησης προϋποθέτει την ικανότητα και τη προδιάθεση να γίνει κάποιος κριτικά στοχαστικός σχετικά με τις παραδοχές του και τις παραδοχές των άλλων, να συμμετάσχει πλήρως και ελεύθερα σε διάλογο, προκειμένου να επαληθεύσει τις πεποιθήσεις του και να αναλάβει αποτελεσματική δράση για να τις υλοποιήσει. (MM, 63)

---

⁸⁸ Βλ. MM, 65.

⁸⁹ Βλ. ΓΕΑ, 71.

⁹⁰ Βλ. Οπ.π., 71-72.

Κατά τον Mezirow οι δυνατότητές μας για «μετασχηματίζουσα μάθηση»⁹¹ περιλαμβάνουν τη συμμετοχή σ' έναν γόνιμο διάλογο, που θα μπορεί να αξιοποιεί την εμπειρία των άλλων θεωρήσεων όχι μόνο για να αξιολογήσει τους λόγους (που δικαιολογούν τις παραδοχές του) αλλά και για να ληφθούν αποφάσεις για δράση (που θα είναι θεμελιωμένες στη νέα αντίληψη που προκύπτει).⁹² Ο Feyerabend περιγράφει δύο διαφορετικούς τρόπους επίλυσης συλλογικών προβλημάτων:

Κατευθυνόμενη ανταλλαγή: «Όσοι συμμετέχουν σε μια κατευθυνόμενη ανταλλαγή, υιοθετούν μια παράδοση κι επιτρέπουν μόνο τις πράξεις (σκέψεις, επιχειρήματα, διαδικασίες) που αντιστοιχούν προς τα κριτήρια αυτής της παράδοσης. Εάν μια μερίδα ανθρώπων δεν είναι πρόθυμη να βαδίζει τον έτσι προδιαγραφόμενο δρόμο ή δεν ανήκει ακόμα στην επιλεγμένη παράδοση, τότε προσπαθούν να τη φέρουν στα προδιαγεγραμμένα με πειθώ, με “εκπαίδευση” με απειλές ή με μελίρρυτες υποδείξεις. Η ανταλλαγή πρωταρχίζει, αφού πάρουν τέλος αυτά τα προκαταρκτικά μέτρα». (ΓΕΑ, 66)

Ελεύθερη ανταλλαγή (σκέψεων, αγαθών, πράξεων, κλπ.): «Μια ελεύθερη ανταλλαγή κατασκευάζει την παράδοση όπου πρόκειται να εγκατασταθεί και την προσαρμόζει στις ειδικές περιστάσεις. Οι συμμετοχοί εμβαθύνουν στον τρόπο σκέψης, στη θεώρηση, στα αισθήματα των συνεργατών τους (και των αντιπάλων τους) και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, ώστε συχνά μεταβάλλουν σημαντικά τη δική τους ζωή: γίνονται καινούργιοι άνθρωποι, με καινούργιο βλέμμα, καινούργιες ιδέες, καινούργιες αξιολογήσεις». (ΓΕΑ, 67)

---

⁹¹ Στη θεώρηση του Mezirow για τη μετασχηματίζουσα μάθηση (MM, 67) οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να ενθαρρύνονται ώστε να διερευνούν όλες τις διαστάσεις του πλαισίου αναφοράς που μελετούν: «[τ]η γενεαλογία του, τις σχέσεις εξουσίας, την εσωτερική του λογική, τις πρακτικές, τις συναισθηματικές και διαισθητικές διαστάσεις, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα. Το πλαίσιο αναφοράς νοείται ως ένα συνεκτικό, γεμάτο νόημα πεδίο επεξεργασίας γεγονότων και συναισθημάτων, των οποίων οι απώλειες και τα οφέλη μπορούν να εκτιμηθούν. Η διανοητική και συναισθηματική προσέγγιση ενός συγκεκριμένου πλαισίου αναφοράς ανοίγει το δρόμο για την αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων στη μαθησιακή διεργασία. Ο μαθητών μπορεί να διερευνήσει την ίδια εμπειρία μέσα από ποικίλες οπτικές γωνίες και να αντιληφθεί ότι οι ερμηνείες και τα συναισθήματα εξαρτώνται από την οπτική από την οποία απορρέουν» (MM, 67).

⁹² Βλ. MM, 47.

Οι δημόσιες συζητήσεις, οι αντιπαραθέσεις, οι ανταλλαγές, που θεμελιώνουν μια ελεύθερη κοινωνία είναι ελεύθερες διαδικασίες (κι όχι κατευθυνόμενες), υποστηρίζει ο Feyerabend.⁹³ Για τον Mezirow αξίες όπως η ελευθερία, η ισότητα, η ανοχή, η κοινωνική δικαιοσύνη κι ο ορθολογισμός παρέχουν ουσιαστικές νόρμες για ελεύθερη, ολοκληρωτική συμμετοχή στον διάλογο (που για τον ίδιο σημαίνει και πλήρη κατανόηση των εμπειριών μας).⁹⁴

Οι πολιτισμοί και οι κοινωνίες διαφέρουν στον βαθμό ανάλογα με τον οποίο ενθαρρύνουν τον κριτικό στοχασμό και τον διάλογο. Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα όλες οι ανάλογες νόρμες που επηρεάζουν εκπαιδευτικές πολιτικές και ηθικές αποφάσεις έχουν βασίσει την αξιοπιστία τους, τουλάχιστον στη θεωρία, στην ενημερωμένη συναίνεση όσων επηρεάζονται από τις αποφάσεις αυτές. (MM, 54)

Από την πλευρά του ο Feyerabend οραματίζεται μία εκπαίδευση που θα ζει από ένα πλούσιο απόθεμα διαφορετικών απόψεων (μέσα από τις οποίες κάθε άτομο θα επιλέγει την άποψη που προτιμά).⁹⁵ Η αποστολή του δασκάλου θα είναι να διευκολύνει την επιλογή και όχι να την αντικαθιστά με μια «αντικειμενική» άποψη (δηλαδή μια θεωρία που είναι φτιαγμένη απ' αυτόν και ως προς την καταγωγή της αποτελεί ασυνειδητοποιήτη «αλήθεια»).⁹⁶ Όπως το διατυπώνει, λοιπόν, ο Θεοδώρου, σε ένα αντίστοιχο πλαίσιο: αν θέλουμε το καλό της ανθρωπότητας και της επιστήμης, πρέπει όχι απλώς να επιτρέψουμε αλλά και να καλλιεργήσουμε τον συγχρονικό θεωρητικό πλουραλισμό.⁹⁷ Ο Jack Mezirow υποστηρίζει πως «[η] φαντασία κατέχει κυρίαρχο ρόλο στην προσπάθεια μας να κατανοήσουμε το άγνωστο, καθώς είναι ο

---

⁹³ Βλ. ΓΕΑ, 69.

⁹⁴ Βλ. MM, 54.

⁹⁵ Βλ. ΓΕΑ, 209.

⁹⁶ Βλ. Όπ.π.

⁹⁷ Βλ Θεοδώρου 2008, 98-9. Εξηγεί δε σχετικά: «[Ο] προοδευτικός δάσκαλος πάντοτε ενθαρρύνει τους μαθητές του να εμπιστευτούν τις προσωπικές διαισθήσεις τους ή ικανότητες και να τις καλλιεργήσουν συστηματικότερα. Οι υπόλοιποι θέλουν να προετοιμάσουν τα παιδιά για τη ζωή “όπως αυτή πραγματικά είναι”, αποκόπτοντάς τα από τη “ματαιόπονη ονειροπόληση”, η οποία μπορεί να επιτρέπεται μόνο στην “περιθωριακή” σφαίρα της τέχνης αλλά όχι και στη “σοβαρή” ζωή. Κι όμως, η φαντασία μπορεί να καλλιεργηθεί όχι ως μέσο διαφυγής από τη ζωή (όπως θα ήθελαν οι “επιστημονιστές” -δηλ. οι υπέρμαχοι της παντελούς επικράτησης της επιστήμης ως μόνης οδού εξασφάλισης της αλήθειας) αλλά για την ανακάλυψη ή ακόμα και την αλλαγή των χαρακτηριστικών του κόσμου, στον οποίο ζούμε» (Θεοδώρου 2008, 98-9).

τρόπος με τον οποίο εξετάζουμε τις εναλλακτικές ερμηνείες που προκύπτουν από την εμπειρία μας, “δοκιμάζοντας” την άποψη ενός άλλου» (MM, 59) και εν συνεχεία διαπιστώνει: «Όσο περισσότερο στοχαστικοί και ανοικτοί είμαστε στις απόψεις των άλλων, τόσο πλουσιότερη γίνεται η φαντασία μας σε εναλλακτικά πλαίσια κατανόησης» (MM, 59). Από την πλευρά του ο Paul Feyerabend (ως γνήσιος θιασώτης μιας φερέλπιδος πλουραλιστικής επιστημονικής παράδοσης) έρχεται να μας υπενθυμίσει:

Ο κόσμος δεν είναι μια στατική οντότητα που κατοικείται από σκεπτόμενα μυρμήγκια, τα οποία έρποντας πάνω στις σχισμές της, σταδιακά ανακαλύπτουν τα γνωρίσματά της, δίχως να τη μεταβάλλουν ούτε στο ελάχιστο. Είναι μια δυναμική και πολυεδρική οντότητα που επηρεάζει και αντανακλά τη δραστηριότητα των εξερευνητών της. Ήταν κάποτε ένας κόσμος γεμάτος θεούς· κατόπιν έγινε ένας πληκτικός υλικός κόσμος, υπάρχει δε η ελπίδα πως θα αλλάξει κι άλλο και θα γίνει ένας ειρηνικότερος κόσμος, όπου θα συνεργάζονται η ύλη και η ζωή, η σκέψη και τα αισθήματα, η ανανέωση και η παράδοση, προς όφελος όλων. (A1, 123)

Καλλιεργώντας, λοιπόν, τον συγχρονικό θεωρητικό πλουραλισμό η ανθρώπινη σκέψη εμπλουτίζεται από εναλλακτικά πλαίσια κατανόησης. Η απόρριψη των κοσμοθεωριών που συνοδεύουν τις ιστορικές μας παραδόσεις (ως αναχρονιστικών) ή και μια απόπειρα υποβολής τους (κάτω από μια «υπεριστορική» επιστημονική παράδοση που θα διεκδικεί την πρωτοκαθεδρία στην ανθρώπινη γνώση για τα φαινόμενα της φύσης και της ζωής) μπορούν να σημάνουν καίριες εκπτώσεις για την ανθρώπινη σκέψη και να σηματοδοτήσουν σοβαρούς κινδύνους για έναν κόσμο που –αιώνες τώρα– οι άνθρωποι τον μοιραζόμαστε, αναζητώντας επίμονα τους τρόπους για την αρμονική μας συνύπαρξη μέσα σε αυτόν.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να σταθούμε στο ότι ο Paul Feyerabend και ο Thomas Kuhn διατείνονται πως η επιστήμη έχει χαρακτήρα που είναι ιστορικός και ότι η επιστήμη αποτελεί ένα ανθρώπινο δημιούργημα. Για τους Kuhn και Feyerabend η γνώση μπορεί και μετασχηματίζεται σε ιστορικές περιστάσεις. Η θέση αυτή δείχνει να βρίσκεται κοντά με τη θεωρία του Jack Mezirow για τη «μετασχηματίζουσα μάθηση».

Η παρούσα εργασία αποτελεί μία προσέγγιση του μετασχηματιστικού χαρακτήρα της γνώσης μας για την επιστήμη, την κοινωνία και την ανθρώπινη εκπαίδευση· η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στο ότι οι ερμηνευτικοί μας σχηματισμοί δεν μπορούν να αποκλείσουν μετασχηματισμούς στον χρόνο. Μια ερμηνευτική «βάση» μπορεί να εμφανίσει καίριους μετασχηματισμούς για τις τρέχουσες κοσμοαντιλήψεις της. Μία τέτοια εξέλιξη δεν μπορεί παρά να επηρεάζει τον τρόπο παρατηρούμε τα φαινόμενα του κόσμου μας, την ανθρώπινη σκέψη και μάθηση. Σε αυτό το πλαίσιο διακρίνουμε τις θεωρήσεις μας για τα φαινόμενα του κόσμου μας σε πλαίσια (χρονολογικά και ιστοριογραφικά) που μπορούν και στηρίζονται στον εννοιολογικό μηχανισμό κάποιου σταδίου γνώσης. Τα χρονολογικά πλαίσια είναι συνάμα και ιστοριογραφικά καθώς δεν παύουν να εκδηλώνονται στον ρου της ιστορίας του κόσμου όπου οι άνθρωποι ζούμε και παρατηρούμε αιώνες τώρα. Ο Mezirow παρατηρεί ότι η ανθρώπινη πραγματικότητα είναι διυποκειμενική, ότι οι ιστορίες της ζωής μας και η γλώσσα μας συνδέονται με αυτές των άλλων.⁹⁸ Η ταυτότητά μας είναι ατομική-συλλογική και σχηματίζεται σε έναν κόσμο που οι άνθρωποι τον μοιραζόμαστε. Σε χρονολογικό πλαίσιο τα στάδια της γνώσης μας διαμορφώνουν το άτομο ως πρόσωπο. Εν συνόλω, όμως, δεν μπορούν παρά να ιδωθούν ως ιστοριογραφικές εκφάνσεις συλλογικών τύπων που αφορούν παραδόσεις.

Οι ιστορικές αναφορές των παραδόσεων περιέχουν αφηγήσεις, περιγραφές και ερμηνείες για τον κόσμο μας· εκεί υπάρχουν σημασίες γλωσσικών εννοιών, διατυπώσεις κοσμοθεωριών. Εκεί αποκτούν νόημα οι απόψεις που συνθέτουν τον ανθρώπινο διάλογο. Κατά τον διάλογο «[η] καλύτερη (ή πιο αξιόπιστη) κρίση είναι πάντα δυνατή μέχρις ότου επιπρόσθετα επιχειρήματα, ισχυρισμοί ή μια διαφορετική άποψη προκύψει και προκαλέσει την αλλαγή της».⁹⁹ Ο Mezirow παρατηρεί ότι οι δυνατότητές μας για «μετασχηματίζουσα μάθηση» περιλαμβάνουν τη συμμετοχή σ' έναν γόνιμο διάλογο, που θα μπορεί να αξιοποιεί την εμπειρία των άλλων θεωρήσεων όχι μόνο για να αξιολογήσει τους λόγους (που δικαιολογούν τις παραδοχές του) αλλά

---

⁹⁸ Βλ. *MM*, 65.

⁹⁹ Βλ. *MM*, 51-2.

Ο Mezirow (*MM*, 52) ισχυρίζεται πως είναι ουσιώδες να αναζητούμε και να ενθαρρύνουμε απόψεις που αμφισβητούν τις επικρατούσες νόρμες της κυρίαρχης κουλτούρας σε ζητήματα όπως η κοινωνική τάξη, η φυλή, το φύλο, η τεχνολογία και η προστασία του περιβάλλοντος. Όπως και παρατηρεί ο ίδιος: «Μια συμφωνία που βασίζεται σε αναμφισβήτητες νόρμες μιας κουλτούρας είναι προφανώς λιγότερο ενημερωμένη και αξιόπιστη από αυτή που θεμελιώνεται σε ένα ευρύτερο πεδίο εμπειριών» (*MM*, 52).

και για να ληφθούν αποφάσεις για δράση (που θα είναι θεμελιωμένες στη νέα αντίληψη που προκύπτει).¹⁰⁰

Ο διάλογος είναι ο τρόπος που έχουμε για να αντιπαραβάλλουμε τις ετερόκλητες αναφορές που σχηματοποιούν κρίσεις κι απόψεις. Οι αναφορές εκείνες που κάνουν τις κρίσεις και τις απόψεις μας ξεχωριστές εντοπίζονται στις παραδόσεις και διαμορφώνουν τον κοινό νου. Ο Paul Feyerabend αποδίδει εξέχουσα σημασία στη λειτουργία του κοινού νου για τον άνθρωπο (όχι μόνο ως πρόσωπο αλλά και ως κοινωνικό υποκείμενο, σχετιζόμενο με συλλογικές αναφορές, πεποιθήσεις και παραδοχές). Οι βιωματικές πρακτικές του ανθρώπου αφορούν πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που μας κάνουν ξεχωριστούς. Ο κοινός νους μπορεί και νοηματοδοτεί τις βιωματικές πρακτικές όχι μόνο στο ιστορικό παρόν, αλλά ήδη από το παρελθόν και βεβαίως, για το μέλλον ενός κόσμου που –αιώνες τώρα– οι άνθρωποι τον παρατηρούμε, τον ζούμε, και τον μοιραζόμαστε, αναζητώντας επίμονα τους τρόπους για την αρμονική μας συνύπαρξη μέσα σε αυτόν.

---

¹⁰⁰ Βλ. *MM*, 47.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Cole, M., & Cole, S. R., (2001). *Η ανάπτυξη των παιδιών. Β' Τόμος: Γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία*, (μετάφραση Μ. Σόλμαν, επιμέλεια Ζ. Μπαμπλέκου), Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.

Feyerabend, P., ([1980] 1986). *Γνώση για ελεύθερους ανθρώπους*, (μετάφραση Γ. Τζαβάρας), Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.

Feyerabend, P., (2001). *Conquest of abundance: A Tale of Abstraction versus the Richness of Being*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Feyerabend, P., ([1987] 2002). *Αποχαιρετισμός στον Λόγο*, (μετάφραση Π. Μπουρλάκης). Αθήνα: Εκκρεμές.

Feyerabend, P., ([1975] 2006). *Ενάντια στη Μέθοδο - για μια αναρχική θεωρία της γνώσης*, (μετάφραση Γρ. Καυκαλάς, Γ. Γκουνταρούλης, εισαγωγή - επιμέλεια Γ. Γκουνταρούλης). Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.

Θεοδώρου, Π., (2008). *Μια Συγκριτική Αποτίμηση των Συνεισφορών των Κουν, Λάκατος, και Φαγεράμπεντ στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*, στο Ανθολόγιο Κειμένων για τη Θεματική Ενότητα «Οι Επιστήμες της Φύσης και του Ανθρώπου στην Ευρώπη», Εκδόσεις ΕΑΠ.

Kuhn, T., ([1962] 1981). *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, (μετάφραση Γ. Γεωργακόπουλος, Β. Κάλφας, επιμέλεια Β. Κάλφας). Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.

Mezirow, J. και Συνεργάτες (2007). *Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση*. (Επιμέλεια Α. Κόκκος, μετάφραση Γ. Κουλαουζίδης). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Preston, J. Munevar, G. & Lamb, D. (eds). (2000). *The worst enemy of science? Essays in memory of Paul Feyerabend*. Oxford: Oxford University Press.

Young, G. (2011). *Development and causality: Neo-Piagetian perspectives*. New York: Springer.